

Karlova universita
Filosoficko-historická fakulta

Z Á P I S K Y

KATEDRY ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN
A ARCHIVNÍHO STUDIA

II

Praha 1957

ÚVODEM K DRUHÉMU ROČNÍKU ZÁPISKŮ.

Když jsme se před rokem rozhodovali vydat první sešit Zápisků katedry československých dějin a archivního studia, chtěli jsme jimi přispět k informaci o vědecké a pedagogické práci katedry a zároveň co možná nejrychleji zveřejňovat dílčí badatelské výsledky členů katedry i posluchačů našeho oboru. Byli jsme si vědomi toho, že tu nastupujeme vcelku novou a dosud plně nevyzkoušenou cestu ve vědeckém časopisectví, která by měla oživit a zintenzivnět styk mezi různými vědeckými pracovišti.

Po uplynutí jednoho roku můžeme z domácího i zahraničního ohlasu Zápisků soudit, že forma takovýchto publikací plní svou vymezenou funkci a že Zápisky, i když nejsme dosud zcela spokojeni s jejich obsahem, formou a zaměřením, se osvědčily. To nás vede k tomu, abychom v započaté dráze pokračovali a prohlubovali jak část, věnovanou původním článkům a drobným badatelským příspěvkům, tak část pouze vědecky informativní. Více pozornosti obracíme pak k otázkám metodologickým, které obzvláště u historiků bývají zanedbávány, ač právě jistota a přesnost v metodologické problematice je jedním z předpokladů konkrétní historické práce a dokladem neustrnujícího vědeckého myšlení.

Letošní ročník vydáváme z technických důvodů v jednom svazku.

Vlasta Veselká :

K NĚKTERÝM METODICKÝM OTÁZKÁM ZKOUMÁNÍ SOCIÁLNÍHO POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY.

Snad v žádném speciálním odvětví historiografie neprojevuje se tak jasně úzká závislost politického dění na sociálně ekonomickém vývoji jako právě v historii dělnického hnutí. Přesto však jedním z nejzávažnějších nedostatků většiny dosavadní marxistické literatury o dějinách našeho dělnického hnutí bylo to, že autoři těchto prací nevycházeli ve svých závěrech z důkladnějšího rozboru sociálně ekonomické situace dělnické třídy. Je si- ce pravda, že ve většině těchto prací bylo postavení dělnictva ilustrováno na některých faktech, avšak tato fakta nebyla výsledkem důkladnějšího vě- deckého průzkumu, byla neúplná a velmi často zcela nahodilá a jednostranná. Mají-li však být dějiny dělnického hnutí stále živým pramenem zkušeností i pro dnešek, nesmějí být jen popisem historického vývoje, ale i jeho roz- borem a výkladem. Pravdivý výklad historických událostí pak je samozřejmě možný jen na základě důkladnější znalosti sociálně ekonomických podmínek, které konec konců o vývoji historických událostí rozhodují. Proto další cesta kupředu ve zkoumání historie bojů naší dělnické třídy musí vést přes důkladné monografické zpracování sociálně ekonomické situace, přes důklad- ný rozbor hospodářského a sociálního postavení našeho dělnictva. Je to úkol nejen velmi závažný, ale i velmi obtížný. Je o to těžší, že nemáme vlastně vůbec v souhrnnější práci zachycen hospodářský vývoj našich zemí po roce 1848 a to nejen v marxistické literatuře, ale ani v literatuře buržoasní.¹⁾

Ve svém příspěvku chtěla bych se zmínit o dvou metodických problémech, souvisejících se zkoumáním sociálního postavení naší dělnické třídy. Za

-----

1) Bystrý postřeh o úkolech studia našich hospodářských dějin vyslovil v recenzi Slokarovy práce německý národohospodářský historik G.Aubin: "Čeho nám v oboru českých hospodářských dějin ještě na dlouhé časy je zapotřebí, jest monografické bádání o jednotlivých objektech. Synthesa, která počíná příliš záhy, nevede mnohdy k vyjasnění, nýbrž ke zmatku, protože zabezpečené dílčí výsledky odívá v zdání všeobecné platnosti a nahodilosti povznáší na věci typické". (Jahrbücher für National Öko- nomie und Statistik, leden 1915, str. 101-102).

prvé o otázce studia struktury dělnické třídy a za druhé o vymezení faktorů, určujících a ovlivňujících sociální postavení dělnictva. O nutnosti zkoumání struktury dělnické třídy se zmiňují zvláště proto, že právě tato otázka byla v práci na dějinách dělnického hnutí nejvíce opomíjena, právě tak jako otázka psychologických zvláštností jednotlivých skupin dělnické třídy, vyplývajících z jejich rozdílného sociálně ekonomického postavení.

Srovnáváme-li postavení dělnické třídy v souvislosti s ostatními třídami společnosti, můžeme použít určitých průměrných čísel o životní úrovni dělnictva. Jakmile se však stává předmětem našeho zkoumání speciálně dělnické hnutí, tyto údaje zdaleka nestačí. V obecných politických dějinách můžeme na příklad hovořit o dělnické třídě jako homogenním celku, neboť zde je možno při vymezení dělnické třídy užít nezákladnějšího kritéria, to je poměru k výrobním prostředkům. Jakmile však zkoumáme dělnické hnutí, je nutno blíže specifikovat a diferenciovat dělnickou třídu samu, je třeba především poznat její strukturu. Nestačí však jen zmínka o některých skupinách dělnické třídy, je třeba znát skutečný stav a sílu těchto jednotlivých skupin, neboť jedině tak si budeme moci ujasnit různé myšlenkové a ideologické proudy v dělnickém hnutí. V této souvislosti je třeba připomenout Engelsovu práci "Postavení dělnické třídy v Anglii". Engels v této práci konstatuje přímou souvislost stupně uvědomění dělnictva a jeho zapojení do průmyslu. Říká zde: "Rovněž shledáváme, že úroveň vzdělanosti různých dělníků je přímo úměrná jejich zapojení do průmyslu, že tedy průmysloví dělníci nejlépe vědí jaké jsou jejich zájmy, horníci již méně a zemědělství dělníci již vůbec ne. S tímto pořadím setkáváme se i u průmyslového proletariátu, a vidíme, že tovární dělníci, tyto nejstarší děti průmyslové revoluce, byli od počátku až do dnes jádrem dělnického hnutí".²⁾

Je tedy nutno především rozlišit dělníky zaměstnané v malovýrobě, v zemědělství a v průmyslu. I u průmyslového dělnictva musíme se pak seznámit s jeho složením podle jednotlivých oborů, podle kvalifikace, postavení v zaměstnání, s procentem zaměstnaných dělnic, mladistvých dělníků, dětí a pod. Tento aspekt při zkoumání struktury dělnické třídy je zvláště důležitý pro období do r. 1918. Jen pro ilustraci uvádím, že v roce 1907 bylo v Rakousku

2) Engels B., Postavení dělnické třídy v Anglii, český překlad, Praha 1950, str.36.

z celkového počtu 2,274 759 dělnictva zaměstnáno jen 1,037 601, t.j. 45,6% v průmyslových továrních podnicích.³⁾ Tato skutečnost nebyla jistě pro posouzení struktury dělnické třídy v Rakousku, ani pro dělnické hnutí samo nijak bezvýznamná.

Dalším problémem, který úzce souvisí se zkoumáním struktury dělnické třídy a je vlastně jeho součástí, je otázka teritoriálního rozložení průmyslu a s tím související soustředování průmyslového dělnictva do měst nebo jeho rozptýlení po venkovských místech. Záleží totiž velmi na tom, žije-li dělník ve velkoměstě nebo na venkově. Budeme-li pozorovat na příklad postavení dělnictva v Čechách před r. 1918 s tohoto hlediska, dojdeme jistě k velmi závažným poznatkům o spojení dělnické třídy se zemědělstvím a uvědomíme si, že již v této době existovaly poměrně početné skupiny "kovorolníků". Na příklad v r. 1907 píše V. Černák z Ostravy v časopisu "Akademie": "... teď více než 50 roků každé velké železářské středisko vykazuje velký počet dělníků usedlých v městech, jež kolem 60. let vyrostla, ale přesto stále ještě soustřeďuje průmysl železářský skoro 50% dělnictva z nejbližších ležících obcí kolem svého působiště. Dělnictvo usedlé v místech, jež jako průmyslová města narostla a totéž, rekrutující se z venkova, jsou dva úplně rozdílné světy. Dělník místní, jak lze lépe říci městský, poněvadž velká část průmyslových míst jsou vesměs, jest bezzemek, nemajetný proletář. Jen v malém procentu jsou domkáři. Jinak dělník venkovský. Ten skoro šmahem provozuje doma zemědělství. Z velké části jenom chalupnictví, ale jsou mezi hutníky, kteří vlastní doma slušné zemědělství. Okolnost tato zavinuje mezi hutníky hotové zmatení a ochromuje značně jejich výbojnost".⁴⁾ Na základě výsledků vlastního zkoumání mohu konstatovat obdobnou situaci ve stejné době na př. i na Plzeňsku. Zajímavé je i to, že Liberec, středisko severočeského textilního průmyslu, nebyl vlastně dělnickým městem. Velká většina

3) Die Arbeitszeit in der Fabriksbetrieben Österreichs, Wien 1907, str.37. Rozumí se dělnictvo zaměstnané ve výrobních živnostech, kromě zaměstnanců hostinských a výčepních živností a živností stavebních.

4) Akademie, roč. XIV., str. 123.

Účelem tohoto příspěvku není zpracování konkrétního problému, proto také nechávám tento citát bez hodnocení.

dělnictva, zaměstnaného v libereckých závodech, bydlela v předměstských obcích nebo i ve vesnicích od města značně vzdálených.⁵⁾

Tyto příklady nepokládám za prokázaná fakta, chci jimi jen naznačit význam studia postavení dělnictva v Čechách s tohoto aspektu.

Přistupujeme-li ke studiu sociálně-ekonomické situace dělnictva, jakožto prvního a nezbytného předpokladu k pochopení politického a ideologického vývoje dělnické třídy, musíme si vymezit rozsah našeho zkoumání, t.j. vymezit si ty sociální a ekonomické jevy, které nám ve svém souhrnu mohou poskytnout plný a reálný obraz o postavení dělnické třídy. Na první místo patří podle mého soudu zkoumání:

- 1) pracovní příležitosti, možnosti dělníka prodávat svoji pracovní sílu. Sem zařazují otázky stavu pracovního trhu, nezaměstnanosti, skryté nezaměstnanosti, omezené pracovní doby, stav rezervní průmyslové armády.
- 2) Podmínky, za nichž dělník pracuje: pracovní doba, pracovní poměr, pracovní prostředí, intenzita práce, mzda nominální, mzda reálná, sociální pojištění, úrazovost, nemocnost, úmrtnost, bydlení.
- 3) Skutečnosti, které nevyplývají přímo ze zapojení dělníka do pracovního procesu, nebo jen částečně, které však přesto ovlivňují jeho sociální postavení, na př. vlastní majetek (hospodářství, domky a pod.), celkový rodinný příjem atd.

Zdůrazňuji, že tyto jevy je nutno chápat jako celek, i když v některých historických podmínkách má rozhodující význam ten který jev, protože jen tak dostaneme reálný, pravdivý obraz. V buržoasním a sociálně-demokratickém pojetí stala se totiž jádrem zkoumání pouze otázka mzdová, nebo nanejvýš otázka pracovní doby a sociálního zákonodárství. Tím se však také automaticky zkoumání zúžilo jen na dělnictvo zaměstnané a výběrem materiálů často jen na dělnictvo odborově organizované. Tak významný a možno říci základní faktor, jakým je pracovní příležitost, nezaměstnanost a rezervní průmyslová armáda nezaměstnaných, zůstával pak v souvislosti se zkoumáním sociálního postavení dělnictva bez povšimnutí. Na základě takto úzce zaměřeného průzkumu byla líčena sociální situace dělnictva samozřejmě zkresleně a jednostranně.

---

5) O této skutečnosti píše J.Strasser v časopise Der Kampf, rok 1909/II., str.571.: "Die Reichenberger Arbeiterschaft weist auch dieselben Charakterzüge auf wie die Arbeiterschaft auf dem Lande draussen; ein modernes städtisches Proletariat hat die Metropole von Deutschböhmen nicht hervorgebracht".

Všechny uvedené činitele je nutno dále zkoumat zvláště v každé zemi jako celku, v jednotlivých průmyslových odvětvích, pracovních oborech a kategoriích dělníků (kvalifikovaní a nekvalifikovaní) v různých hospodářských odvětvích. Chtěla bych zdůraznit, že takovéto diferenciované zkoumání, na př. pro každou zemi zvláště, je nezbytné právě ve složitých hospodářských poměrech Rakousko-Uherské monarchie. Zde především by příslušná paušalísace a zevšeobecňování poznatků o situaci v jedné zemi na celé Rakousko, vedly k velmi pochybným závěrům. Na př. podle údajů zprostředkovatelem práce byla v r. 1900 situace na pracovním trhu v jednotlivých zemích a místech velmi různá. Tak na 100 volných míst připadalo ve Vídni 130 uchazečů, ve Štýrském Hradci 170, v Praze 100, v Liberci 90, v Plzni 70.⁶⁾ Označíme-li situaci v Dolním Rakousku či ve Štýrském Hradci za platnou pro celou monarchii, nedostaneme jistě správný obraz o situaci v Čechách. Takovýchto příkladů bylo by možno uvést jistě více, neboť rovněž tak je tomu v poměru mezi jednotlivými průmyslovými odvětvími, kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky a pod.

Konečně je ještě třeba zdůraznit, že chceme-li hodnotit sociálně-ekonomické postavení dělnické třídy a jeho vliv na myšlení a jednání dělnické třídy v konkrétní historické situaci, je třeba přihlédnout k sociálně-ekonomické situaci ostatních tříd společnosti. Velmi markantně vystupuje na př. nutnost hodnocení sociálního postavení dělnictva v poměru k ostatním společenským třídám při vymezování pojmu dělnické aristokracie, jakožto té skupiny dělnické třídy, které sociálně-ekonomické podmínky umožňují vést maloměšťácký způsob života.

V závěru tohoto příspěvku chci ještě zdůraznit nutnost důsledné kritiky používaných pramenů při studiu uvedené problematiky. Tato připomínka se zdá jistě zbytečná a formální, ale na konkrétním příkladu mohu ukázat, že kromě zkoumání třídního zaměření pramene, které je jistě základní, je třeba seznámit se se všemi okolnostmi jeho vzniku. Tak při zkoumání dělnických mezd používá se většinou úředních statistických příruček. Všechny tyto příručky se však opírají o údaje úrazové pojišťovny. Příspěvky pro úrazovou pojišťovnu platili však sami zaměstnavatelé a to podle výše vyplácené mzdy.

6) Der Arbeitszeit in den Fabriksbetrieben Österreichs, Wien 1907., str. XXXVII.

Podnikatelům záleželo samozřejmě na tom, aby platili pojistné co nejmenší. Jak ze stížnosti úrazové pojišťovny vyplývá, někteří zaměstnavatelé udávali až o 1/3 nižší mzdy, aby také jejich příspěvky mohly být podstatně nižší. Teprve v r. 1909 bylo zákonem nařízeno vedení výplatních listin a byla zohledněna jejich kontrola. Můžeme se proto právem domnívat, že zvýšení mezd podle údajů úrazové pojišťovny v této době vůbec ve skutečnosti nenastalo, nýbrž že jde jen o přesnější údaje úrazové pojišťovny.

Těchto několik poznámek k metodice studia sociální postavení dělnictva nevyčerpává samozřejmě zdaleka problematiku celou. Chtěla jsem jimi jen naznačit její složitost a ukázat na nutnost drobné systematické práce v této problematice.

František K u t n a r :

K OTÁZCE STRUKTURY HISTORICKÉHO FAKTU.

Několik poznámek k otázce struktury historického faktu, nikoliv k otázce strukturalismu jako výkladové metody skutečností, má být toliko východiskem k diskusi, která by se zabývala historickým faktem obecně. O co nám především v těchto zápisníkových črtách půjde, bude otázka po tom, co to struktura je, jak se jeví v oblasti společenského života a jak se dívat na ni se stanoviska historického materialismu.

1. Není - domnívám se - sporu o tom, že struktura, skladebný celek je neodiskutovatelným faktem přírodním a společenským a tím i historickým. Rostlinný organismus jako na př. strom je vytvářen z kořene, pně, větví, listů. Žádná z těchto součástí nemůže být, nemůže žít sama o sobě, jsou na sobě vzájemně, organicky, životně závislé, každá jako nižší orgán vykonává určitý úkol, funkci, která je pro celek nezbytná a která jen v souhrnu s ostatními úkoly nabývá svůj význam, svou důležitost. Podobně živočišný organismus, člověk, je celistvý systém orgánů, soustav, zažívací, krevní, mízní a p., spojený a řízený soustavou nervovou. Stejně tak bychom mohli pozorovat organické celky ve světě nerostném, takže příroda a všechn vesmír

ve svém celku i ve svých částech není nějakým náhodným shlukem navzájem izolovaných, nesouvisejících věcí, nýbrž je to jednotný a souvislý celek, je to celek skladebný, v němž se uplatňuje určitý řád, v němž jednotlivé části a jevy jsou organicky spojeny, doplňují se navzájem, jsou na sobě obaplně závislé, jsou částmi většího celku.

Této povaze přírodního světa se nevymyká ani dění společenské. I zde se setkáváme s jevy, které jsou nesporně skladebnou soustavou, celkem. Tak řeč je soustavou dorozumivacích znaků a v ní věta je myšlenkovým, logickým celkem, mezi jejímiž jednotlivými členy je pevný významový a gramatický vztah. A také vědomé, úmyslné výtvořiny lidské, ať je to výtvarné dílo, jako třeba gotická katedrála nebo epická báseň nebo pouhý pracovní nástroj jako rádlo nebo tkalcovský stav nejsou libovolným, nefunkčním spojením jednotlivých složek, součástí, prvků, ale vytvářejí nebo mají vytvářet pevně uzavřenou, logicky vybudovanou stavbu, která má svou vnitřní zákonitost a v níž vše je ve vzájemné souhře a odpovídá dílčímu úkonu i celkové funkci.

To ovšem neznamená, že jednotlivé složky jsou pro výkon celku stejně důležitosti a že jsou v dějinném procesu neměnné. Vezmeme-li na př. kteroukoliv dějinnou formu oradla, zjistíme tři základní součásti, které jsou nezbytně nutné k výkonu orby. Je to radlice, která koná vlastní pracovní úkon orání, je to hřídel, který má úkol táhla a jsou to kleče, které přejímají úkol řízení nástroje. Dobové a místní formy těchto základních součástí jsou různé, jejich vzájemné spojení, provedené jinými součástmi (slupicí, plazem) v pevnou nosnou konstrukci, podobně jako jiné pomocné prvky, pomáhající a usnadňující pracovní výkon (odvalná deska, krojidlo, chodák, plužňata), jsou složky vedlejší, neobjevující se v každém období a na každém místě a vyznačují jak dějinný proces změny orbního nářadí, tak různé jeho současně existující podoby. Ale ať už jejich konkrétní forma, počet vedlejších součástí a vzájemné spojení je jakékoliv, vždy jejich učlenění a zapojení do celkové konstrukce nářadí musí být takové, aby individuální úkon jedné součástky nepřekážel, nýbrž napomáhal individuální činnosti součástky druhé a v jejich souhře zvyšoval a zkvalitňoval výkon celkový.

Podobně celá společnost, ať už kterákoliv, kdykoliv a kdekoliv, feudální nebo kapitalistická, česká nebo německá, městská nebo vesnická, je

souvislým organickým celkem, nikoliv nějakým mechanickým nakupením jakýchkoliv lidí, jakýchkoliv společenských tříd a skupin, jakýchkoliv vztahů, institucí a zařízení. Společnost je nanejvýš jasným konkrétnem, které má ve své základně, ve svém materiálním životě a výrobních poměrech a vztazích svou pevnou strukturu hospodářskou a společenskou a která má ve svých nadstavbových jevech, správních, politických, náboženských, filosofických a uměleckých institucích a formách svou pevnou ideologickou, politicko-kulturní strukturu. Tak chápal jistě společnost sám Marx, když v Předmluvě "Ke kritice politické ekonomie" napsal, že souhrn výrobních poměrů tvoří hospodářskou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a již odpovídají také určité formy společenského vědomí.

Je patrné, že skladební celek je fakt přírodní a společenský, že to je fakt historický, že to není nějaká předem pojatá pomocná konstrukce myšlenková, která by skutečnost zjednodušovala, nýbrž že je to skutečnost sama. Je proto třeba se strukturou jako s faktem nakládat, to znamená je třeba ji poznat, proniknout k ní.

2. Cesta k poznání každé skutečnosti je dvojitá: buď poznáváme jev z vnějška, v jeho vztahu k okolí, nebo jej hledíme poznat z jeho vnitřka, rozbořením jeho vnitřní skladby. V prvním případě jde nám o poměr mezi příčinou a následkem, jde nám o vztah kauzality. V případě druhém - a o ten jde nám v dané souvislosti především - ptáme se po vzájemné souvislosti jednotlivých částí, složek, prvků, vlastností, vývojových fází, to znamená, ptáme se po vztahu funkcionality. Jako nemůžeme celou nás obklopující skutečnost poznat z jednoho izolovaného faktu, nýbrž teprve z množství souvztažných faktů a jejich poměrů, tak také fakt sám nemůžeme poznat jen z jeho vztahů k společenskému okolí, k tomu, co předcházelo a co následovalo, nýbrž také současně z jeho vnitřní skladby, z jeho obsahového, skladebného rozvrhu. V tom smyslu je-li kauzalita jednou kategorií historického poznání, bez níž nelze postihnout skutečnost a vztahy jednotlivých faktů, je struktura, skladba druhou kategorií historického poznávání, bez níž nelze postihnout obsahovou stránku faktu, jeho povahu a změnu v čase, prostoru a hospodářsko-společenském řádě. Obě cesty, obě kategorie se nevyklučují, nýbrž logicky doplňují a podporují, jsou také souběžné. Vyplynají z nezvrat-

né pravdy, že historický fakt se udál někdy, někde a v nějakém ekonomicko-sociálním prostředí.

3. Než se dostaneme k tomu, co je struktura a jak je třeba ji vidět se stanoviska historického materialismu, je nutno uvést si několik příkladů historických struktur, abychom seznali, jak se nám struktura jeví ve společenském dění, jež je především předmětem historického poznání.

Řekněme hned, že společnost sama v pojetí historického materialismu se svou základnou a nadstavbou je pevnou strukturou. Jestliže základna se svými výrobními způsoby a celým materiálním životem představuje hospodářskou strukturu společnosti, je pak nadstavba se svými právními, politickými a kulturními formami i formami společenského vědomí ideologickou strukturou společnosti. Ale to znamená, že také doba, epocha, společensko-hospodářská formace má svou hospodářskou a ideologickou skladbu. Objevují se nám tak struktury vyššího nebo nejvyššího řádu (společnost, formace, epocha). A v nich opět struktury řádu nižšího (základna, nadstavba, výroba, státní forma a pod.) a je jen otázkou, kam až můžeme sestupovat a na které druhy historických faktů se můžeme dívat jako na skladební celek. Snad nám to blíže objasní několik dokladů historických struktur z různých oblastí společenského dění.

Vycházíme od výroby jako základní činnosti lidí, která určuje dějinný vývoj. Přitom nelze se přirozeně spokojit s faktem výroby samé, s jejím množstvím, vzestupem nebo poklesem, nýbrž dobrat se toho, co jí v jejím vnitřním obsahu tvoří, a především zjistit, jaké jsou vztahy jejích jednotlivých konstitutivních částí. To znamená, že nejde jen o výrobu, ale hlavně o výrobní způsoby a jejich společenské důsledky ve vztazích lidí, kteří se výrobního procesu účastní. Budeme-li se dívat na výrobu jako na historickou strukturu, budeme se sice zajímat o to, co jí tvoří, rozložíme si jí na výrobní prostředky, nástroje, na výrobní síly, ale nebudeme tyto složky nazírat a sledovat izolovaně, nýbrž ve vzájemném poměru, v jejich konkrétní statické podobě, postižitelné v určité době, na určitém místě, v určitém národě a státu, v tom, jak se v těchto jednotlivých podmínkách mění, to jest také v jejich podobě dynamické, a v tom, jak se v ní vytvářejí vztahy přátelství, nepřátelství, pomoci a spolupráce, nadvlády a vyko-

řišťování. Tato hlediska také dostatečně ukazují, že strukturální rozbor historický není pouhým pojmoslovným rozbohem obsahu a rozsahu určitého jevu, ale že si je vědom vždy souvztažnosti, napětí a protivy složek a jejich horizontální proměny v prostoru a čase a vertikální proměny v společenském prostředí.

Vezmeme-li jiný historický celek z oblasti historického dění, textilní manufakturu, rozložíme ji sice na jednotlivé dílčí pracovní operace, jako je předení, tkaní a bílení, ale tím jsme ještě její celistvost, její strukturálnost nepostihli. Musíme sledovat, jak tyto úkony po sobě následují v čase nebo zda probíhají vedle sebe současně, kým a jak jsou vykonávány a do jaké míry tvoří vyšší výrobní celek, pokud jsou na sobě závislé, že výsledek jedné dílčí operace je předpokladem a východiskem operace další, a jaký je poměr mezi prací, vlastním výrobcem, přadlákem, tkalcem a běličem a organisující funkcí obchodního a průmyslového kapitálu, kupcem, faktorem, podnikatelem.

K. Marx v Kapitálu vykládá o manufaktuře a jeho výklad i užitá terminologie svědčí o tom, že mu pojmy struktury a funkce byly běžné. Vidí existenční závislost jednotlivých částí na sobě, které teprve ve svém souhrnu, nikoliv ovšem mechanickém, pouhém součtu, nýbrž ve funkčním vztahu tvoří celek. Píše, že "každá jednotlivá skupina, určitý počet dělníků, kteří vykonávají tutéž dílčí funkci, se skládá ze stejnorodých prvků a tvoří orgán celkového mechanismu." Když pak popisuje pět fází v manufakturní výrobě lahví, uzavírá: "Těchto pět dílčích dělníků tvoří pět zvláštních orgánů jediného pracovního tělesa, které může fungovat jen jako celek... Chybí-li jeden z těchto článků, je celé těleso ochromeno".

Jako příklad historické struktury z oblasti společenské organisace a kulturní nadstavby můžeme sledovat skladbu a proměnu národa a vlastenectví. Národ, pokud jej nechceme blíže charakterisovat podle jeho specifické podoby v jednotlivých hospodářsko-společenských formacích, je ve své skladbě vyznačen sice různě, ale vždy znaky objektivními a subjektivními. Pokládáme-li za objektivní znaky jednotu území, jazyka, hospodářství a kultury, které opět samy o sobě jsou složitými strukturami, vyžadujícími téže obsahové a rozsahové explikace jako pojem národa sám, pak je třeba říci, že znaky objektivní, dobově různé ve svém vnitřním složení, váze a významu,

určují znaky subjektivní, jako je národní vědomí, cit a vůle, a to opět v různých ekonomicko-sociálních formacích a prostředích v nestejně míře. Subjektivní prvky národa pomáhají spoluvytvářet to, co nazýváme souborně vlastenectvím, i když ono zabírá do sebe ještě další znaky, jako je rozumový a citový poměr k vlasti, jazyku, národu, jeho minulosti a kultuře, nebo jako je poměr k jednotlivým společenským třídám a jejich hodnocení.

Historikové při sledování struktury národa a vlastenectví nepůjde však jen o ono typické, generální, co je společné všem národům a vlastenectvím, všem jejich druhům, nýbrž půjde mu také a snad především o ono specifické, zvláštní, co se za různých podmínek historického vývoje projevovalo u toho nebo omoho národa a vlastenectví a zakládalo jejich odlišnost.

Tato historická podmíněnost, podřízenost zákonu změny a vývoje dotýká se národa a vlastenectví nejen jako celku, nýbrž i jejich jednotlivých částečných znaků. Žádný z nich - a to je druhá důležitost, kterou nelze ztrácet z paměti - sám o sobě nevytváří národ nebo vlastenectví. Samo o sobě nestačí, aby na př. určitý lid na též území byl nebo se stal národem, aby určitý projev vztahu k vlasti nebo národu byl už nazýván vlastenectvím. Teprve souhrn znaků, jejichž funkční, nikoliv jejich nahodilá nebo prosterová koexistence vytváří národ, vytváří vlastenectví. Je ovšem třeba vidět, že v dějinném vývoji ten nebo onen znak byl více nebo méně výrazný a působivý, byl ve své existenci a funkci oslaben nebo ochromen nebo některá složka se snad mohla zcela nebo zčásti vytratit a mohla být ve svém úkolu zastoupena nebo nahrazena složkou jinou. Konkrétní situace, zdá se, že byla taková, že tu sice byly nebo jsou postižitelné všechny znaky, ale že nejsou vždy v každé době, na různém místě, u různých společenských tříd ve stejné síle, působení a povaze. Dějinná, dobová kvalita jejich byla různá a právě přechod z jedné kvality do kvality druhé, jakkoliv často nenápadně a dlouhodobě se uskutečňující, je to, co od sebe odlišuje národ a vlastenectví feudální, kapitalistické a socialistické.

Nelze zde jít do dokladových podrobností, ale bude třeba, aby naše historiografie se těmtě věcem věnovala hlouběji než dosud, aby tyto ideologické proměny, které jsou nesporně důsledkem proměn hospodářských a sociálních,

sledovala pozorněji a se snahou po jemné myšlenkové distinkci. Vezměme jen na př., co znamená a čím vlastně pro národ a jeho vznik a vývoj, pro jeho život materiální i duchovní je pospolitost územní, jednota území. To není jen pouhé bezbarvé území, jakýkoliv bezobsažný prostor, či správní teritorium, které lid téhož jazyka obývá. Je to především společné bydliště - a ono soubydlení, soužití v konkrétním slova smyslu podmiňuje pravidelný a živý styk lidí, je hmotnou podmínkou kladných i záporných sociálních vztahů. V pojmu území je sice dále zahrnuta i půda, její plodnost a bohatství, ale je v tom ještě daleko něco víc. Ono společné území je vlastí, to jest zemí, nad kterou národ vládne a kterou vlastní a k níž průběhem staletí navázal i určitý hospodářský, myšlenkový a citový vztah.

Vlast - to je území, kde je viditelně nakupen výsledek práce minulých generací, je to země, příroda, která je národem, jeho rukama a mozem přetvořená a stále přetvořovaná. Je třeba i historicky sledovat, jak se prosté území stává vlastí, jak se množí a rostou vztahy k ní, k lidu a jeho výtvořům hmotným a nehmotným a jak se projevují v činech i myšlení.

To všecko nesporně souvisí a vyplývá z toho, že se na tento dějinný fakt díváme jako na dobově a vnitřně proměnnou strukturu. Ale v téže době, v téže hospodářsko-sociální formaci se tato ideologická struktura, jako je na př. vlastenectví, mění také podle toho, které sociální třídy je výrazem. Tak v téže době bude různé zabarvení, jiné zdůraznění některých momentů, jazyka, státu a pod., u šlechty, měšťanstva, vzdělanectva nebo pracujícího lidu venkova a měst a to zdůraznění často kontradiktorní.

4. Chtěli bychom uzavřít. Z uvedeného je snad patrné, že jakmile řekneme struktura, objeví se nutně představa celku a částí a jejich vztahů. Struktura není leč jaký, mechanický celek, neorganický souhrn nebo součet částí. Je to celek vnitřně učeněný a dynamický, podléhající zákonu změny. Jednotlivé části, znaky či prvky v něm nejsou téže kvantitativní a téže kvality. Část není libovolný díl celku, který by mohl sám existovat, ale jeho organická složka, která v souhře s ostatními plní určitou službu. Vztah částí navzájem a k celku je úkonem, funkcí. Vztahy mohou být kladné i záporné, protichůdné, ale byť byly protichůdné, neruší celek. V kapitalistické společnosti jako celku jsou navzájem ekonomicky spojeny jako části téže společnosti skupiny a třídy antagonické.

Struktura jako vše není nic nehybného. Je podrobena pohybu a změně, je podmíněna hospodářskou, sociální, politickou a kulturní situací, ve které se vyvíjí. Vztahy mezi jednotlivými částmi jsou dialektické, jsou mezi nimi rozpory a protiklady. Nelze proto strukturu pojímat staticky, ale vidět ji dynamicky, dialekticky jako celek vnitřně rozporný. Společnost jako nejvyšší struktura je skutečně totalitou rozvíjejících se rozporů. Na strukturu je třeba ještě hledět materialisticky, to znamená, že je třeba v ní vidět základně určující funkci složek materiálních, hospodářských. Jako poznání každé skutečnosti, tak i poznání struktury musí být dialektické a materialistické. Pojetí skladby historického faktu odpovídá historicko-materialistickému myšlení a přímo z něho vyplývá.

Jestliže věda je trvalým zápasem o lepší poznání a objevování skutečností, nám dosud neznámé, pak poznávání vnější a vnitřní skladby historických faktů je jednou složkou tohoto pochodu.

Jiří Svoboda

OBILNÍ ÚČTY VRCHNOSTENSKÝCH PANSTVÍ Z 18. STOLETÍ A ZPŮSOB JEJICH ZPRACOVÁNÍ.

Z mnoha písemností účetní povahy, jež vedla administrativní režijních feudálních velkostatků v 18. století, jsou mimořádně důležitými prameny k dějinám pozdě feudálního zemědělství obilní naturální účty. V šlechtickém hospodaření plnily funkci přehledných dokladů, jež sloužily především ke kontrole celkového stavu a úrovně zemědělského obilního hospodaření na jednotlivých dvorech i na celém panství. Řady jednoročních nebo půlročních účtů umožňovaly takovou kontrolu za delší časový úsek, zvláště hledaly-li se příčiny eventuelního nízkého finančního výnosu panství nebo cesty k zvýšení důchodů vrchnostenského velkostatku. Tak v období raabisace byly z obilních účtů zjišťovány nejméně výnosné dvory a propočítáváno, zda by jejich parcelace či pronájem přinesly vrchnostem užitek. Také k berním přiznáním bylo užíváno údajů z obilních účtů. Naproti tomu k běžné kontrole hospodaře-

ní s obilím, tedy hlavně k zamezení krádeží na sýpkách, bylo užíváno především rejstříků sklizní, výmlatů a zvláštních výkazů, jež se vedly na sýpkách. Tyto doklady se ovšem obvykle dlouho neschovávaly; obilní účet proto plnil podle potřeby příležitostně i jejich funkci.

Naturální obilní účty obsahují - na rozdíl od tehdejších hlavních účtů finančních - údaje o všem obilí, jež se na panství vypěstovalo, koupilo a spotřebovalo či prodalo. Sestavovány byly buď z měsíčních cedulí, které podchycovaly všechno hospodaření s obilím na panství během jednoho měsíce, nebo přímo z dokladů jednotlivých fází výroby obilí, jeho koupě a prodeje, t.j. ze zmíněných rejstříků výsevů, sklizní, výmlatů, mletí, výkazů deputátů atp. Uspořádání obilních účetních knih nebylo na všech dominiích zcela stejné. Zpravidla všechny základní údaje o výrobě a hospodaření byly zapisovány nejprve vždy vcelku ke každému jednotlivému druhu zemědělských plodin. Jako příjem se uvádělo nevymlácené obilí (ve slámě), koupené obilí a obilí přijaté od poddaných ve formě feudální renty. Do výdajových položek se zaznamenávalo obilí předané k mláčení mlátcům, obilí, jež dostali mláčci jako mzdu, deputátní a fundační obilí, prodané obilí, obilí odevzdané do mlynů k semletí, do pivovarů k vaření piva, do dvorů k setbě a k výkrmu drůbeže a dobytka atd. V druhé části účtu se pak některé položky - uvedené již dříve u jednotlivých druhů plodin - celkově shrnovaly podrobně rozváděly /na př. o obilí určeném k semletí, k výrobě chleba, krup, o chmelu a pod./

Z takto vedených účtů je možno zjistit celkové množství produkovaného obilí na panství, jeho výnosnost /zrnovost/, t.j. poměr obilí sklizeného k obilí zasetému, tržní oblasti, množství prodaného a koupeného obilí na vrchnostenském hospodářství, prodejní a nákupní ceny zemědělských plodin, mzdy mláčků, velikost deputátů, nadací, výši čimžovního obilí poddaných. Zpracování obilních účtů, zvláště v dlouhých souvislých řadách nejlépe již od 17. století, přispěje k zodpovězení otázky, jaký byl vývoj rozvoje výrobních sil v zemědělství v 17. a 18. století, zda je na místě tvrzení, že rozvoj výrobních sil v zemědělství po dlouhé feudální období u nás stagnoval a zda je oprávněné charakterisovat období 18. století jako krizi celého feudálního hospodářství, či zda se krise omezila jenom na oblast výrobních vztahů. Také zásadní problém hospodářské progresivnosti či regresivnosti

feudálního velkostatku na sklonku pozdního feudalismu není možno řešit bez konkrétního studia stavu a vývoje jeho nejdůležitějšího odvětví, zemědělské rostlinné výroby.

Úroveň a pokrok v obilnářství charakterisují hektarové obilní výnosy. Jejich přesné stanovení pro naše země v 18. století je však velmi obtížné a často i nemožné, protože tehdy jednak polní míry nebyly udávány v jednotkách plošných, ale zpravidla množstvím vysetého obilí, jednak toto i sklizené obilí nebylo měřeno měrami váhovými, ale dutými. Místo absolutních výnosů je proto nutno spokojit se s relativními výnosy, t.j. s poměrem výsevu a sklizně. Vývoj tohoto poměru může charakterisovat celkovou tendenci vývoje výnosnosti obilnářské výroby celkem velmi dobře. Vzájemný poměr těchto relativních čísel není ovšem zcela ekvivalentní vzájemnému vztahu absolutních váhových výnosů, neboť zvýšení zrnovosti bylo možno v některých případech dosáhnout i jen prostým snížením výsevku. Při tom se váhový výnos nemusel vůbec měnit nebo mohl i klesat. V delším časovém úseku však toto zkrácení nemůže být veliké.

Způsob statistického zjišťování poměru výsevků a sklizní i přesnost výsledků se různí podle jednotlivých druhů obilních účtů. Nejrychleji a nejpresněji se pracuje s účty, jež zachycují celou obilní produkci jenom z jediných žní. Protože se na panských dvorech mlátilo zpravidla od konce léta až do příštího jara nebo začátku léta, bývaly tyto účty vedeny od začátku června do konce května následujícího roku /nebo od začátku července do konce června/. Bylo-li v tomto hospodářském roce mláceno obilí z "letošních" žní a bylo-li všechno vymláceno, pak se zrnovost zjistí jednoduše dělením sklizně výsevkem.

V 18. století, zvláště v jeho druhé polovině, se však účty již většinou vedly pro období kalendářního roku. Objevuje se v nich proto jednak zbytek mláceného obilí z minulých žní, jednak ta část obilí z "letošních" žní, která byla vymlácena do konce prosince. Pokud je v účtu vždy zvlášť vyznačeno /zpravidla však nikdy sumárně, nýbrž u jednotlivých dvorů! / vymlácené obilí z jednotlivých žní, je možno zjistit i zde ze třech ročních po sobě následujících účtů přesnou výnosnost úrody prostředního roku. Často tomu tak však není. V takovém případě bývá sice přesně uvedena nová úroda

obilí ve slámě /ve snopch a mandelích/, ale údaj o vymláčeném obilí /v měřicích/ se vztahuje ke dvěma různě velikým částem ze dvou úrod. Protože zvláště velikost klasů mohla být v jednotlivých letech velmi rozdílná, není zde možno zjistit naprosto přesný poměr výsevku a sklizně v jednom roce. Používáme proto průměru z delšího - nejlépe šesti nebo devítiletého období. Sečteme všechno mláčené obilí ve slámě a vymláčené z něho zrno, a vypočítáme průměrné množství zrna, připadající na jeden mandel slámy. Tímto koeficientem potom násobíme úrodu obilí v jednotlivých žních. Dělením příslušným množstvím osiva dostaneme poměr výsevku a sklizně /zrnovost/. Množství zrna /v měřicích/ v klasech, ve snopch nebo mandelích/ je možno kontrolovat t. zv. výmlatními zkouškami na jeden mandel, jež někde nalezneme buď přímo v účtech nebo v účetních přílohách. Výmlatní zkoušky prováděli šafáři na začátku žni k odhadu celkové úrody z poměrně velmi malého množství vymláčeného obilí. Jsou proto dosti nepřesné; nezachoval-li se však obilní účet, mohou jej nahradit, známe-li výši sklizeného a vysetého obilí ve slámě /z rejstříků sklizní, které bývají uloženy jako přílohy/.

Celkovou vývojeovou tendenci výnosnosti rostlinné výroby na šlechtickém velkostatku možná naznačit - nezávisle na změnách v důsledku klimatických poměrů - jenom počtem údajů o poměru sklizně a výsevu za dlouhé několika-desetileté období. I nejpřesnější statistika ovšem nepodává plnou pravdu a nezřídka ji sama o sobě i velmi zkresluje. Její cena spočívá především v objevení problémů, jež třeba řešit z jiných pramenů. To platí i pro statistické zjišťování výnosů v 18. století. Obilní účty naznačují tendenci. Příčiny a skutečný obraz vývoje musíme dále hledat v jiných pramenech, hlavně v hospodářských zprávách vrchnostenských úředníků, v dobytčích účtech, inventářích dverů a pod.

Karel Novotný

O VYUŽITÍ ÚČETNÍCH KNIH PŘI STUDIU MANUFaktur 18. STOLETÍ.

Starší studie a články, jež se zabývají problematikou koncentrovaných manufaktur u nás v 18. století, mají jeden společný znak: jsou vesměs zalo-

ženy na náhodně sebraném aktovém materiálu a proto nanejvýš podávají pouze popis vnějších osudů podniku, kdežto údaje o jeho vnitřním vývoji, o rozsahu výroby, místech odbytu atd. se v nich objevují jen ojediněle. To platí jak o studii L. Schlesingera, věnované soukenické manufaktuře v Horním Litvínově, tak i o článku P. Lederera o manufaktuře v Kdymí, který je pouhou parafrází údajů ze Sommera. Obdobnou úzkou materiálovou základnu má ještě několik dalších statí.¹⁾ Této charakteristice se vymyká pečlivá práce J. Šebánka o textilních manufakturách Kouniců ve Slavkově a v Křižanově na Moravě na počátku 18. století.²⁾ Na základě bohatě dochované korespondence Šebánek podává nejen podrobný vývoj kounicovských podniků, ale zajímá ho i právní postavení zaměstnanců, mzdy a otázky technologie výroby. Materiál účetní povahy je však i v práci Šebánkové zastoupen poměrně řídko.

Také nová přehledná práce A. Klímy³⁾ je vybudována převážně na písemnostech ústředních zemských úřadů /české místodržitelství, komerční kolegium/. Užíváme-li takřka výhradně materiálu tohoto typu, t.j. různých hlášení o stavu manufaktur a pod., je jasné, že vždy získáme pouze jakýsi průřez stavem podniku v určitém roce /přitom i tato hlášení se vzájemně liší větší či menší podrobností, přesností údajů atd./. Na základě takového materiálu musí nutně vzniknout do jisté míry zkreslený obraz, jako by manufaktura byla něčím stálým, neměnným, co se nevyvíjí. Netřeba snad ani zdůrazňovat, že dochované hlášení o stavu určitého podniku může zachycovat právě netypický rok, kdy manufakturu postihla na př. krátkodobá odbytová krize či něco jiného, co vedlo k dočasnému značnému omezení výroby, ačkoliv celková tendence křivky produkce v oněch letech může být zcela jiná. Materiál úředního původu nám tedy stěží dá odpověď na otázky, týkající se vnitřní struktury podniku a jeho vnitřního vývoje, nikoliv pouze jeho vnějších osudů.

I když úřední prameny nelze podceňovat, neboť nám často přinášejí cenná zjištění, je nesporné, že prvořadým materiálem pro studium vývoje

1) Srv. na př. L. Schlesinger, Zur Geschichte der Industrie von Oberleutensdorf, MVGD III, 1865; A. Demuth, Das Manufakturhaus in Weisswasser, MVGD XXVIII, 1890; P. Lederer, Zur Geschichte der Wollenzeugfabrik in Neugedein, MVGD XLIV, 1906; J. Richter, Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur, MVGD 71, 1933 a j.

2) J. Šebánek, Textilní podniky moravských Kouniců, ČMM LV, 1931, LVI, 1932; též zvl. otisk Brno 1932.

3) A. Klíma, Manufakturní období v Čechách, Praha 1955.

průmyslových podniků je takový materiál, který přímo vyplynul z jejich činnosti, t.j. převážně různé účetní výkazy a účetní knihy.⁴⁾ Účetní materiál průmyslových podniků byl jako historický pramen dosud celkem opomíjen, ačkoliv bez něho je téměř nemyslitelné monografické zpracování vývoje některého závodu - zejména ve starším období. U nás pravděpodobně nenajdeme mnoho manufaktur z 18. stol., po nichž by byly zachovány účty v poměrné úplnosti. Překvapivě souvislá řada účetních knih se nachází v registratuře klášterní cajkářské manufaktury v Oseku u Duchcova /zal. r.1707/, jež je uložena ve Státním archivu v Litoměřicích. Tyto účetní knihy začínají rokem 1713 a pokračují s nepatrnými mezerami až do r. 1903. Nejstarší kniha z l. 1707-1712 se však nedochovala.⁵⁾

Účetní knihy osecké manufaktury pro 18. století jsou v podstatě kombinací naturálního účtu s účtem peněžním a každá z nich zahrnuje vždy zhruba jedno desetiletí. Účetní uzávěrka byla koncem kalendářního roku. Převážnou část každého ročního oddílu vyplňuje naturální účet, rozdělený podle etap výrobního procesu. Jednotlivým výrobním operacím jsou věnovány zvláštní listy, kde jsou v časové posloupnosti zaznamenána na př. jednotlivá množství nakoupené vlny a její příjem do skladu, na dalším potom její výdej k česání a mykání atd., takže je možno takto sledovat celý postup a proměnu suroviny od nákupu až po hotový výrobek. Jednotlivé druhy vyráběných látek mají rovněž své zvláštní listy, kam se zapisovaly utkané kusy, jak byly přijímány se stavů. Tyto záznamy jsou velmi důležité pro zjištění skutečného rozsahu výroby, protože další listy, kam byly zaznamenávány "úplně hotové látky" po obarvení nebo vyprání, nejsou plně spolehlivé. Zde se totiž často objevují dosud neprodané druhy látek, jež ležely na skladě už třeba několik let, ale každoročně se uvádějí jako nově vyrobené. V každém účetním roce je několik oddělených listů, na nichž byl veden peněžní účet. Příjmy i výdaje byly sice účtovány zvlášť, ale jinak byl peněžní účet po celé 18. sto-

4) Na význam účetního materiálu upozornil nejnověji E. Neuss, *Aktenkunde der Wirtschaft*, sv. I, Berlin 1954; srv. také J. Blecha, *Účetní doklady a účetní knihy jako archivní materiál*, *Archivní časopis* 1954, č.2, 3; týž, *Knihy jednoduchého účetnictví v obchodě, řemesle, průmyslu a zemědělství*, *Archivní časopis* 1955, č. 1.

5) O podání vývoje osecké manufaktury na základě jejich účetních knih jsem se pokusil ve své diplomní práci *Klášterní manufaktura v Oseku v 18. století*, fil.-hist. fak. KU, Praha 1956.

letí veden velmi primitivně, neboť různorodé položky jsou zaznamenávány chronologicky, jak byly přijímány či vypláceny.

V oddílech naturálního účtu je možno přesně zjistit rozsah výroby. Spolehlivým základem jsou zápisy o jednotlivých kusech látek, přijatých se stavů, jež byly zaznamenávány na listech, označených "von Stuhl". Sečteme-li nejprve jednotlivé utkané kusy podle druhů vyráběných látek a poté i výsledná čísla v těchto druhových skupinách, získáme souhrnný údaj o velikosti výroby v určitém roce. Provedeme-li tento postup pro delší časovou řadu, na př. pro celé století, dostaneme teprve čísla, z nichž můžeme zjistit křivku skutečného rozsahu produkce nebo v desetiletých průměrech pak stanovit její celkovou tendenci. Tento příklad jsem uvedl proto, abych ukázal, jak zdlouhavé početní operace při zpracovávání takových účetních knih je nutno často podniknout, než získáme výchozí čísla, jež je teprve možno dále statisticky zpracovat. Podobně musíme postupovat, zjišťujeme-li na př. jednotlivá roční množství nakoupené suroviny, v našem případě jednostřížní a dvojtřížní vlny a j.

Bohatší na různé zprávy o podniku jsou oddíly s ročními peněžními účty. Dělí se vždy na záznam příjmů a záznam výdajů a každý z nich opět na jednotlivé kalendářní měsíce. Chronologickým zaznamenáváním příjmů a vydání se účet stal naprosto nepřehledným, ale má tu výhodu, že je v něm podrobně rozepsána každá sebemenší položka. Lze z takového účtu zjistit roční zisk či schodek manufaktury, t. j. celkovou rentabilitu podniku? T. zv. "zisk" manufaktury, uváděný koncem každého roku, nám o tom nic nepoví, neboť je to akumulovaný zisk za všechna předcházející léta, k němuž byly připočteny příjmy účetního roku a odečteny výdaje téhož roku - dosahuje v 2. polovině 18. stol. desetitisícových sum. Ani z rozdílu příjmů a výdajů jednoho účetního roku však nezjistíme skutečný roční zisk podniku, nýbrž pouze stav pokladny při uzávěrce. V rubrice výdajů se totiž objevuje část zisku, v hotovosti odváděná klášteru jako majiteli manufaktury, takže podnik je někdy zdánlivě hluboce pasivní. Podobně i půjčky, poskytnuté klášterem manufaktuře, jsou zamášeny opět do příjmů. Tak na př. r. 1773 měla osecká manufaktura podle účetních knih příjmy 15.472 zl. 59 kr. 3 den. a výdaje 28.810 zl. 1 den., vykazuje tedy schodek 13.338 zl. 2 den. Při detailním rozboru výdajů tohoto roku však shledáme, že v lednu bylo klášteru odvedeno v hotovosti

15.935 zl. Tím skutečný úhrn vydání značně poklesne, takže se ukáže, že r. 1773 byl podnik vlastně aktivní, neboť zbývá zůstatek 2597 zl. 59 kr. 2 den. Podobně na př. r. 1775 bylo opatu odevzdáno 5576 zl. 40 kr. a r. 1776 rovněž 6250 zl. 20 kr., které jsou zaneseny ve výdajích. Tam bývají zaúčtovány i splátky na půjčky manufaktuře a různá neproduktivní vydání, neboť podnik na př. pravidelně hradil opatův pobyt v Praze. Z této účetní změní lze ovšem těžko zjišťovat skutečný zisk manufaktury, neboť by to znamenalo všechno znovu přeúčtovat jiným způsobem. Z účetních knih je však dost jasně zřejmé, že se hospodaření osecké manufaktury pohybovalo na nejnižších hranicích výnosnosti, pokud nebylo v některých letech dokonce pasivní.

Na základě rozboru oddílu výdajů v peněžním účtu vzniká oprávněná domněnka, že hustá síť cel a mýt u nás v 18. století pravděpodobně neznámela tak velkou překážku pro oběh zboží a pro vytváření kapitalistického vnitřního trhu, jak se tradičně tvrdí. V úhrnných ročních výdajích osecké manufaktury na př. v r. 1744 činí vydání na celní a mýtní poplatky pouhé 0,43%! Je ovšem samozřejmé, že z údajů o tržních stycích jednoho podniku nelze vyvozovat obecnější závěry; skutečnou úlohu cel a mýt v této době může ukázat teprve další podrobné zkoumání.

V nejstarší dochované účetní knize manufaktury /1713-1723/ nacházíme řadu zpráv o způsobu, jak se v oseckém klášterním podniku vyrábělo v prvních letech po jeho založení. V této knize možno rozlišit dvojí druh produkce:

1. výroba v režii manufaktury,
2. samostatná výroba v režii tkalců,

která je vedena každého roku na zvláštním listě. Pro svou výrobu tkalci nakupovali vlnu a přízi od manufaktury, již pak prodávali utkané látky, jak je možno zjistit v účetní knize z rubriky peněžních výdajů pro tato léta. Malou část své výroby někdy rozprodali v okolí nebo židům, kteří přicházeli do Oseka. Režijní výroba tkalců činila na př. r. 1713 40% celkové výroby v Oseku, ale rok od roku postupně klesá, až r. 1716 úplně mizí. Osecká cajkářská manufaktura od té doby již vyráběla jen ve své režii.

V peněžních účtech se vyskytují také doklady, jež svědčí o výrobní nesamostatnosti této klášterní manufaktury: výdaje za barvení látek na modro

a na zeleho v hornolitivínovském podniku, které se objevují po celou 2. polovinu 18. stol. a od počátku 80. let i položky za práci barvířů v České Lípě a v Teplicích. Osecká manufaktura sice měla svou vlastní valchu, ale přesto dávala valchovat některé cajky do Horního Litvínova, kam je pravidelně nosíval posel, jak ukazují záznamy o mzdě, vyplacené za donášku. Ani v postřihování valchovaných cajků nebyla tato manufaktura výrobně soběstačná, protože její výrobky pravidelně upravoval postřiháč v Teplicích. Podnik oseckých cisterciáků se po celé 18. stol. snažil zlepšit úpravu svých látek, proto v knihách najdeme i několik zpráv o tom, že byl do Oseka povolán cizí barvíř, aby lépe zorganizoval manufakturní barvírnu, nebo že byl osecký manufakturní barvíř poslán na doučení jinam.

Peněžní účet nás také informuje o odbytu výrobků, avšak dovidáme se o tom většinou jen nepřímě. V rubrikách prodaných látek se totiž zpravidla neuvádí, kam byla látka prodána a také v peněžním účtu, v oddíle příjmů, je obvykle zaznamenán pouze název látky, její délka a přijatá částka. Mnoho míst odbytu však zjistíme v oddíle výdajů, kde jsou četné záznamy o mzdách, jež podnik vyplácel poslům, kočím a formánům za dopravu výrobků. Tím ještě možnosti využití oddílů peněžních výdajů v účetní knize nejsou zdaleka vyčerpány. Z drobných zpráv o položkách za různé opravy se nám na př. podařilo zrekonstruovat stručný popis manufakturní budovy a stav technického vybavení valchy, barvírny a lisovny. Růst podniku a zavádění nových druhů výroby /na př. bavlněné a polohedvábné látky/ můžeme opět postihnout v záznamech o nákupu nových tkalcovských stavů, prádelních kol, kolovratů, soukadek a drobného pracovního nářadí.

Pohyb mezd u jednotlivých kategorií manufakturního dělnictva nelze v oseckých účetních knihách sledovat; jsou v nich totiž uváděny pravidelně několikrát měsíčně toliko sumární položky, vyplacené za celý výrobní proces. Téměř po celé 18. století se v postavení námezdních pracovníků osecké manufaktury udržují některé cechovní zvyklosti. Manufakturní zaměstnanci si museli podobně jako cechovní tovaryši na př. sami obstarávat osvětlení při práci v zinních měsících. Až do r. 1792 manufaktura vyplácela zvláštní příplatek na světlo, t.zv. Lichtgeld, který dostávali tkalci a soukači. U tkalců a učňů činil 6 kr. na utkaný kus látky a byl vyplácen

po pět zimních měsíců, od října do února. Pro soukače a snovače v druhé polovině století podnik kupoval svíčky ve své režii.

Účetní knihy podávají zprávy ještě o některých dalších feudálních pozůstatcích ve vnitřním uspořádání klášterního podniku v Oseku. Jedním z nich byl na př. naturální deputát jako stálá součást ročního platu manufakturního písaře, faktora, dílovedoucího a později i správce podniku - je to v podstatě analogie naturální odměny, kterou vrchnost dávala svým patrimonialním úředníkům. Nepatrný deputát dostávalo také dělnictvo - tkalci společně vědro piva týdně a soukači půl vědra. Po celé studované období se objevují pravidelné záznamy o t.zv. "Press-Zins" 1 zl. 30 kr. ročně. Odváděl jej úpravář nebo faktor do pokladny manufaktury za užívání manufakturních lisů a lešticích lepenek při lisování cajků. K pozůstatkům cechovní výroby patří i t.zv. "Kessel-Zins". Byla to dávka za používání kotlů, kterou manufakturní barviř platil podniku pravidelně dvakrát do roka - v červnu a v prosinci. Původně to byla 1/6 barviřovy mzdy, ale postupně byla snížena až na 1/30 a od r. 1782 již úplně mizí. Oba poplatky dokazují, že ve vztahu kláštera k námezdním zaměstnancům manufaktury přetrvalo mnoho prvků ze starého poměru mezi feudální vrchností a cechovním řemeslníkem. Z účetních knih se mimo jiné dovidáme také o domácích tkalcích, pracujících pro oseckou manufakturu, nebo o cizích dělnících, kteří byli zaměstnáváni čas od času a zpravidla bydleli v budově podniku. Sem tam se v nich mihne i zpráva o dětské práci, na př. v záznamu o páru punčoch jako odměně pro chlapce-soukače.

Práce s účetními knihami osecké manufaktury je dosti obtížná a zdlouhavá; v naturálních účtech mnohde nejsou úhrnné součty, proto je nutno teprve sčítat jednotlivá množství nebo kusy, chceme-li získat číselný materiál pro další statistické zpracování. Rozborem peněžních účtů vytěžíme řadu cenných faktografických údajů a zároveň tím získáme hlubší pohled do života manufaktury než z kteréhokoliv úředního hlášení. Je nesporné, že teprve na základě účetního materiálu můžeme podat takový obraz průmyslového podniku, který osvětlí jeho vnitřní strukturu a vývoj a nebude jen pouhým výčtem různých zajímavostí a náhod.

Jiří B e r a n

KE STUDIU VELKOSTATKU V ČECHÁCH NA KONCI 18. STOLETÍ

Naše historická věda se v poslední době živě zajímá o změny, k nimž docházelo ve vývoji našeho zemědělství od druhé poloviny 18. století. Po pracích, které sledovaly hlavně třídní boje venkovského lidu, se nyní usiluje též o důkladnější studium jeho sociálního postavení a o objasnění vývoje zemědělské výroby v tomto období. Při tom se badatel nutně setkává s působením velkostatku, neboť velkostatek u nás po několik století představuje důležitou organizační základnu zemědělské výroby a významného činitele sociálně-ekonomického. Právě na vývoji velkostatku lze poznat celkové tendence i zákonitosti hospodářského a sociálního vývoje, zejména v obdobích, kdy dochází k důležitému přelomu uvnitř jedné hospodářsko-společenské formace nebo kdy je jedna formace vystřídávána druhou. Proto je třeba, aby mu v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu byla věnována zvýšená pozornost.

Již starší badatelé upozornili na to, že ve druhé polovině 18. století došlo na velkostatku k důležitým proměnám, a v některých případech je i dosti důkladně vylíčili, jak to vidíme zejména na staré, ale dosud cenné práci W. Medingera o hospodářských dějinách panství lovosického.¹⁾ V současné době se zabývá touto problematikou především Dr Emanuel Janoušek, jehož práce, založené na obsáhlém studiu účetního materiálu našich velkostatků, podstatně rozšiřují naše vědomosti o tomto období.²⁾ Některé poznatky též uvedl v pozoruhodné studii o sociální diferenciaci ve druhé polovině 18. století Jiří Svoboda.³⁾

-
1. Wilhelm Medinger, *Wirtschaftsgeschichte der Domäne Lobositz*, Vídeň 1903.
  2. Emanuel Janoušek, Význam výkonu a využití robotních služeb v zemědělské výrobě na feudálním velkostatku, *Sborník Československé akademie zemědělských věd, Historie a musejnictví*, ročník XXIX /1956/, str. 177-194. Tentýž, *Zemědělská a lesnická výroba a sociálně-hospodářské postavení venkovského lidu*, tamtéž, ročník XXX. /1957/, č.1, str. 1-16.
  3. Jiří Svoboda, *Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století*, *ČsČH*, roč. V. /1957/, č. 3, str. 447-473.

K nejdůležitějším proměnám, s nimiž se na konci 18. století na velkostatech setkáváme, náleží zavádění robotní reluce a ústup od hospodaření ve vlastní režii. Zatím co do let šedesátých velkostatek rozšiřuje počet dvorů a plochu obdělávané půdy, od let sedmdesátých /někde však již mnohem dříve/ nejen ustává jeho růst, nýbrž počet dvorů a rozloha obdělávané půdy (výjimečně i půda všechna) se pronajímá. Při tom, jak ukazují E. Janoušek i J. Svoboda, příjmy z této půdy vyzářejí více, než kdyby byla obdělávána ve vlastní režii. V tomto příspěvku se budu zabývat otázkou, proč byl pro velkostatek nutný ústup od režijního hospodaření a které okolnosti umožnily, že čistý výnos z jitra pronajaté půdy převyšoval čistý výnos z jitra půdy obdělávané ve vlastní režii.

Starší i novější bádání ukazuje souvislost uvedených změn s vydáním posledního robotního patentu roku 1775, který dosti promikavě omezil rozsah roboty pěší i potažní, což spolu s dalšími činiteli /špatná kvalita práce vykonávané robotními potahy, odpor proti naturální robotě/ nutilo vrchnosti k tomu, aby vybavovaly své dvory vlastními potahy a nářadím a aby robotní práci nahrazovaly prací námezdní. Tak vznikla naléhavá potřeba nemalých investic. Je nutno vidět, že šlo již o investice kapitalistického charakteru, neboť od této doby se měla ve výrobním procesu na velkostatku stále větší měrou uplatňovat svobodná námezdní práce. Finanční poměry mnohých feudálních velkostatkářů však nebyly příliš utěšené a někteří z nich zápasili po řadu desetiletí s dluhy, takže si nákladnější investice nemohli dovolit. Korespondence mnichovohradištských úředníků s majitelem panství Vincencem Valdštejnem ukazuje pěkně, jaké potíže vznikly, když bylo třeba z desetitisícových příjmů věnovat pár tisíc zlatých na zlepšení hospodaření. Peníze, které byly v rezervě či které bylo možno opatřit, dostačovaly zpravidla jen k tomu, aby se mohlo hospodařit jen u části dvorů, ostatek bylo nutno pronajmout - buď ve velkém /celý dvůr, po případě panství/ anebo v drobném, a to dočasně anebo i dědičně. Není nutno detailně rozebírat, které okolnosti rozhodovaly o volbě té či oné formy nájmu, a proto zde poukážu jen na nejdůležitější.

Někteří feudálové by byli raději pronajímali půdu ve velkém, mimo jiné z toho důvodu, že pro budoucnost počítali s jejím převzetím do vlastní režie a nechtěli, aby se porušovala celistvost dvorů. K tomu však bylo třeba najít

nájemce, t.j. takového vlastníka volného kapitálu, který by byl schopen a ochoten podnikat v zemědělství. Těch byl u nás nedostatek. Ti feudálové, kteří se zajímali o anglický pachtýřský systém,⁴⁾ záhy zjišťovali, že v zemi není dostatek vhodných zájemců ani jiných předpokladů pro jeho zavedení.⁵⁾ Přesto však se s velkonájemem od let sedmdesátých na řadě panství setkáváme /najdeme jej i v době dřívější, zejména na panstvích měst a některých jiných institucí/, často však shledáme, že nájemce pocházel z ciziny. Značná nouze o kapitalistické nájemce ukazuje, že v oblasti průmyslové výroby a obchodu se u nás nevytvořilo dostatečné množství kapitálu, který by mohl být vkládán do zemědělské výroby.

Nedostatek kapitálu však nebyl jedinou příčinou toho, že se zemědělská velkovýroba ocitla v krizi. Při kapitálových investicích šlo totiž nejen o kapitál, nýbrž i o rentabilitnost investic. V ojedinělých případech, kdy mohly být a byly naráz uskutečněny větší investice, se ukázala jejich nevýhodnost, neboť při volně stoupajících cenách zemědělských výrobků nebyly příjmy tak vysoké, aby podnikatelé zajišťovaly příslušný zisk. Kapitalistický průmysl se u nás nevyvíjel tak rychle, aby prudce vzrůstala potřeba potravin a surovin dodávaných zemědělstvím /pouze vlna činí zde výjimku/ a v důsledku toho ani nemohlo docházet k takovým převratům v zemědělské výrobě, které vyžadují velkých mákladů.

Protože tedy na konci 18. století nebyly dány předpoklady pro široký rozmach kapitalistické zemědělské velkovýroby, nezbývalo velkostatku nic jiného než pronajímat půdu v drobném. V sedmdesátých a osmdesátých letech byla půda dávána do nájmu dočasného i dědičného, později většinou jen do dočasného. K nájmu dědičnému měli feudálové od samého počátku mnohem větší odpor než k dočasnému a zaváděli jej dosti neradi, neboť se jím připravovali o možnost vzít půdu zpět do vlastní režie a většinou i o možnost zvyšovat nájemné. Protože však koncentrace půdy v rukách feudálních velkostatkářů dosáhla takových rozměrů, že se při pomalém a omezeném rozvoji kapitalistického průmyslu stávala ekonomicky i sociálně politicky neúnosnou, bylo nutno část půdy pronajmout též tímto způsobem. Nejznámější formou dědič-

4) Karel Egon Fürstenberg doporučoval již v sedmdesátých letech přeměnu feudálního velkostatkáře v rentiera. Srv. Jaroslav Prokeš, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří r.1775*, ČDV 1925, str.161.

5) České poměry s anglickými a nizozemskými srovnává hr. František Hartig, *Kurze historische Betrachtungen über die Aufnahme und den Verfall der Feldwirtschaft bei verschiedenen Völkern*, Praha a Vídeň 1786. Na nedostatečný příliv kapitálu do zemědělství v Rakousku si stěžuje i Josef Sonnenfels, *Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanz*, II.díl, Vídeň 1787 /5.vyd./, str.42-43.

mého pachtu je raabisace, při níž docházelo i k dělení těch dvorů, které měly kvalitní půdu. Soukromé vrchnosti zaváděly dědičný nájem spíše na půdě méně výnosné a zejména tam, kde zbídačelost poddaných byla tak velká, že jedině dědičný nájem mohl vytvořit příznivé předpoklady pro to, aby se jejich hospodaření povzneslo a umožňovalo odvádět májenné.⁶⁾ I nájem dočasný vzbuzoval často u feudálů nechuť a dosti oprávněnou obavu, že poddaní nebudou schopni dodržet stanovené podmínky. Nejednou shledáváme, že dvory byly již po několika letech znovu brány do režie, často se však při rozsáhlejším nájmu setrvalo i po několik desetiletí a nájem byl považován za výhodný.

V zemědělství a národohospodářské literatuře druhé poloviny 18. století se o výhodnosti parcelace dvorů a drobného nájmu hojně diskutovalo. Rakouští populacionisté již před rokem 1775 horlivě doporučovali toto opatření a zdůrazňovali, že při drobném hospodaření je možno dosahovat lepších výsledků než při velkém. Tato jejich these, která si činila nároky na všeobecnou platnost, byla však počátkem let sedmdesátých otřesena anglickým statistikem Arthurem Youngem. Young na základě statistického materiálu dokázal, že v Anglii je pokrok zemědělské výroby spjat s velkostatkem, protože zemědělská malovýroba nemá dostatek kapitálu ani jiné předpoklady pro to, aby se mohla velkostatku při zvyšování výroby rovnat. Třebaže šlo o údaje z jiné země, cítili rakouští populacionisté, že ohrožují základy jejich učení, a Sonnenfels pokládal za potřebné své these proti Youngovi obhájit.⁷⁾

Údaje Youngovy platí pro zemi, ve které kapitalistická výroba již dosáhla značného stupně pokročilosti. Pro naše poměry nemáme zatím dostatečné množství bezpečných údajů o tom, jaký byl při robotní soustavě poměr mezi výnosy v hospodářství rolnickém a na velkostatku. Je známo, že někdy péče vrchnostenských úředníků o dvory nebyla valná, že zejména potažní roboty bývala vykonávána ledabyly a že konečně nevolník nebyl vždy přetížen robotou, a proto nemusí být nesprávný předpoklad, že často dociloval vyšších výnosů než velkostatek. Stěží by však bylo možno tvrdit, že to bylo pravidlem a že právě tato skutečnost dávala možnost, aby platil značně vysoké májenné.

6. Srv. k tomu J.W.Redhammer, Die zeitliche Pachtungen. Ein Unterricht für die Grundobrigkeiten in Böhmen nach welchem das allgemeine Schädliche derselben erwiesen werde. Praha 1788.

7. J. Sonnenfels, c.d., II. díl, str. 128-129.

Při zkoumání této věci musíme vzít v úvahu i způsob, jak bylo nájemné zvyšováno. V osmdesátých letech se velkostatek ještě vcelku spokojoval s tím, když příjmy z nájemného byly o málo vyšší, než kolik činil dosavadní výnos. V letech devadesátých však již projevoval výraznou snahu o podstatnější zvýšení nájemného a záhy si osvojil způsob, jak toho dosáhnout: pomocí dražby. Pramenný materiál z registratur vrchnostenských i tehdejší hospodářská literatura ukazují, že dražba se stávala metlou chudšího venkovského obyvatelstva. Při dražbě, někdy i uměle zvyšovanou konkurencí, bývalo nájemné vyhnáno i do takové výše, že je nájemce nebyl schopen splatit. Je zřejmé, že na toto vysoké nájemné přistupoval především ten, kdo neměl dostatek půdy a nutně ji potřeboval k zajištění vlastní obživy. Při tom však zde musely být dány určité reálné předpoklady toho, aby byl schopen přiměřeně vyšší nájemné platit. Tyto předpoklady poznáme, když si povšimneme, jakým způsobem bezzemek a drobný rolník hospodařil a jakých prostředků ke zvýšení výnosnosti obdělávaných polí mohl použít.

Bezzemek a drobný rolník měl vždy jeden prostředek, kterého mohl využívat dosti široce: svou vlastní pracovní sílu. Vrchnostenští úředníci často zdůrazňovali, že poddaný má práci zdarma, že ho práce nic nestojí. Potřebnou technikou však tento výrobce nebyl vybaven vůbec anebo jen zcela nedostatečně, takže se často musel obracet o pomoc k sedlákovi, jemuž ovšem platil zase svou vlastní prací. Jeho muzný stav ho nutil k tomu, aby se v daném okamžiku snažil dostat z půdy co nejvíce, bez ohledu na to, jaké důsledky to bude mít pro budoucnost, a spolu s krátkou nájemní lhůtou /nejčastěji tříletou, někdy šestiletou a jen výjimečně delší/ mu nedovoloval žádné trvalejší vklady do půdy. Drobný výrobce se snažil odstranit úhor, zřídka však zavedl střídavé hospodaření a jen bez ustání vymrskával pole produkcí obilní, takže půda nutně ztrácela svou úrodnost, i když tu a tam byla hnojena. Při tomto hospodaření se sice mohlo dosáhnout i dosti dobrého výnosu, avšak vcelku mohl být výrobce rád, když se výnos jeho polí rovnal výnosu na velkostatku. Platit vysoké nájemné mu umožňovaly nikoli výsledky, nýbrž způsob jeho hospodaření. Jeho hospodaření mělo nízké výrobní náklady, protože se ve výrobním procesu uplatňovala v maximální míře živá lidská práce, zatím co technika a veškeré výdaje umožňující postupné zvyšování výroby byly omezeny na minimum. Proto spočívalo na velmi vratkých základech a je přirozené,

že velkostatek pronajatou půdu převzal, když reorganizoval své hospodaření a když se zlepšily odbytové možnosti. Za změněných podmínek nebyl již nájemce schopen platit vyšší nájemné, než kolik činil zisk velkostatku z půdy obdělávané ve vlastní režii.

Je však známo, že půda nebyla pronajímána pouze bezzemkům a drobným rolníkům, ale i zámožnějším, kteří ji nepotřebovali ke své vlastní obživě. Těm byla někdy dávána i přednost. Ani tehdy však není možno předpokládat ve všech případech vyšší výnos jejich polí. Je třeba přihlížet k tomu, že některá lépe situovaná poddanská hospodářství měla v této době oproti velkostatku několikerou výhodu. Především byla poměrně dobře vybavena náradím a potahy. Při zavedení robotní reluce bylo možno počet potahů a čeledí ještě snížit, avšak mnohý sedlák dal přednost tomu, rozšířit hospodaření připachtování půdy, aby mohl zvyšovat své zisky. Druhá jeho výhoda spočívala v tom, že byl zvyklý najímat pracovní sílu a měl zkušenosti s tím, jak co nejvíce vykořisťovat člověka, který mu nebyl právně podrizen /poskytováním různé pomoci, kterou si bezzemek či drobný rolník odpracovával, kousku půdy a pod./.

Zdá se, že velkostatek, který dosud vykořisťoval nevolníka téměř výlučně pomocí mimoekonomického přinucení, si s počátku neuměl ve všech případech poradit s tím, jak získat větší množství stejně levných pracovních sil. Silně se zde uplatňoval též subjektivní moment, neboť vrchnostenská úředníci se hrozili každého krejcaru vydaného na mzdu a zejména v období žní nařikali, že prý sedláci platí příliš vysoké mzdy a přetahují sezonní dělníky, kteří by jinak pracovali za nižší mzdu na velkostatku. Konečně je třeba přihlídnout k tomu, že organizace velkostatku vyžadovala určitých nákladů /platy úředníků a pod./, což prodražovalo provoz. Přes tyto většinou jen dočasné výhody byla ovšem celková hospodářská převaha na straně velkostatku, který sedlákovi odnímal značnou část nadvýrobku v podobě feudální renty. Proto i sedlákům později velkostatek pronajatou půdu odebíral.

V tomto příspěvku jsem nevyčerpal všechny aspekty, kterým bude nutno věnovat pozornost při studiu pachtu v období rozkladu feudalismu. Opmíjel jsem na příklad otázku vzniku kapitalistické pozemkové renty, vliv nájmu na proces sociální a třídní diferenciace i význam jednotlivých jeho forem pro utváření kapitalistických výrobních vztahů a buržoasního vlastnictví půdy. Zabýval jsem se nájmem jedině ve vztahu k zemědělské výrobě a snažil jsem se

ukázat, jak na jednom sociálně ekonomickém jevu se odrážejí některé specifické zákonitosti a rysy vývoje kapitalismu v naší zemi.

Jaroslav Kašpar

PŘÍSPĚVEK K METODICE ZPRACOVÁNÍ VRCHNOSTENSKÝCH PENĚŽNÍCH ÚČTŮ ZE 17. STOLETÍ

Vrchnostenské účty, jež se v mnohých patrimoniálních archivech zachovaly v dlouhých časových řadách, patří mezi poměrně málo využitě prameny hospodářských dějin, přestože obsahují často velmi cenné a důležité údaje nejen o jevech hospodářských, ale i sociálních. Jednu z překážek, bránících dokonalému zpracování tohoto důležitého pramene, můžeme vidět v tom, že dosud není vypracována metodika zpracování účtů, jež by badateli pomohla zvládnout zdánlivě nepřehledné účetní kolony.¹⁾ Bohatství údajů nejrůznější povahy, jež v účtech najdeme, však láká k pokusu ukázat, jaké poznatky lze z účtů vytěžit.

Tato krátká studie chce jen stručně upozornit na jeden druh vrchnostenských účtů, na hlavní peněžní účty, ukázat jejich význam při studiu hospodářských dějin a naznačit způsob jejich zpracování. Protože cílem práce není všestranný rozbor účtů, ani dokonalé řešení všech otázek vrchnostenského hospodaření, zůstanou v této studii nezodpovězeny některé otázky, jejichž řešení by bylo možné jedině při použití pramenů jiných. Materiál ke studiu poskytly hlavní účty důchodu litomyšlského panství z let 1665-1680.²⁾

Hlavní účty důchodu panství litomyšlského byly pořizovány vždy na půl roku. Začátek účetního období byl zprvu v září a první jeho pololetí trvalo

1) Přehled novější literatury o feudálním velkostatku, kde se často pracuje i s účty, přináší studie E. Janouška "Nové příspěvky ke studiu feudálního velkostatku v 16. století", Sborník československé akademie zemědělských věd - Historie a musejnictví, roč.2. /XXX/ 1957 č.2, str. 95-126.

O zpracování účtů pojednávají stručně i jiné články E. Janouška, zvláště "Zemědělská a lesnická výroba a sociálně-hospodářské postavení venkovského lidu" v témže Sborníku č.1 na str. 1 - 16 a "Význam výkonu a vynětí robotních služeb v zemědělské výrobě na feudálním velkostatku", Historie a musejnictví roč.1. /XXIX/ č.3, 1956, str.177-194.

2) Účty jsou uloženy ve Státním archivu Nový Studenec, odd. Litomyšl, fond Litomyšl panství.

do března příštího roku, od roku 1673 začínal účetní rok vždy 1. ledna. Vnitřní uspořádání účtů je ve všech pololetích zkoumaného období téměř nezměněno. V části příjmu jsou na prvním místě vždy stálé platy nevolníků, následují běžné platy, rozvedené podle druhů dávek. Z nich se dovídáme, že vrchnost dostávala platy od hrnčírů za hlínu, dávky od koželuhů, ševců, soukeníků, z kotlů na pálení kořalek, z valchy, papírny, z masných krámů a z nově vystavěných chalup, patřily sem i pokuty a poplatky za "neodpracovanou" robotu.³⁾ V dalších odděleních jsou příjmy z palírny vína, z pivovaru, ze dvorů, rybníků, lesů, obchodu se solí a j.

Výdaje jsou vždy uvedeny částkou peněz, která byla odevzdána majiteli panství pro jeho osobní spotřebu, následují výdaje učiněné z rozkazu hraběte, platy úředníků, služebnictva, režie kanceláře a jednotlivých výrobních podniků panství.

Při studiu účtů věnuje badatel pozornost nejprve výsledným součtům, které shrnují veškerý příjem a veškeré vydání za účetní období. Zvláště při studiu delšího časového úseku je tento způsob zdánlivě nejvhodnější pro první přehlednou orientaci o vrchnostenském hospodaření, neboť v rozdílu příjmů a vydání, uvedeném v účtech, hledá se čistý výnos panství. Kdybychom postupovali touto cestou při zpracovávání litomyšlských účtů, došli bychom k závěru, že v uvedeném období /1665-1680/ hospodařila vrchnost špatně, neboť neměla žádný čistý zisk, ale naopak ztrátu asi 11.000 zl, t.j. v jednom pololetí průměrně 444 zl.

Přihlédneme-li však podrobněji k jednotlivým příjmovým a výdajovým položkám účtu, poznáme, že jejich uspořádání, odpovídající potřebám účetní pokladní evidence, zcela nevyhovuje našemu studiu. Účty v té podobě, v jaké vznikly, zkreslují celkový obraz hospodaření vrchnosti, a chceme-li použít součtových čísel, musíme účty uspořádat podle našich potřeb. Tyto úpravy jsou nutné především v části výdajů, protože vrchnostenští úředníci sem zařadili vedle položek pro hospodaření skutečně výdajových na př. i sumu, kterou odebíral z panství jeho majitel, ačkoliv ani nejmenší část z těchto peněz

3) Příslušná rubrika má nadpis "Robotgeld". Zdá se, že tu nešlo o poplatek za relativně robotu, protože výše poplatku byla v každém pololetí jiná, v některých dokonce žádná. Byl to pravděpodobně poplatek za robotu, kterou nemohli nevolníci z nějakých důvodů odpracovat.

nebyla věnována na skutečné výlohy hospodaření. Do vydání nepatří jistě ani takové položky, jako podpory škole, špitálu, almužny a pod. Pro vrchnostenskou pokladnu znamenaly sice vydání, chceme-li však z účtů poznat výnosnost vrchnostenského hospodaření, musíme všechna tato neproduktivní vydání, t.j. vydání, která nebyla matná přímo ani nepřímou pro rozvoj hospodaření, zahrnout do zisku.

Upravíme-li takto litomyšlské účty, dostaneme zcela jiný a snad pravděpodobnější obraz o hospodaření vrchnosti. Výpočet ukazuje čistý zisk v uvedeném období /1665-1680/ asi 264.000 zl, t.j. v průměru necelých 10.000 zl za jedno pololetí. Veliký rozdíl mezi tímto a předešlým výpočtem je způsoben tím, že částka, kterou odebíral z panství jeho majitel byla značně vysoká, v průměru přes 8.000 zl za jedno pololetí, což je asi 43% hrubého příjmu, 88% čistého zisku.

Podívejme se nyní podrobněji na jednotlivé složky vysokého zisku vrchnostenského hospodaření a pokusme se rozboru účtů zjistit jejich význam. Srovnáním jednotlivých příjmových položek v účtech poznáme, že výši příjmu ovlivňují nejvíce pivovar, dvory a stálé platy nevolníků. Tyto tři složky se podílely na celkovém hrubém příjmu za celé studované období asi 81 procenty. Z nich nejvýnosnější byl /podle údajů účtů/ pivovar s 57%, na druhém místě stálé platy nevolníků s 15%, na třetím dvory s 10%. Vzájemný poměr mezi hlavními příjmovými položkami v jednotlivých pololetích⁴⁾ ukazuje tabulka č. 1.

Všimneme si nejprve údajně nejvýnosnější složky vrchnostenského podnikání - vaření piva - o němž se z účtů dovidáme některé podrobnosti. Hlavní složkou vysokého hrubého příjmu z pivovaru byl zisk z prodaného piva. Nejvíce piva se vypilo ve vesnicích panství, ročně v průměru asi 1200 sudů, v městě Litomyšli průměrně 1100 sudů ročně. Ve vesnicích vypila a zaplatila jedna rodina 3/4 sudu piva ročně, ve městě Litomyšli 2 sudy. Mnohem menší množství piva /průměrně 184 sudy ročně/ dováželo se na sousední panství Brandýs, které patřilo též vrchnosti. Jeden sud piva prodávala vrchnost za 7 zl 30 kr⁵⁾, takže z jedné várky /40 sudů/ měla zisk

4) Účty se nezachovaly pro všechna období. Chybí pololetí 23.IX.1668 - 24.III.1669 a 21.III.1671 - 19.IX.1671.

5) Na vysokou cenu piva si stěžovali také nevolníci v roce 1680, jejich stížnost nebyla však však platná, cena piva se nesnížila.

300 zl.⁶⁾ Vedle toho dostávala vrchnost něco peněz za kvasnice /z jedné várky asi 3 zl 30 kr/ a za šrotovné⁷⁾ /z jednoho sudu 6 kr/. Do hrubého příjmu byla zahrnuta i prodejní cena piva deputátního, které bylo přidělováno zaměstnancům panství jako součást platů. Souhrn hrubého příjmu z piva v jednotlivých obdobích ukazuje tabulka č. 1.

Chceme-li však poznat čistý zisk z piva, je třeba zjistit, jaká byla vydání při jeho vaření. Tu nám opět pomáhají účty, které zaznamenávají dosti podrobně některé náklady spojené s vařením piva. Souhrn nákladů v účtech zachycený byl sice vysoký /viz tab.č.3/, nedosahoval však nikdy ani zdaleka výše hrubého příjmu, takže i po odečtení vydání zůstává čistý zisk dosti značný. Porovnáme-li navzájem hrubý a čistý příjem z piva v jednotlivých pololetích, zjistíme, že mezi nimi není úměrnost, že čistý příjem byl někdy zmenšován /jako na př. v druhém pololetí roku 1676/ abnormálně velkými výdaji. Nebude jistě nezajímavé zjistit, z čeho se vydání při výrobě piva skládalo a v čem spočívalo značné jeho kolísání. Výdajové položky, uvedené v účtech, můžeme rozdělit do tří skupin. V první jsou vydání stálá, která nejsou závislá na množství vařeného piva. Patří sem plat jednoho sládká 30 zl za půl roku, bednáře 21 zl 30 kr, hlídače chmele 3 zl 30 kr. a rouraře 3 zl 30 kr. /Naturální dávky těchto zaměstnanců pivovaru nejsou pochopitelně v účtech zachyceny, musíme je však k vydání připočíst. Cena těchto dávek, přepočtená podle průměrných tržních cen byla asi 45 zl za půl roku.⁸⁾ Takové mzdy dostávali zaměstnanci pivovaru po

6) V litomyšlském pivovaru se vařily dva druhy piva, ty nebyly však cenově odlišeny.

7) Poplatek za rozvoz a skládku piva. Protože se to dalo buď v režii dvořana nebo ještě spíše rozváželi pivo nevolníci jako robotní povinnost, připadl poplatek vrchnosti.

8) Podle přehledu dávek z roku 1649 /ANM F 120/ dostávali zaměstnanci pivovaru vedle peněžních dávek tyto dávky naturální /v závorkách je vypočtena cena dávky podle průměrné tržní ceny/:

sládk: 10 str žita /15 zl/, 1 1/2 str ječmene /1 zl 30 kr/, 1 1/2 str hrachu /3 zl/, 1 1/2 str pšenice /2 zl 37 kr 3 š/, 1 libru masa /4 kr/.

bednář: 3 str žita /4 zl 30 kr/ 1 1/2 str ječmene /1 zl 30 kr/, 1 věrtel hrachu /30 kr/.

hlídač chmele: 1 str pšenice /1 zl 45 kr/, 1 str žita /1 zl 30 kr/, 1 věrtel ječmene /15 kr/, 1 3/4 věrtel hrachu /53 kr/.

rourař: 1 1/2 str ječmene /1 zl 30 kr/, 1 věrtel chrachu /30 kr/ 182 bochníků chleba /9 zl 6 kr/.

Tyto dávky se neměnily.

všechna léta studovaného období. Do druhé skupiny patří poplatek státu z vaření piva - pivní ták - který je přímo úměrný množství prodáváného piva. Z jedné várky se platilo 25 zl. Do třetí skupiny patří vydání nestálá. Jsou to vydání za smělu /k těsnění sudů/, za pivo, které bylo vystaveno bez zisku, za pšeničný a ječný slad a za chmel.

Z přehledu jednotlivých vydání, patřících do třetí skupiny /viz tab. č. 4/, je patrné, že největší výkyvy byly u výdajů na pšeničný a ječný slad. Znamená to tedy, že vrchnost kupovala pro pivovar v různých letech různé množství obilí. /Kolísání cen obilí by nezpůsobilo tak velké výkyvy./ Vidíme také, že v některých letech vrchnost nekupovala žádné obilí, přestože se pivo vařilo stále. Z toho vyplývá, že hlavní trvalý zdroj obilí měl pivovar jinde než v nákupu. Není těžké se domyslet, že hlavním dodavatelem obilí pro pivovar byly panské dvory.

Vycházíme-li z předpokladu, že vrchnost se snažila krýt potřebu pivovaru pokud možno z vlastních zdrojů, to je dodávkami obilí ze dvorů - a tento předpoklad je dosti pravděpodobný vzhledem k tomu, že dvory nevykazují téměř žádný zisk z prodané pšenice a ječmene - lze usoudit, že k nákladnému nákupu obilí přistoupila vrchnost jenom tehdy, když domácí zdroje nestačily krýt potřebu pivovaru. Taková situace mohla nastat buď tehdy, když se vařilo větší množství piva, nebo při neúrodě. Protože, jak již bylo ukázáno v tab. č. 2., množství vařeného piva se po celé zkoumané období příliš nezměnilo, je možno značné kolísání množství dokupovaného obilí přičísti neúrodě, která občas způsobila nedostatek obilí na panství. Je-li tento předpoklad správný, můžeme říci, že na Litomyšlsku byl neúrodný především rok 1675, předcházející období 19.-20., potom léta 1679-80. V druhém případě byl zvýšený nákup obilí způsoben však do jisté míry také tím, že v těchto letech se vařilo více piva, než dříve.⁹⁾

Vysoký zisk z piva, který dával vrchnosti více než polovinu všech příjmů, nemůžeme připočítat jen pivovaru samotnému, jak to činí účty. Znamenný zisk byl závislý také na dodávce obilí ze dvorů, které museli vyrábět nevolníci robotou. Množství tohoto obilí neznáme, nemůžeme proto jeho cenu

9) Peněžní účty nejsou pro tyto výpočty příliš vhodné, neboť cena obilí kolísala nepravidelně jak během roku, tak v jednotlivých letech. Množství dokupovaného obilí můžeme proto zjistit jen přibližně. Více by nám zde pomohly obilní účty.

zahrnout do výdajů u pivovarů, kam by patřila. Protože však známe výrobní náklady spojené s vařením piva, můžeme odpovědět alespoň na otázku, o kolik výnosnější bylo pro vrchnost uvařit z obilí vypěstovaného ve dvorech pivo, než je prodat na trhu. Z účtů vyplývá, že na jednu várku /40 sudů/ bílého piva se spotřebovalo 40 - 60 korců pšeničného sladu. Na uvaření jednoho sudu piva bylo tedy třeba 1 - 1,5 korce sladu. Jeden sud piva prodala vrchnost za 7 zl 30 kr a příslušný díl vedlejšího zisku činil za šrotovné 6 kr a za kvasnice 5 kr. Dohromady dostala vrchnost za jeden sud piva 7 zl 41 kr. Výdaje, spojené s výrobou piva /platy zaměstnanců, pivní ták, ostatní náklady/, činily průměrně 15% celkového příjmu. Čistý zisk z jednoho sudu piva byl tedy asi 6 zl 32 kr. Kdyby vrchnost byla prodala obilí potřebné k výrobě jednoho sudu piva, byla by za ně dostala asi 1 zl 30 kr - 2 zl. Z toho vyplývá, že vaření piva bylo pro vrchnost 3 - 4x výnosnější než prodávání obilí.

V úsilí za poznáním skutečného čistého zisku z pivovaru stojí tedy překážka nepřekonatelná: neznáme množství obilí dodávaného ze dvorů. Stejná překážka brání poznat skutečný zisk ze dvorů. Neznáme-li obilní účty, nezbyvá než sloučit obě složky vrchnostenského hospodaření, pivovar a dvory dohromady a zkoumat jejich společný výnos.

Dříve než k tomu přistoupíme, bude třeba, abychom se seznámili s hospodařením dvorů, jak nás o něm informují peněžní účty. Jak se dalo očekávat, dvory neprodávaly mnoho obilí, většina ho byla spotřebována na panství. Za celé studované období /1665 - 1680/ bylo prodáno za 5.896 zl ovsa, za 4.368 zl žita a jen za 57 zl pšenice a za 27 zl ječmene. /Přesná čísla v tab. č. 5/. Větší zisk připisují účty chovu dobytka. Ze dvorů byl prodán dobytek do Prahy, značný zisk plynul však i z ostatních produktů dobytčářství: z kůže, sádla, mléčných výrobků, vlny, ovcí a pod. Jeho hodnota dosáhla 43.407 zl, veškerý hrubý příjem u dvorů byl podle účtů 55.578 zl. Ve výdajových položkách u dvorů jsou téměř výhradně jen mzdy zaměstnanců.

Souhrn všech výdajů činil 8.782 zl.¹⁰⁾

Bylo již naznačeno, že i o hospodaření na dvorech podávají účty obraz neúplný. V části příjmové chybí vedle množství obilí, dodávaného zdarma do pivovaru, také obilí a jiné potraviny, které dvory dodávaly všem vrchnostenským zaměstnancům jako naturální plat. Cena těchto naturálních dávek, vyjádřena v běžných tržních cenách, byla asi 30.880 zl.¹¹⁾ Také výdajová část v účtech není úplná. Není zde započítána odměna řemeslníkům, kteří stavěli hospodářské budovy. Tato suma není zjistitelná, ale je ji možno zanedbat vzhledem k tomu, že většinu práce vykonávali opět nevolníci robotou. Dále sem patří cena naturálních dávek zaměstnanců dvorů ve výši 22.275 zl.¹²⁾

10) Peněžní dávky zaměstnanců dvorů na panství litomyšlákém byly zjištěny z účtů. Po celé studované období zůstaly nezměněny. Ve zmíněném přehledu dávek z r. 1649 /viz pozn. č. 8/ jsou peněžní dávky uvedeny ve stejné výši. Za půl roku dostali zaměstnanci dvorů tyto peněžní dávky:

šafář 5 zl 50 kr
šafářka 4 zl 15 kr
čeledín 3 zl 30 kr
děvečka 2 zl 20 kr
ovčák 23 zl 20 kr /1/
pomocník ovčáka 3 zl 30 kr.

V roce 1665 bylo na panství litomyšlákém 9 dvorů a jeden ovčín, v nichž bylo zaměstnáno 9 šafářů, 8 šafářek, 8 čeledínů, 33 děveček, 1 ovčák, 12 jeho pomocníků. Do roku 1680 stoupl počet dvorů na 13, v nich bylo zaměstnáno 13 šafářů, 12 šafářek, 9 čeledínů, 40 děveček, 1 ovčák a 18 pomocníků ovčáka.

11) Množství naturálních dávek všech zaměstnanců na panství nelze přesně zjistit. Následující výpočet byl pořizen podle přehledu dávek z roku 1649 /ANM F 120/ a k němu byly připočteny naturální dávky zaměstnanců u nových dvorů. Všichni zaměstnanci panství dostávali za rok tyto naturální dávky /v závorkách jsou přibližné tržní ceny/:

pšenice	9 str	/15 zl 45 kr/
žito	80 str	/120 zl/
ječmen	16 str 3 v	/16 zl 45 kr/
oves	260 str	/196 zl 40 kr/
hrách	8 str 1 v	/16 zl 30 kr/
maso	8 centů 28 liber	/50 zl/
kuřata	1 kopa	/3 zl/
vejce	4 kopy	/40 kr/
máslo	140 liber	/16 zl 20 kr/
sýr	1 cent	/4 zl/
chléb	37.000 bochníků	/1.850 zl/

12) Vedle peněžního platu, uvedeného v poznámce č. 9 dostával každý zaměstnanec dvorů bez rozdílu funkce týdně 7 bochníků chleba a maso v ceně 2 kr 2 d. Předpokládáme, že šlo o bochníky o váze 4 libry 16 lotů, které stály v Litomyšli 3 kr. Pro průměrný počet zaměstnanců u dvorů /82/ činila tedy cena naturálních dávek ročně 1650 zl, za celé studované období 22.275 zl.

cena nakoupeného dobytka 2.919 zl a suma, kterou vrchnost zaplatila nevolníkům za zabranou půdu, připojenou ke dvorům - 2.116 zl.

Sečteme-li všechna vydání u dvorů a pivovaru /133.431 zl/ a odečteme-li je od příjmů u dvorů a pivovaru /395.550 zl/ - zde jde o příjem a vydání skutečné, jak bylo shora vypočteno, nikoliv to, které uvádějí účty - dostaneme souhrnný čistý výnos obou významných složek vrchnostenského podnikání: 262.119 zl¹³⁾, za jedno pololetí přibližně 10.000 zl. V této sumě je zahrnuta cena obilí, vypěstovaného nevolníky ve dvorech, ze kterého vrchnost levně uvařila pivo a draze je prodala nevolníkům a cena ostatních výrobků dvorů, na nichž rozhodující podíl měla práce nevolníků. Podařilo-li se nám do výdajů zachytit většinu nutných vydání spojených s výrobou piva a hospodářským chodem dvorů, /chybí snad jen cena dříví, kterého se spotřebovalo u pivovaru ohromné množství - ovšem i toto dříví káceli, řezali a dopravovali do pivovaru a všem ostatním spotřebitelům nevolníci robotou - a náklady na údržbu dvorů a pivovaru, které jsou nezjistitelné/, potom můžeme největší část čistého zisku považovat za hodnotu, kterou vyrobili ve dvorech a v pivovaru za daných ekonomicko-sociálních podmínek nevolníci robotou. Uvážíme-li dále, že největší množství robotní pracovní síly nevolníků bylo využito právě na dvorech, můžeme říci, že shora vypočtený čistý zisk ze dvorů je blízký ceně veškeré robotní práce nevolníků konané pro vrchnost. Skutečně ceně veškeré robotní práce nevolníků bychom se přiblížili mnohem více, kdybychom připočetli ještě čistý výnos i ostatních odvětví vrchnostenského podnikání, kde se robotní síla nevolníků také uplatnila. Na Litomyšlsku to bylo i v lese, kde nevolníci káceli robotou stromy, dělali dříví stavební i palivové a vozili je na místo určení. U rybníků nevolníci zpevňovali hráze a jinak udržovali rybníky, rozváželi ryby a násadu. To vše dělali robotou, zdarma. Také v zisku ze solí je zahrnuta práce nevolníků. Nevolníci museli vozit sůl až z Rakouska a tuto sůl kupovat od vrchnosti za vysokou cenu /1 bečku za 9 zl/.

13) Srovnáme-li čistý výnos dvorů a pivovaru /262.119 zl/ s čistým výnosem celkového hospodaření, vypočteným na str.3 /264.000/, zjistíme, že mezi nimi nebylo znatelného rozdílu. Znamená to, že ostatní příjmové položky, z nichž největší byly stále platy nevolníků, nepřevyšovaly ostatní vydání na panství, z čehož jasně vyplývá, že kdyby nebylo dvorů a pivovaru, nevykazovalo by vrchnostenské hospodaření buď vůbec žádný zisk, nebo jen nepatrný. Je to další důkaz významu dvorů a pivovaru pro vrchnostenské hospodaření.

Zjištění čistého zisku z těchto odvětví vrchnostenského hospodaření je však nemožné. Především neznáme a z peněžních účtů nemůžeme zjistit, kolik dříví se ročně vytěžilo z lesů a jaká byla jeho cena. V peněžních účtech jsou záznamy jen o dříví skutečně prodaném, kterého bylo jen velmi málo. Více zpráv bychom možná získali v lesních účtech. Také podíl práce nevolníků u rybníků a na dovozu soli lze těžko zjistit. K těmto neznámým přístupům je ještě další, hodnota různých četných prací a služeb nevolníků, které také nejsou v účtech vůbec zachyceny. Zůstaneme proto u výpočtu shora uvedeného a budeme počítat s tím, že souhrn čistého zisku těch odvětví vrchnostenského hospodaření, kde bylo v největší míře používáno robotní pracovní síly nevolníků /t.j. u dvorů a pivovaru/, činil tedy nejméně 262.119 zl, v jednom pololetí 10.000 zl. Této sumy budeme dále používat jako přibližné výše zisku z renty v úkonech vyjádřené v penězích, kterou museli litomyšlští nevolníci vykonávat pro vrchnost za půl roku. Uvědomujeme si, že v této velmi nízké vypočtené sumě není vyjádřen zisk vrchností pouze z robotní práce nevolníků. V hlavní její složce, v čistém zisku z piva, je zahrnuta i nezjistitelná část renty peněžní, kterou nevolníci odevzdávali vrchnosti tím, že museli kupovat vrchnostenské pivo vysoko předražené. Z této úvahy zase vyplývá, že skutečná renta v úkonech by měla být o něco nižší než suma shora vypočtená. Je však velmi pravděpodobné, že zmíněný podíl renty peněžní bude menší než hodnota nezjištěné robotní práce nevolníků, takže i dále můžeme počítat s 10.000 zl jako s přibližným výpočtem průměrného půlročního zisku z renty v úkonech.

Jsou-li tyto úvahy a výpočty správné, budou účty také vydatně pomáhat při řešení otázky o charakteru vrchnostenského hospodaření, kde jde hlavně o zjištění vzájemného poměru mezi rentou naturální a peněžní na jedné straně a rentou v úkonech na straně druhé. Pro panství litomyšlské můžeme tento poměr stanovit celkem snadno. Peněžní rentu zjistíme přibližně z účtů: stálé platy se pohybovaly v každém pololetí kolem 3.000 zl, běžné platy dosáhly v průměru výše 147 zl za jedno pololetí. Množství naturálních dávek nevolníků poznáme nejlépe z urbáře z roku 1659¹⁴⁾. Protože výše naturálních dávek nebyla v době, kterou se zabýváme, podstatně měněna, můžeme snadno vypočítat, že průměrná pololetní cena těchto dávek, vyjádřena běžnými tržní-

14) Je uložen v býv. zemědělsko-lesnickém archivu v Litomyšli.

mi cenami, byla asi 1500 zl. Průměrnou výši peněžní a naturální renty na Litomyšlsku v období 1665 - 1680 je možno tedy odhadnout na 4.650 zl na jedno pololetí. Srovnáme-li toto číslo s výpočtem renty v úkonech /10.000/ zjistíme, že renta v úkonech převyšovala na Litomyšlsku ve stanoveném období rentu naturální a peněžní více než o 100%. Obdobným rozbořením účtů ze starší doby zjistili bychom jistě snadno období, kdy poměr mezi rentami byl opačný a kdy renta v úkonech jen málo převyšovala rentu peněžní a naturální, t.j. dobu přechodu od soustavy poddanské v nevolnickou.¹⁵⁾

Shrneme-li na závěr poznatky, kterých jsme nabyli při studiu účtů, musíme především konstatovat, že se opět potvrzuje správnost známého tvrzení /v historické literatuře často zdůrazňovaného, které však dosud našlo jen malého uplatnění v praxi/, že vrchnostenské účty jsou důležitým pramenem pro studium hospodaření vrchností. Poznali jsme však, že sumárních údajů není možno použít v takové podobě, v jaké nám je účty poskytují, že je třeba je upravit podle našich potřeb. Vrchnostenští úředníci měli při sestavování účtů na zřeteli především evidenci hotovosti v pokladně a v jednotlivých částech účtů se snažili zachytit všechny finanční transakce, spojené s každou složkou hospodaření, ale nechávali bez povšimnutí všechny přesuny potravin a materiálu, které se daly bez plateb uvnitř panství i za jeho hranice. My se však snažíme zjistit z účtů především zprávy o množství vyrobených potravin a jiných produktů, všechny náklady spojené s výrobou i zisk, který plynul z prodeje výrobků. Účty samy, i když je sebedůmyslněji přestavíme, nedají nám odpovědi na všechny tyto otázky. Při jejich studiu je proto třeba použít pokud možno i ostatních písemností vzniklých při řízení vrchnostenského hospodářství. Zvláště cenné jsou materiálové účty, které doplňují mnoho mezer, které my vidíme v účtech peněžních, potom urbáře, inventáře. Důležité jsou i některé písemnosti vzniklé z činnosti nevolníků, jmenovitě stížnosti, které jsou mnohdy jediným pramenem k poznání, jak byla robota nevolníků a jiné povinnosti a služby zvý-

15) A. Míka v článku "Problém počátků nevolnictví v Čechách" /ČsČH V č. 2 str. 226 - 248/ vidí mezník mezi poddanským a nevolnickým systémem v té době, kdy "úhrn nadpráce, požadované od třídy poddaných všemi bezprostředními vlastníky v zemi ve formě roboty, převážil úhrn peněžní a naturální formy renty." /str. 235/.

šeny

Účty nemají však význam pouze v tom, že poskytují údaje o hospodářském stavu panství, ale pomáhají nám také při řešení závažných otázek ekonomicko-sociálních. Vedle toho, že s pomocí účtů lze snad přibližně stanovit cenu renty v úkonech, což je důležité při zkoumání charakteru vrchnostenského hospodaření, dovídáme se z účtů také mnoho o výnosnosti vrchnostenského podnikání. Litomyšlské účty z let 1665 - 1680 nám ukázaly, že vysoký výnos z panství byl závislý především na obilí, které nevolníci vypěstovali robotou na dvorech, potom na vysoké ceně piva. Teprve třetí, nejméně důležitý činitel, ovlivňující vysoký výnos z piva, byl velmi jednoduchý výrobní proces, nevyžadující složitého a nákladného technického zařízení a velkého počtu pracovních sil. Možná tedy říci, že hlavním zdrojem příjmu vrchnosti bylo dvojnásobné rafinované vykořisťování nevolníků vrchností.

Tabulka č. 1.

Hrubý příjem

Obd.	Pololetí	veškerý			z piva			ze stálplatů			ze dvorů		
		zl	kr		zl	kr	%	zl	kr	%	zl	kr	%
1/	26.9.65-27.3.66	22.296	5	10.923	24	49	2.989	26	13	1.400	21	6	
2/	27.3.66-25.9.66	19.609	46	10.626	18	54	3.158	40	16	1.503	22	7	
3/	25.9.66-26.3.67	22.193	32	12.204	42	55	2.989	58	13	1.433	22	6	
4/	26.3.67-24.6.67	17.683	4	9.060	42	51	3.156	12	17	4.243	8	24	
5/	24.9.67-20.3.68	23.095	1	10.286	10	44	2.989	58	13	2.395	25	10	
6/	20.3.68-22.9.68	23.310	47	10.550	9	45	3.157	33	13	3.393	9	14	
7/	23.3.68-21.9.69	22.319	8	11.024	43	49	3.166	52	14	2.714	12	12	
8/	21.9.69-22.3.70	18.558	37	11.218	21	60	3.003	16	16	1.112	12	6	
9/	22.3.70-20.9.70	17.179	44	10.049		58	3.133	37	18	337	57	2	
10/	20.9.70-21.3.71	16.528	58	10.717	12	64	2.978	14	18	2.049	54	12	
11/	19.9.71-19.3.72	18.624	29	11.385	24	61	2.979	31	16	3.213	7	17	
12/	19.3.72-17.9.72	18.842	25	10.715	27	57	3.132		16	883	20	4	
13/	1.1.73-1.7.73	16.930	52	9.866	54	58	2.828	26	16	1.885	7	11	
14/	1.7.73-31.12.73	17.239	17	9.881	57	57	3.258	46	18	3.128	23	18	
15/	1.1.74-30.6.74	16.387	49	9.714	54	59	2.818	26	17	262		1	
16/	30.6.74-31.12.74	18.656	47	11.552	27	62	3.257	57	17	1.798	10	9	
17/	1.1.75-29.6.75	20.520	55	10.884	15	53	2.843	10	13	2.160	19	10	
18/	29.6.75-31.12.75	19.871	22	10.717	11	54	3.276	8	16	1.349	19	6	
19/	1.1.76-27.6.76	19.445	17	10.550	9	54	2.926	22	15	1.173	14	6	
20/	27.6.76-31.12.76	21.009	45	12.911	39	61	3.269	19	15	2.438	47	11	
21/	1.1.77-3.7.77	19.098	42	10.884	5	57	2.849	16	15	966	35	5	
22/	3.7.77-31.12.77	19.901	41	11.841	24	59	3.248	13	16	2.411	24	12	
23/	3.7.77-31.12.77	19.167	57	12.555	15	64	2.922	20	15	655	32	3	
24/	2.7.78-24.12.78	20.844	53	13.055	54	62	3.303	13	16	2.549	28	12	
25/	1.1.79-1.7.79	20.906	17	12.581	24	60	2.957	14	14	2.072	40	10	
26/	1.7.79-31.12.79	23.391	22	12.484	4	53	3.248	13	13	2.628	50	11	
27/	1.1.80-29.7.80	27.045	15	16.124	4	59	2.924	38	10	5.419	5	20	

Tabulka č. 2.

Období	Uvařeno piva		džb.	Prodáno do města		vesnice		vesnice městské				zbytek				
	sudů			s	d	s	d	Brandýs		suma		s	d			
1/	1.510	1/2	-	568	2	654	-	48	1	61	2	1399	3	110	3/4	-
2/	1.484	1/4	-	635	1	561	-	34	2	39	1	1392	1	92		-
3/	1.679		-	665	1	720	3	49	1	35	2	1565	-	114		-
4/	1.291			536	-	485	1	27	1	26	-	1219	2	71	1/2	-
5/	1.402	1/4	-	582	-	584	1/4	35	1/2	33	3/4	1351	3	50		2
6/	1.423		1	658	-	526	1	31	3	29	-	1388	3	34	1/2	
7/	1.502	1/2		622	2	569	1	31	-	36	-	1430	3	71	3/4	
8/	1.531		2	540	1	651	3	39	-	36	1	1456	-	75	1/2	
9/	1.383		-	575	-	518	2	35	1	32	3	1298	2	84	1/2	
10/	1.479		-	534	2	626	-	41	3	38	1	1396	-	83		
11/	1.533		2	477	2	688	2	81	3	46	2	1404	2	129		
12/	1.523	1/2	-	574	3	565	3	56	-	41	1	1393	-	130	1/2	
13/	1.397	1/2	-	517	2	555	3	47	-	32	2	1281	-	116	1/2	
14/	1.402	1/4		438	2	566	-	50	1	35	2	1254	-	148	1/4	
15/	1.412	1/4		460	3	523	2	51	3	26	1	1268	3	143	1/2	
16/	1.646	3/4		471	-	540	3	88	-	36	3	1469	1	177		2
17/	1.593		3	481	2	530	-	71	2	25	1	1415	2	178	1/4	
18/	1.572	3/4		462	3	541	2	66	3	25	3	1454	3	118		
19/	1.490	3/4		526	2	490	1	49	-	25	2	1403	1/2	87	1/4	
20/	1.767			543	3	635	3	69	3	41	3	1619	2	148		
21/	1.564	1/4		569	3	521	3	55	-	30	-	1419	1	145		
22/	1.686	1/2		525	-	633	1	82	1	43	-	1553	2	133		
23/	1.766	3/4		580	2	610	1	90	3	45	-	1583	2	183	1/4	
24/	1.882		1	583	1	722	1	89	3	56	-	1760	2	121		
25/	1.753		1	575	-	670	1	77	3	36	3	1621	1	132		
26/	1.750	1/2		521	2	756	-	97	2	53	-	1707	2	43		
27/	2.134	1/2		645	1	841	-	101	3	53	1	2029	-	105	1/2	

Tabulka č. 3.

Období	Hrubý příjem z piva			Náklady na výrobu piva			Čistý zisk z piva		
	zl	kr	d	zl	kr	d	zl	kr	d
1/	10.923	24	-	2.405	19	1 1/2	8.518	4	4 1/2
2/	10.626	18	-	2.320	6	3	8.306	11	3
3/	12.204	42	-	3.027	27	4 1/2	9.172	15	1 1/2
4/	9.060	42	-	2.167	42	3	6.892	59	3
5/	10.286	10	3	2.676	19	3	7.609	51	-
6/	10.550	9	-	2.260	3	1 1/2	8.320	5	4 1/2
7/	11.024	43	-	3.194	1	-	7.830	42	3
8/	11.218	21	-	2.910	55	1 1/2	8.303	26	4 1/2
9/	10.049	-	-	1.523	40	-	9.525	20	-
10/	10.717	12	-	2.678	10	4 1/2	8.039	1	1 1/2
11/	11.385	24	-	4.405	59	3	6.979	24	3
12/	10.715	27	-	3.401	29	-	7.313	58	-
13/	9.866	54	-	2.901	35	4 1/2	6.965	18	-
14/	9.881	57	-	2.517	47	4 1/2	7.364	9	1 1/2
15/	9.714	54	-	3.041	33	3	6.673	20	3
16/	11.552	27	-	3.919	19	4 1/2	7.633	7	1 1/2
17/	10.884	15	-	3.756	33	1 1/2	7.127	42	4 1/2
18/	10.717	11	3	3.773	40	1 1/2	6.943	31	1 1/2
19/	10.550	9	-	5.333	28	-	5.216	41	-
20/	12.911	39	-	7.846	24	1 1/2	5.065	14	4 1/2
21/	10.884	5	-	3.452	40	1 1/2	7.431	24	4 1/2
22/	11.841	24	-	3.468	43	3 1/2	8.372	40	2 1/2
23/	12.555	15	-	2.840	54	2 1/2	9.714	20	3 1/2
24/	13.055	54	-	5.386	9	-	8.669	45	-
25/	12.581	24	-	3.265	49	3	9.316	24	3
26/	12.484	4	-	4.473	17	-	8.010	47	-
27/	16.124	4	-	4.371	19	3	11.753	44	3

Tabulka č. 4.

	Vyst.pivo			Slad			ječný			chmel			pivní ták			smůla		
	zl	kr	d	zl	kr	d	zl	kr	d	zl	kr	d	zl	kr	d	zl	kr	d
1/	922	47	3	39	36	-	99	31	-	279	9	4 1/2	1000	-	-	5	45	-
2/	1148	13	-	-	-	-	62	6	-	26	23	3	950	-	-	11	36	-
3/	967	5	4 1/2	47	51	-	109	48	-	389	9	-	925	-	-	9	45	-
4/	1011	17	3	-	-	-	150	-	-	-	-	-	900	-	-	10	15	-
5/	1243	7	3	17	33	-	548	9	-	-	-	-	812	30	-	-	-	-
6/	1350	56	11/2	-	-	-	-	-	-	42	45	-	787	30	-	12	12	-
7/	1771	4	-	-	-	-	393	44	-	92	3	-	825	-	-	41	-	-
8/	1913	14	11/2	85	20	-	-	-	-	21	22	3	775	-	-	28	58	-
9/	1523	40	-	241	54	-	-	-	-	11	30	3	825	-	-	29	23	-
10/	1596	33	11/2	-	-	-	-	-	-	89	-	-	787	30	-	37	16	3
11/	1184	39	4 1/2	2852	31	-	1286	44	11/2	138	24	-	862	30	-	-	-	-
12/	1541	37	3	-	-	-	572	24	-	306	40	-	837	30	-	46	58	3
13/	1351	33	4 1/2	280	20	-	394	-	-	22	-	-	775	-	-	17	92	-
14/	1511	14	4 1/2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	787	30	-	9	25	-
15/	1955	41	-	108	36	-	66	40	-	45	45	-	750	-	-	42	24	-
16/	1854	13	4 1/2	121	58	-	880	5	-	82	-	-	862	30	-	40	27	-
17/	1831	43	-	330	-	-	618	5	-	7	41	1 1/2	862	30	-	46	22	3
18/	1827	37	4 1/2	455	38	-	540	15	3	50	57	3	837	-	-	5	16	3
19/	1948	37	3	116	12	-	2322	34	-	31	2	3	837	30	-	16	27	-
20/	1976	56	4 1/2	507	14	-	3077	57	3	221	52	3	925	-	-	8	39	-
21/	1397	44	3	112	-	-	160	5	1 1/2	30	-	-	837	30	-	43	16	3
22/	1497	35	3	101	35	-	711	45	1/2	251	18	-	850	-	-	-	-	-
23/	1507	9	4 1/2	95	48	-	857	13	1	5	42	-	875	-	-	38	46	3
24/	1666	54	4 1/2	52511	5	-	846	14	5 1/2	249	54	4 1/2	896	11	11/2	25	24	-
25/	1467	40	11/2	16132	-	-	1532	30	4 1/2	-	-	-	-	-	-	45	22	3
26/	1257	33	-	356	28	3	1173	48	-	294	4	3	-	-	-	35	7	3
27/	2138	30	11/2	15320	-	-	1998	12	4 1/2	4	48	-	-	-	-	70	43	3

Tabulka č. 5.

Příjem ze dvorů za

období	pšenici		žito		oves		chov dobytka		různé		ječmen	
	zl	kr d	zl	kr d	zl	kr d	zl	kr d	zl	kr d	zl	kr d
1/	1	45 -	21	23 3	959	55 -	352	37 3	65	- -	-	- -
2/	403	30 -	19	36 -	217	18 3	860	18 -	-	- -	2	40 -
3/	-	- -	431	8 -	327	18 3	674	56 -	-	- -	-	- -
4/	25	- -	711	11 11/2	656	11-	2850	45 41/2	-	- -	-	- -
5/	-	- -	441	35 -	12	36 -	1940	4 -	1	10 -	-	- -
6/	-	- -	1336	23 11/2	1025	19-	1023	20	8	7 3	-	- -
7/	54	- -	317	57 -	448	36 -	1871	39 41/2	22	- -	-	- -
8/	-	- -	-	- -	91	48 -	1014	24 -	6	- -	-	- -
9/	-	- -	-	- -	-	- -	337	57 3	-	- -	-	- -
10/	1	36 -	291	2 -	141	57 -	1598	19 3	16	- -	1	- -
11/	14	- -	381	47 3	7	40 -	2786	33 -	37	7 -	-	- -
12/	-	- -	-	- -	101	20 -	782	- 3	-	- -	-	- -
13/	-	- -	3	20 -	-	- -	1881	47 -	-	- -	-	- -
14/	260	- -	-	- -	-	- -	2868	23 -	-	- -	-	- -
15/	28	20 -	-	- -	-	- -	233	40 3	-	- -	-	- -
16/	246	6 3	19	48 2	15	36 -	1450	10 -	64	- -	2	30 -
17/	83	20 -	113	45 31/2	29	30 -	1382	43 3	547	- -	4	- -
18/	-	- -	8	52 3	60	3 41/2	1280	23 -	-	- -	-	- -
19/	2	20 -	261	- -	423	51 -	470	33 -	-	- -	15	30 -
20/	-	- -	3	20 -	1310	51 -	1124	36 -	-	- -	-	- -
21/	-	- -	-	- -	-	- -	966	35 4 1/2	-	- -	-	- -
22/	-	- -	-	- -	-	- -	2411	24 3	-	- -	-	- -
23/	5	- -	6	24 -	2	36 -	641	32 -	-	- -	-	- -
24/	-	- -	-	- -	64	43 -	2482	30 3	-	- -	2	15 -
25/	-	- -	-	- -	-	- -	2072	40 3	-	- -	-	- -
26/	-	- -	-	- -	-	- -	2628	50 3	-	- -	-	- -
27/	-	- -	-	- -	-	- -	5419	5 1 1/2	-	- -	-	- -

Tabulka č.6.

Období	Hrubý příjem ze dvorů			Vydání ze dvorů			Čistý příjem ze dvorů		
	zl	kr	ď	zl	kr	ď	zl	kr	ď
1/	1400	21	-	258	20	-	1142	1	-
2/	1503	22	3	263	5	-	1240	17	3
3/	1433	22	3	272	42	2	1160	40	-
4/	4243	8	-	270	6	4 1/2	3973	1	1 1/2
5/	2395	25	-	301	20	-	2094	5	-
6/	3393	9	4 1/2	293	25	-	3099	44	4 1/2
7/	2714	12	4 1/2	309	47	3	2404	25	1 1/2
8/	1112	12	-	322	56	-	789	16	-
9/	337	57	3	329	8	3	8	49	-
10/	2049	54	3	331	55	-	1717	59	3
11/	3213	7	3	342	25	=	2870	42	3
12/	883	20	3	346	30	-	536	50	3
13/	1885	7	3	351	45	-	1533	22	3
14/	3128	23	-	341	15	-	2787	8	=
15/	262	-	3	345	20	-	/-83	19	3/
16/	1798	10	5	350	-	-	1448	10	5
17/	2160	19	1/2	348	15	-	1812	4	1/2
18/	1349	19	1 1/2	342	58	-	1006	21	-
19/	1173	14	=	335	40	-	837	34	-
20/	2438	47	-	319	5	-	2119	42	-
21/	966	35	4 1/2	342	25	-	624	10	4 1/2
22/	2411	24	3	347	5	-	2064	19	3
23/	655	32	-	342	25	-	313	7	-
24/	2549	28	3	341	50	-	2207	38	3
25/	2072	40	3	340	40	-	1732	-	3
26/	2628	50	3	342	25	-	2286	25	3
27/	5419	5	1 1/2	349	25	-	5069	40	1 1/2

Ivan Hlaváček

NĚKOLIK HISTORICKÝCH A SFRAGISTICKÝCH POZNÁMEK K LISTINĚ MARKRABĚTE BRANIBOR-

SKÉHO OTY V. Z R. 1281.

V oddělení originálních listin Saského zemského hlavního archivu v Drážďanech pod č. 994 se chová listina Oty V. řeč. Dlouhého z 11. - 18. listopadu 1281, jíž tento markrabí jakožto správce českého království směřuje řád německých rytířů se Závišem ze Stroužnice, a to v tom smyslu, že Záviš za škody, jež rádu způsobil, mu dá náhradou ves Volfartice /sz. od České Lípy/, která má vynášet ročně 9 hřiven a mimo to 3 hřivny platu ve vsi Habartvicích /sz. od Volfartic/.¹⁾ Listina byla vydána v "Reppin", což Emler ve svém vydání - v rejstříku IV. sv. Regest - automaticky vykládal jakožto ves Řepín, ležící nedaleko Mělníka. Teprve Krabbo v obou výše uvedených pracích identifikuje toto místo jako Reppen u Frankfurtu n.O.²⁾ a na základě svědčné formule této listiny, jakož i přivěšených pečetí vyslovuje hypotézy o družině českých pánů, jež markraběte následovala až hluboko za hranice své vlasti. Svě vývoody Krabbo rozšiřuje dále v tom smyslu, že markrabí byl v Čechách při svých úředních jednáních vázán na souhlas české šlechty, ač něco takového nebylo v Braniborsku vůbec známo. A jelikož je nemyslitelné, aby tolik významných pánů bylo v cizině jen pro spolumpečetění poměrně nevýznamné listiny, předpokládá Krabbo dále, že jde o členy poselstva, které bylo k markraběti vysláno se žádostí o navrácení mladého krále. Podobné stanovisko zaujal nověji i Šusta, dav se svěsti chybnou lokalizací Krabbovou.³⁾

Není však pochyb o tom, že je nutno vrátit se k identifikaci Emlerově, že totiž datovací formule má na mysli Řepín u Mělníka, a to z několika důvodů. Jednak proto, že poměrně nedávno před datem vydání naší listiny byl Ota

1) Edicí listiny podává H. Krabbo, Ungedruckte Urkunden der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause II. ve Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte XXVII. /1914/ str. 394n. č.4. Podrobné regesty jsou pak otiskány v RBM IV. č. 1850 str. 736n. a v edici H. Krabbo, Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause 5. Lieferung /München-Leipzig 1920/ č.1275 str. 329. Záhlavní regest, či spíše jen zmínka přichází u O. Dobsneckera, Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae IV./Jena 1939/ č.1963.- Dr.H.Schieckalovi z drážďanského archivu děkuji za jeho ochotu i některá upozornění.

2) Emlerovy identifikace si zřejmě nepověšiml, ač se jí přidržel i F.Graebner ve své práci Böhmisches Politik vom Tode Ottakars II. bis zum Aussterben der Přemysliden /Prag 1903/ str. 15.

3) J. Šusta, České dějiny II-1 /Praha 1935/ str. 322.

V. ještě v Praze,⁴⁾ ale především proto, že Řepín byla stará vesnice řádu německých rytířů, jenž tu snad už v této době měl dokonce i svou komendu. Neboť je logické předpokládat, že taková úmluva se mohla nejspíše stát na zboží té instituce, jež o vydání měla zájem, než někde daleko v cizině. Pak-li by se však přesto připustila možnost takového vydání, vyvstala by otázka, proč zástupci řádu putovali do daleké ciziny za tím, čeho mohli o několik dnů dříve dosáhnout doma. A to, že listinu spolupečetili i čeští páni, znamená, že markrabí byl vázán ve svých rozhodnutích na jejich souhlas, jak mluví Krabbe, nýbrž pouze tolik, že řád německých rytířů chtěl mít své právo zajištěno co nejpevněji, a to se mohlo stát nejspíše tak, že přiměl pokud možno největší počet osob, především těch, které se zdržovaly v království trvale, k spolupečetění. Na základě toho, co bylo výše uvedeno, se zdá, že poselství českých pánů k markraběti, jak o něm hovoří kronika zbraslavská,⁶⁾ nutno posunout až ke konci roku 1281 nebo k roku 1282, i když nelze zcela vyloučit možnost, že toto poselstvo mohlo být vysláno i do místa Otova pobytu v Čechách; jistě však to nebylo v souvislosti s osobami, jež se zúčastnily zpečetění této Otevy listiny.⁷⁾ Pro Václavovu přítomnost nebo nepřítomnost nelze však z toho usoudit nic. Spíše však může být užitek ze sledování jmen těch osob, které obklopovaly Otu V. za jeho pobytu v Čechách.⁸⁾

Ještě zajímavější je tato listina po stránce sfragiatické. O soustavnější popis pečetí k ní přivášených - bylo-li jich původně devět - se pokusil

4) Krabbe, Regesten etc. č. 1269

5) Viz Ottův slovník naučný XXI. str. 572^a, A.Sedláček, Místopisný slovník království českého str.762^a a pak příslušné listiny v RBM IV./č.1773,1781, 1890,1934 a 454/.

6) Kniha I. kap.14.

7) Důležitost má to, že jde vlastně jen o 4 pány, jejichž přítomnost není na první pohled samozřejmá. Jsou to: Hynek z Lichtenburka, Ješek z Michalsberka, Jaroslav z Lemberka a Hanuš z Vartenberka. Při bližším přihlídnutí se však vidí, že tři poslední z nich se zúčastnují jistě proto, že byli poměrně blízkými sousedy vesnic, o nichž se v listině hovoří /z nich Ješek z Michalsberka byl dokonce majitelem vsi Habartie, z níž měla být řádu odváděna část platů/. Přítomnost Hynkovu možno pochopit nejspíše z heraldické příbuznosti jeho znaku se znkem Závíšovým, a to tak, že jako příbuzný Závíšov byl jakýmsi ručitelem za jeho závazky /viz i to, že jejich pečetí visí na listině vedle sebe - a tom níže/. A tak není možno se šustovým výkladem l.c. vůbec souhlasit.

8) Jejich výčet viz níže; vysvětlivky k některým podává Krabbe, Regesten etc.č. 1275.

pouze H. Krabbo, avšak způsobem ne zcela vyhovujícím. Jinak jsou v literatuře k této otázce pouze nezávažné zmínky.

Nejdříve je však potřeba uvést změny koroborační a svědecké formule listiny: "Nos Heynemannus dominus de Luchtenborch, Jessoco de Mychelsberc, Ierozlaus dominus de Leumenbarc, Benessius dominus de Wardenberc, Heinco dapifer regni atque Zawissius de Ztruzeniz publice protestamur, quod omnia, que in presentia continentur littera pari voto et consensu tractavimus ... In cuius testimonium presens scriptum sigillis nostris duximus muniendum, testibus subnotatis: domino Hermanno comite de Henneberc, illustri Ottone et patruo suo purgraviis de Domin, Berengero de Meldinge camerario regni Boemie, Paulo de Baruch, Th. de Turgou, Johanne de Sunnenwald et aliis...."

Z původních devíti pečetí jsou dodnes přivěšeny k listině, vesměs na pergamenových proužcích, ještě 4 pečetí; další dvě pečetí jsou sice od listiny odděleny, jsou však při ní chovány. Neznáme tedy pouze tři pečetí, avšak z listinných formulí - výše uvedených - bude možno i jejich majitele identifikovat.

Protože pořadí přivěšování pečetí počínalo u naší listiny na heraldicky pravé straně,¹⁰⁾ je v pořadí první pěkně zachovaná pečeť markraběte Oty V. běžného typu.¹¹⁾ Druhá a třetí pečeť jsou ztraceny; u druhé je zachován jen pergamenový proužek, na třetí připomíná pouze zářez v pergameni. Čtvrtá pečeť, jež má kulatý tvar velikosti 2,5 cm v průměru, patří Hynkovi z Lichtenburka. V pečetí jsou na štítě dvě křížem přeložené ostrve, legenda pak hlásí: "+S.. DO [?] .. LUCHTENBERGH."

Nejzajímavější z pečetí je pečeť pátá, patřící Závišovi ze Stroužnice. Pečeť sama - krásně zachovaná - má štítovitý tvar 3,7cm široký a 4,6cm vysoký. Uvnitř štítu jsou pak dvě zkřížené ostrve, mající po třech dvojicích suků.¹²⁾ Pozoruhodná je zvláště legenda, jež je psána česky: "+ S·PAN·ZAVISE· ZTRUSNIC." Celá legenda je psána kapitálou, jenom E unciálou. O českém opisu na pečetí byla sice v české literatuře povědomost, nikde nebyl však jeho text

9) V čl. Ungedruckte Urkunden etc. str. 394.

10) Viz Th. Ilgen, Sphragistik v Meisterově Grundriss der Geschichtswissenschaft etc. I-4 /Leipzig-Berlin 1912/ str. 27.

11) Pokud neuvádím jinak, slouží za podklad popisy pečetí, jež má Krabbo, Ungedruckte Urkunden l.c., které jsou kontrolovány s orig.

12) Popis znaku podává A.Sedláček, Českomoravská heraldika II./Praha 1925/str.12.

uverejňen, ani na něj nebylo důrazněji upozorněno.¹³⁾ Pokud vím, nebyl rovněž učiněn ani pokus o vyloučení závažnosti českých legend na pečeti doby předhusitské vůbec, ač by to mohlo přispět k objasnění funkce českého jazyka i v těch oblastech společenského života, které byly vyhrazeny téměř výlučně latině; pokusím se proto několika větami naznačit situaci a směr vývoje pro století 14. a počátek stol. 15.¹⁴⁾

Tak jako ve všech oblastech kulturního a společenského dění a jeho projevech, tak i v legendách středověkých pečetí byla patrna naprostá převaha latinského jazyka,¹⁵⁾ který až do konce století 12. byl ve střední Evropě výlučným prostředkem k slovní charakteristice majitele pečetí. Teprve od konce 12. století začínají se znenáhla uplatňovat i pečetí s opisy v řeči německé, které přicházejí nejdříve v Rakousku a sousedních oblastech.¹⁶⁾

V našich zemích byla situace ještě komplikovanější, neboť zde byla možnost použití dvou živých jazyků. A byla to hlavně němčina, která v této souvislosti vykonávala značný vliv, a to především na jižním pomezí Čech, kde řada šlechticů měla blízké hospodářské a politické, ale i kulturní a osobní vztahy k sousedním oblastem německým. A v tomto prostředí se též objevuje r. 1266 pečeť českého šlechtice Čče z Budějovic, jež má německou legendu,¹⁷⁾

13) Zmínka Sedláčkova přichází v Ottově slovníku naučném VI./Praha 1893/str. 254^a, odkud ji převzal Bartoča v ČMM XXIV./1900/ str.4 pozn.2.Text otiskl Krabbo, Ungedruckte Urkunden l.c., ale vadně. Jeho edice ostatně zůstala - pokud mám povědomost - z tohoto hlediska nepovšimnuta.

14) Zdůrazňuji však, že může jít skutečně jen o naznačení problematiky. Akademiku V. Vojtíškoví jsem zavázán za upozornění na jiné pečetí s českými a německými legendami z našich zemí, Musím však současně zdůraznit, že mi tu nejde o nějaký úplný výčet pečetí tohoto druhu, nýbrž jen o ilustraci k thesi o kontinuitě opisů v národní řeči, vyslovené pod čarou.

15) Viz na př. G.A.Seyler, Geschichte der Siegel /Leipzig 1894/str. 375.

16) O.Redlich, Privaturkunden /München-Berlin 1911/ str.114, kde i řada dalších dokladů, vesměs z prostředí šlechtického. Několik jiných dokladů u Seylera l.c. str. 375n., jenž uvádí německý opis i u několika pečetí z prostředí městského.

17) Je na jeho listině z 26. června /RBM II.č.521/, orig. v archivu kláštera světelského. Protože ani tuto, ani ostatní pečetí jsem neměl v ruce, uvádím odkazy na Sedláčkovu pozůstalost v HÚ ČSAV, kde mi laskavě poskytla pomoc Dr.A.Vavroušková. Sedláček 107, č.285. Protože není možno podat věrný přepis opisů pečetí, upouštím ve většině případů od jejich citace, nebo alespoň od grafické nápodoby. Čičova pečeť je popsána a reprodukována u K.Köpla, Urkundenbuch der Stadt Budweis I. /Prag 1901/ str. 6 a tab. č. 2. Je možné, že se vyskytnou i pečetí s doklady staršími, než jsou ty, jež jsem tu uvedl, to je však otázka soustavného výzkumu, který však musí mít těžisko jinde. Studie M.Koláře, Nejstarší pečetí šlechty české až do r.1300 ve Výroční zprávě reál.gymnasia z r.1883 nepřináší po této stránce vůbec nic.

kteřá zní: "+S ZHEIS VON BVDEWOIZ". Za několik let potom - kolem roku 1281 - přichází druhá pečeť s německým opisem, patřící Benešovi z Doupova, jež zní: "s.benesch von duppa".¹⁸⁾ V stejný čas přichází pak první pečeť s českou legendou: je to výše zmíněná pečeť Závíšova, která pochází opět z jiné části Čech a ukazuje tak, jak proces směřující k používání národních jazyků měl pevný základ ve smýšlení celé jedné vrstvy společnosti - šlechty, i když i tu se prosazoval jen částečně.¹⁹⁾ Ta skutečnost, že v legendách pečetí české provenience se čeština objevuje skorem současně s němčinou, má značnou závažnost, neboť ukazuje na to, jak češtině se podařilo i v těch odvětvích života, kde byla proti němčině v nevýhodě v tom smyslu, že neměla žádný vzor /jak tomu bylo u naší němčiny, která čerpala impulzy z celé oblasti německé kultury/, udržet s ní krok.

Že Závíšova pečeť nebyla v tomto směru jedinou výjimkou, vybočující z běžných zvyklostí, ale produktem vývoje, se pozná z toho, sestavíme-li zprávy o českých legendách na pečetích té doby vůbec.

Za několik málo let po pečetí Závíšově se české znění legendy objevuje i na Moravě. Je to roku 1303 na listině Vítka ze Švábenic, kde na pečetí Vikarta z Polné čteme: "+s Vichart z polna".²⁰⁾ Ač povědomost o dalších českých legendách pečetních mám zatím až z 2. poloviny 14. století, není třeba pochybovat, že usus uživatelů k těmto účelům někdy též češtiny nezamkl ani v první polovině století 14., pro což je též jistou oporou poznání, že ke konci 14. stol. a hlavně na poč. stol. 15. přicházejí české legendy na pečetích ve větším množství, ale též stejná struktura formulace legend mladších s oběma pečetěmi staršími. Všechny jsou totiž, ať je uvozuje úvodní latinská zkratka S, zásadně v nominativu singuláru /stejně jako německé/ proti zvyklostem latinské formulace.²¹⁾

18) Na listině /orig. v SÚA Praha/, již je Beneš spoluvydavatelem /RBM II. č. 1230/a Sedláček 72, č.1.

19) Je zajímavé, že na pečetích českých a moravských měst vládne bez výjimky latina, ač právě tu by se dalo očekávat, že se objeví živý jazyk v širším měřítku. Viz V.Vojtíšek, O pečetech a erbech měst Pražských a jiných českých /Praha 1928/ str.72 a 180. První pečetí s českými texty mimo oblast pečetí šlechtické pocházejí z doby husitské a patří obci tábořské a sirotčí /viz. V.Vojtíšek, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, str.386n.a 389/.

20) J.Šebánek, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských /Brno 1932/ č. 402, Sedláček 122, č.55.

21) Gritzner l.c. str. 49.

- Z pečeti 2. poloviny 14. století a počátku stol. 15. stačí uvést alespoň tyto: 1387 - Přibík z Polan²²⁾
 1402 - Jan Sokol z Lanberka²³⁾
 1406 - Jan z Ruspurka²⁴⁾
 1407 - Rinard z Prostého²⁵⁾
 1411 - Mikšík z Hartmanie^{25a)}
 1412 - Jan Bílý z Domanyšlic²⁶⁾
 1412 - Lipold z Kraselova²⁷⁾
 1413 - Zdebor Čejka z Čejetic²⁸⁾
 1414 - Kateřina z Kunštátu, vdova po Pavlíkovi ze Sovince²⁹⁾
 1414 - bratři Jan a Prokop z Ústí³⁰⁾
 1416 - Bartoš z Elbonie[?] ³¹⁾

Pokusíme-li se o shrnutí, možno říci, že i když nelze české legendy na pečetích pokládat za projev uvědomělého národního vědomí, přesto v tom nutno vidět aspoň to, že byla uznávána užitečnost a někdy i nutnost a potřebnost takových opatření, ač nebyla naděje na plnější prosazení proti tradici posvěcené latině. Ale pronikání češtiny do legend na pečetích se projevovalo i v kolísání jazyka uvnitř jedné legendy.³²⁾

Nyní je možno vrátit se znovu k listině Otově. Po šesté pečeti zbyl jenom pergamenový proužek visící v zářezu plíky, po sedmém a osmém zůstaly pouhé zářezy. O deváté pečeti, která je opět ve tvaru štítu /rozměrů 3,3cm šířky a 3cm výšky/ a mající obraz kráčející lvice, praví Krabbe, že má opis nečitelný, Sedláček jí přisuzuje³³⁾ Janovi z Michalovic. Opis pak skutečně zní:

22) CDM XI. č.450 ze SA Brno. Sedláček 126 č.70: "s. ia przybyk z Polan".

23) Sedláček, Českomor. heraldika II. str.82.

24) CDM XV. č. 442, str. 385 č. 7; Sedláček 116, č.141.

25) Na listině Jana ml. z Hradce z 12. března v odbočce SA Třeboň v Jindřichově Hradci. Sedláček 119, č.156.

25a) Na listině Jana Puklice z Cetkovic z 11.června u Šebánka, Archivy etc.č. 1149.

26) Na listině Jana z Chrumčína z 12. října v SA Olomouc /kap.arch./Sedláček 125,č.200.

27) Na listině z 14. srpna /AČ VI. str.27, č.20/ v SA Třeboň. Sedláček 112, č.102.

28) Na jeho listině z 25. ledna v SA Třeboň; Sedláček 112, č.25.

29) Na její listině z 25. ledna tamže; Sedláček 114, č.1414.

30) Na listině z 28. října, jejímiž byli spoluvydavateli v SUA Praha ŘA domínování u sv.Jiljí; Sedláček 105, č. 754.

31) Na listině Hamuše z Vedrovic z 11. listopadu u Šebánka, Archivy etc.č.1200.

32) Na př. Šebánek, Archivy č. 1148.

33) Českomoravská heraldika II. str.14.

"S DMI IOHAIS DE MARQVARTIC."

Je potřebí několika slov o dvou pečetích, které jsou k listině přiloženy a beze všech pochyb k ní patří. Druhou z nich Krabbe vůbec nezná, u první prohlašuje po zběžném popsání znaku, jež tvoří kráčející lvice, opis za nečitelný, ač lze ještě dobře přečísti: "+S ... DE LEWENBERH."

Poslední je pečeť Berngera z Meldingen, o kterémžto typu není zřejmě dosud povědomost. Nejstarší dosud známý otisk Berngerovy pečeti je registrován z roku 1287,³⁴⁾ je však dochován v daleko horším stavu a ač má zřejmě stejnou výzdobu pole pečetaího, rozchází se s pečetí patřící k listině z r. 1281 právě v legendě, jež k r. 1281 praví: "+S BERNGERI DE MELDIG CAM BOEM." Dal si tedy zřejmě po ztrátě českého komornictví tento durynský šlechtic překrýt legendu v typáři, jehož pak se změněným opisem používal dále.³⁵⁾

Je však možno vyřknout úsudek o pečetech nyní nezachovaných. Na druhém místě to byla nepochybně pečeť řádu německých rytířů a poslední dvě zbývající pečeti patřily zřejmě Benešovi z Vartenberka a královskému jídlomeši Hynkovi.

Ivan Hlaváček

FRAŽSKÁ SYNODA Z ROKU 1333.

Možno-li říci, že o církevních zařízeních a institucích v době po povýšení pražského biskupství na arcibiskupství jsme poměrně dobře informováni - především díky několika druhům tehdy nově vzniklých úředních knih, které se ve větším počtu zachovaly - neplatí to ani v nejmenším o době, která tomuto povýšení předcházela. Právě naopak. Vedle listin jsou hlavním pramenem pro církevní dějiny té doby především díla povahy vyprávěcí, tedy téměř vesměs prameny, které měly širší platnost a chtěly zachytit svou dobu všestranněji.

34) Srv. O. Posse, Die Siegel des Adels der Wettinzer Lande bis zum J. 1500 II. /Dresden 1906/ str. 46 č. 425 a tab. 23 č. 2.

35) Viz RBM II. č. 1353 z 29. července 1285, kde již bez titulu, jež možná neměl již 1284 /viz RBM II. č. 1315/.

O nějakých pramenech církevních dějin českých do poloviny 14. století v užším slova smyslu /vedle několika zlomků inkvisičních protokolů a do jisté míry řady nekrologů, jejichž význam však je jinde/, t.j. takových, které by měly aspoň trochu úřední formu a charakter, není dosud vlastně pro toto období ani stopy.

Co bylo řečeno takto všeobecně, platí, snad ještě ve větší míře, o institucích biskupských a do značné míry i arcibiskupských synod. Nejen že nemáme téměř vůbec autentické zápisy o synodálních jednáních, (to se týká i doby po roce 1344), nýbrž do značné míry nevyhovují ani prameny zprostředkované. O tom, jak torsovitě je původní materiál k dějinám synod zachován, svědčí nejlépe ta skutečnost, že Höflerova edice synodálních statut pražských se musela omezit na dobu až po zřízení arcibiskupství,¹⁾ ač zprvu chtěla shrnout prameny i pro období předchozí, pro které však nebyl nalezen žádný materiál.²⁾ Nejen že tedy nevíme, co bylo kdy konkrétní náplní jednotlivých biskupských synod, ale do značné míry ani nevíme, kdy se synody konaly, ač se dá předpokládat - podle analogií s obdobím mladším - že synody zasedaly dosti často. Pro dobu posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic /1301-1343/ se o sestavení zpráv o konání synod pokusil naposledy V. Chaloupecký,³⁾ jenž pro více než čtyřicetileté období Janova pontifikátu mohl zaznamenat pouze 4 biskupské synody, z kterých lze přibližně datovat pouze jednu.⁴⁾ Všechny zprávy o této i ostatních synodách jsou však poměrně velmi nezřetelné, vesměs v pramenech povahy odvozené, a jejich výklad je mnohdy velmi složitý a nejistý.

Uvedení těchto několika okolností snad postačí, abychom s velkým zájmem a pozorností přivítali každou zprávu, která by přinášela nový, ať přímý nebo nepřímý materiál k této otázce.

1) C.Höfler, Concilia Pragensia 1353-1413 v Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften V.Folge,XII.Bd./Prag 1862/.

2) Höfler praví doslova: "Was jedoch bisher von Synoden vor der erzbischöflichen Zeit aufgefunden wurde, ist verhältnismässig so gering, enthält meist nur Kunde, dass die Synoden gehalten oder dass sie nicht gehalten wurden, und die Hoffnung noch Mehreres über die Synoden vor 1349 zu finden hat sich so trügerisch erwiesen" /l.c.str.XIX/.

O něco málo příznivější situace je na Moravě, kde jsou známa synodální statuta již z r.1318 /CDM VI.dodatky č.22/, odvolávající se i na starší statuta. O pražském statutu, údajně z doby biskupa Jana III. viz níže.

3) V.Chaloupecký, Jan IV. z Dražic /Praha 1908/ str.19-20.

4) Je to synoda z r.1308.Jinak o synodách této doby naposled stručně Z.Fiala, Správa o postavení církve v Čechách od poč.13.do pol.14.století ve Sborníku historickém III./1955/ str.77a. a 83.

Zajímavý nálezn se mi podařilo v tomto směru učinit v roce 1956 ve Státním archivu v Brně, kde při prohlídce několika krabic fragmentů v tomto archivu uložených, jsem našel ústřížek jednoho folia, na němž je zaznamenána mine jiné část jednání synody Jana IV. s Dražic, konané v červenci roku 1333, současně se synodálním výnosem Janovým na této synodě prohlášeným.⁵⁾

Pergamenový zlomek je tvořen pravým dolním rehem pag.a a tomu odpovídajícím levým dolním rehem pag.b, což možno usoudit z toho, že na jediném zachovaném okraji pergamenu nejsou patrné stopy žádné vazby, ač jsou tam zřetelné vpichy pro linování a ač jde jistě o původní okraj. Celý text zlomku je - kromě dvou marginalií na pag.b - dílem jediného písaře. Zmíněné marginalie jsou psány každá jinou rukou. První, psaná humanistickou kursivou, není blíže srovnatelná, druhá pak patří ruce současné s rukou základní a doplňuje dvě slova v původním textu chybějící. Protože chybějící slova nerozrušovala gramatickou ani logickou stavbu věty, nutno předpokládat, že text byl opravován někým, kdo měl možnost porovnávat jej ještě s předlohou. Protože však ruka korektorova není totožná s rukou písařovou, lze předpokládat, že rukopis vznikl součinností několika osob a mohl tedy nejspíše vzniknout prací nějaké instituce v blízkosti biskupského dvora. Protože lze předpokládat, že jde o část folia vyříznutého z rozsáhlejšího rukopisu, možno vyslovit domněnku, že obsahem tohoto rukopisu byly částečně nebo výhradně opisy písemností bezprostředně souvisejících s církevní biskupskou správou. Možno mít za to, že zápisy o synodách tvořily též obsáhlejší skupinu. Avšak pátrání po původním rukopisu lze předem považovat za bezpředmětné, protože nejsou nejmenší známky, které by umožňovaly sledovat dějiny uchování tohoto zlomku. Možno tedy jen litévat, že z historicky tak významného rukopisu se zachovalo pouze toto. Nemí-li možná bližší charakteristika - jde o pouhých 77 a te ještě neúplných řádek textu - možno přičinit aspoň některé paleografické poznámky, i když ani ty nevedou za dosavadního stavu vědomostí dále. Potvrzují pouze skutečnosti, známé ze znaků vnitřních: připouštějí totiž vznik folia v době, do níž se zápis hlásí, nebo v době krátce potom. Písmo samotné je na přechodu mezi gotickou minuskulou a polkursivou s řadou zvláštností při psaní minuskulních písmen /tak především e se časte blíží c/.

5) Některé jiné nálezy v Brně učiněné jsem již publikoval v těchto Zápiscích 1956 č. 4 a v ČsČH V. 1957.

Největší potíží při výkladu obsahu tohoto zlozku bude pochopitelně působit nemožnost pochytit všude dobře smysl ustanovení v něm obsažených, protože na pag.a chybí začátky všech řádek, na pag.b potom konce všech řádek. Z rozměrů zlozku /11 x 19,5cm/ možno se pak oprávněně domnívat, a potvrzuje to též smysl některých řádek,⁶⁾ že jest ustržena asi 1 pětina až 1 čtvrtina každé řádky. Kolik řádek na výšku je ustrženo, není možno dobře ani odhadnout; stačí jenom konstatovat, že pravděpodobně jich byl větší počet /lze tak usoudit na základě poměrnosti k předpokládané šířce/.

Byly-li naznačeny vnější znaky uchování tohoto zlozku, možno se obrátit k obsahu, jež zlozek přináší. Jde o různé velké zlozky dvou nebo snad tři samostatných písemností.

Z první písemnosti je zachována jediné její závěrečná část, obsahující vedle odvolání se na datum, uvedené v nezachované nám části,⁷⁾ je proto přesně chronologicky nezařaditelná,⁸⁾ neúplný seznam osob jednání přítomných, z něhož může být jistý užitek. Tento seznam zná takto:

Presentibus honorabilibus viris

...Sdislao de Ostrew⁹⁾ monasterie abbatibus ordinis sancti Benedicti ... [demini] pape capellane ac prethonorarie predicti venerabilis domini Pragensis [episcopi]¹⁰⁾ ...canonicis Pragensis ecclesie, domine Paulo Zacensis,¹¹⁾ Karule¹²⁾ ...Pylznensis,¹³⁾ Sebastiano Boleslawiensis,¹⁴⁾ Nycolae Horssowiensis¹⁵⁾

6) S jistými výhradami lze tak usuzovat z některých řádek oddílu druhého, kde na př. mezi slevy konce řádky jedné a poč.řádky druhé: Nos Johannes x ad dei gloriam nemůže stát víc než označení biskupova titulu a p.

7) "Anne, die et loco et hera ut supra." Podle nadpisu druhé písemnosti: "[Episcopi Johannis alia constitucio" lze předpokládat, že předchází bezprostředně datu druhého zápisu; pochází tedy nejspíš z r.1332 nebo 1333, v němž by se snad vztahovala k 15.červnu, kdy se konaly první pravidelné synody roku. Viz Höfler l.c.str.XXVIII a Chaloupecký l.c. str.19.

8) Viz ale předchozí pozn.

9) V Emlerových RBM III. č.1723 jej dokládá k r.1331.

10)Snad Thomas Blasii de Praga. Viz A. Podlaha, Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum alicunquae praelatorum et canonicorum s.metrop. ecclesiae Pragensis /Pragae 1912/ č.185, str.20n.

11)Paulus de Kladna; u Podlahy, Series etc. č.220, str.23 jako arcijáhen k r. 1349.

12)Carolus archidiaconus Bechinensis u Podlahy, Series etc. č.182 str.20 do-
svědčen k r. 1316.

13)Nejspíše Zdenko u Podlahy l.c. č.242 str.25 k r.1337. Viz ale i tamže č. 167.

14)Sebastianus Witkonis u Podlahy l.c. č.212 str.22.

... Luthemericensis¹⁶⁾ archidiaconis, Myroniae notario publico¹⁷⁾ infra ...
 [exemptis et non exemptis ac fide dignis testibus ad premissa.

Z tohoto závěru a z nadpisu následujícího kusu⁷⁾ zřejmě plyne, že je to konec jednoho ze synodních statutů Jana z Dražic, jak je nám tento druh lépe zachován v písemnosti následující. Na druhé straně ale konec prvního zápisu dává nahlédnout blíže do skladby formuláře, především jeho eschatokolických forem, zatím co zápis sledující umožňuje učinit si aspoň částečnou představu o formách úvodního protokolu a charakteru textu.¹⁸⁾

Za nadpisem již několikrát citovaným, jenž je psán runělkou, podává druhý zápis nejdříve přesné udání doby a místa děje synody se sumárním výčtem účastníků.¹⁹⁾ Již udání měsíce července jako doby konání synody ukazuje na ně-

15) U Podlahy s tímto titulem nepřichází žádný Mikuláš, ač toto jméno se v těch letech vyskytuje několikrát. Viz Podlaha l.c. č. 197, 202, 214, 237, 238, 241, 253, 257, 269.

16) V první polovině století 14. není u Podlahy l.c. zaznamenána žádná osoba s tímto titulem.

17) Blíže o něm viz v mém článku Inkvisice v Čechách ve 30. letech 14. století v ČsČH V. /1957/ str. 531. Výskyt Mikulášův v této souvislosti ukazuje, že byl pražským biskupem používán v nejrůznějších povinnostech a že byl zřejmě biskupským exponentem i při inkvisiční činnosti Havla z Koseřic v r. 1337. Zda i veřejný notář Jan z Biliny /viz tamže str. 531/ byl ve stejném postavení, těžko říci pro nedostatek zpráv. Lze však předpokládat, že ano.

18) Možná tu upozornit na zřejmou podvejnost datování a jmenování účastníků synody, z nichž vždy jednou se jedná o detailní určení a výčet, po druhé jen o sumární označení.

19) Porušený text úvodních formulí zní: " ... [ei]usdem M^oCCC^oXXXIII^o indictione prima in crastino beati... julii hora tertia in medio cathedralis ecclesie Pragensis venerabilis [dominus Johannes Pragensis] episcopus celebravit sanctam synodum presentibus venerabilibus [dominis (?) archidiaconis, decanis et aliis in dignitatibus constitutis ac ... [Pragensis diocesis] premissis sermone et exhortacione ad ipsos ... [quodam] specialia mandata seu constituciones suas synodales] ... fecit et statuit sub interminacione divini iudicii ac in ... per honorabilem virum dominum Paulum Zacensem¹¹⁾ fecit legi ... quarum tenor fuit per omnia in hec verba."

20) Höfler l.c. str. XXVIII.

21) Je otázka, zdali text Janova statutu s pag. a má pokračování na pag. b, nebo zda text na str. b pochází už z nějaké synody následující. Za dané situace není možné tuto otázku s jistotou rozhodnout, protože chybí spojení mezi oběma částmi, které bylo zaznamenáno na ustrížených nyní řádkách pag. b. Důvody vnitřní by spíše nasvědčovaly eventualitě první /na ustrížených řádcích je poměrně málo místa pro zakončení jednoho statutu,

ce mimořádného, neboť normálně se synody konaly kolem sv. Víta /15. června/ a sv. Lukáše /18. října/.²⁰⁾ Rozhodnout však, zda šlo o odloženou synodu svatovítskou nebo synodu mimořádnou, není na základě dochovaného materiálu možné. Po oznámení, že žatecký arcibiskup Pavel přečte synodální ustanovení, následuje znění Janova statutu:²¹⁾

Nos Johannes ... [ad dei gloriam et augmentum fidei ad hereticorum [1].
 qui fer ... assurgere ut tenemur hereticamque confundere pravitatem ...
 [dominis archidiaconis et decanis nec non ecclesiarum plebanis in ... [con-
 stitucione synodali sub interminacione divini iudicii ... mandamus ut qui-
 cunque vestrum in sua plebe sciverit ... [habere (?)] hereticum et suspectos
 de heresi credentes receptatores ... hoc nobis vel inquisitoribus nostris
 uptete per sedem ... et alteri mora postposita insinuare vel significa-
 re ... fuerit vel remissus excommunicacionis sentenciam ipso facto se no-
 viter ... es hereticorum a canonicis statuuntur non in merito formidam
 ... vorago que animas devorat et facultates exhaurit ... atur vobis omni-
 bus et singulis ut supra presenti constitucione iniungimus ... [p]leban suam
 studeat amovere ut nullus ex ea presumat] ... [vel aliqua bona seu heredi-
 tatem tytule pignoris reci ... hereditate obvenientes in sortem noluerit
 computare ... is ipse publice et occulte vestris exhortacionibus et sa...
 ut huiusmodi usuras exercere et obligaciones bonorum vel ... ptis recipere
 vel tenere aliquociens non presumat. Quorum si ... [in]quisiti ab huius-
 modi usurarum voragine et bonorum ut ... nolentes videlicet eorundem bono-
 rum fructus in sortem ... ent resilire quod ex tunc talia et talia exer-
 centes nobis...

První otázka, kterou je nutno se zabývat, je otázka vztahu tohoto sne-
 sení k synodálnímu snesení pražského biskupa Jana, objevenému Dudíkem.²²⁾ Ten
 sám je příkl. Janovi IV. a zařadil je do r. 1301 - celkem bez závažnější ar-
 gumentace²³⁾ - bádání na něm však je předatovale do doby episkopátu Jana III.

nadpis a úvodní zápis další synody a protokolární formy a začátek kontex-
 tu dalšího statutu/, znaky vnější pak druhé /na pag. b jsou rumělkou ozna-
 čeny jen všechny začátky nových ustanovení, jež nadto vesměs začínají uvo-
 zovací "Item", zatím co na pag. a je jí označeno "Quod", které však nemá
 equivalentní postavení/.

22) B. Dudík, Iter Romanum I. /Wien 1855/ str. 212-214.

23) Dudík l.c. str. 212 pozn. 5.

Toto slovo bylo později vyškrabáno.

/1258-1278/.²⁴⁾ Nemí, myslím, na tomto místě potřebl zaujímat definitivní stanovisko k oběma dosud vyřknutým názorům; postačí snad, řeknu-li, že Chaloupeckého důvody nejsou zdaleka tak přesvědčující, aby zahnały pochybnosti o správnosti jeho řešení. Je totiž potřebl si uvědomit, že stejná ustanovení mohla být opakována i několikrát a i v delších časových odstupech.

Na první pohled překvapí poměrně značná stylistická souvislost obou kusů, především v té části, která se dotýká boje proti heresi. Ale i když obsah synodálního usnesení z r. 1333 místy není příliš jasný a je značně tersevitý, přesto je patrný i rozdíl mezi oběma formulacemi, který je dáa vývejem, jenž se udál především v druhém a třetím desetiletí 14. století. Hovoří-li se v Dudíkově snesení pouze o inkvisitorech papežských, zde jsou jmenováni - v souvislosti s tím, komu se mají kacíři ohlašovat - inkvisitoři biskupští, jmenováni papežem. Ta věta je důležitá pro určení vztahu pražského biskupa k inkvisicí v jeho diecési a potvrzuje a doplňuje výše zaznamenané pozorování o vlivu pražského biskupa na praktické provádění inkvisice. Proto nemí, myslím, dosti dobře možno v této době u nás hovořit o inkvisici papežské, t.j. takové, jež nemí v žádné závislosti na diecésním biskupovi, ale také ne o inkvisici biskupské, která byla v rozkvětu v době starší. Tute inkvisicí možno nejlépe charakterisovat asi tak, že stála pod vlivem obou těchto autorit. Papež na ní působil svými jmenovacími dekrety inkvisiterů, biskup pak ostatním personálem.²⁵⁾ Tento stav je vysvětlitelný z historické situace, která se v Čechách vytvořila v inkvisičních otázkách v druhém desetiletí 14. století, kdy dokonce způsobila Janův mnohaletý pobyt v Avignonu.²⁶⁾ Je proto pochopitelné, že Jan se odtamtud vrátil poučen a že plnou vahou svého úřadu prosazoval a prosadil již od počátku návratu svůj vliv v těchto otázkách. Ten zlom se jistě udál již před touto synodou,²⁷⁾ prameny o tom však nehovoří.

24) Tak Chaloupecký l.c. pozn.101 na základě zprávy Františka Pražského /FRB IV. str.423/, ač jiného místa téžež Františka se dovolává i Dudík /cit. Ss. rer. Boh. II. str. 63/. S Chaloupeckým vyslovil pak souhlas Holinka v práci cit. v pozn. 27 str. 39 pozn. 100.

25) Tedy především osobami, které byly výsledcům bezprostředně přítomny. Jak roku 1335 v počátcích činnosti Havla z Kosořic tento požadavek nebyl ještě uplatněn viz v mém čl. l. c. str.529.

26) Chaloupecký l.c. str.53.

27) Holinka, Sektářství v Čechách před husitskou revolucí, Sborník fil.fak. university Komenského v Bratislavě/Bratislava 1929/II.kap. passim.

Ostatní ustanovení, vyhlášená v Janově statutu, jsou proti tomuto obecnému ustanovení, jež navazovalo bezprostředně na podobné proklamace předchozí, obsahu velmi konkrétního a též i menší závažnosti. Protože jsou i stručnější, vadí jim zlonkevitosť uchování ještě více než obecnému ustanovení o kacířích. Z toho důvodu upouštím na tomto místě od jejich otištění i glossování, protože bude nutno vyčkat dalšího nálezu, jenž by je doplnil a vrhl na ně ostřejší světlo.

František K u t n a r

KOMENSKÉHO POJETÍ NÁRODA A JEHO POMĚR K SOUČASNÝM A POZDĚJŠÍM VÝMĚRŮM.¹⁾

Ve věcné a logické souvislosti s Komenského myšlením sociálním a s jeho panegeryi, s jeho snahou po nápravě všech věcí lidských je jeho myšlení národní a z něho vyrůstající Komenského vlastenectví. Jedno od druhého se nedá oddělit právě tak, jako nelze všechny tyto myšlenky Komenského pochopit bez souvztažnosti k celkové dějinné situaci, ve které Komenský žil, kterou účastně pozoroval a z níž při svých sociálních a národně politických názorech vycházel a k níž se opět jimi obracel, aby se jí snažil přeměnit a zlepšit. Na jeho definici národa a na srovnání s obdobnými pokusy současnými a pozdějšími je možné pak ukázat, kam až Komenského myšlení o národě dospělo, do jaké míry a v čem daleko předešlo souvěkovec i doby o celá staletí pozdější.

Komenský přímo vědomě, účelně a takřka programaticky položil svou definici národa v záhlaví své na výsest politické knížky *Gentis felicitas* z r. 1659 - a to už jako vyžralý výsledek svých pozorování a úvah o současné situaci národů jak v západní, tak ve střední Evropě i svých životních zkušeností z osudu národa vlastního. Je třeba slyšet tuto na dobu tak překvapivou, slevně lapidárně sevřenou a obsahově přímo ústrojně členěnou definici. Nuže, co je národ podle Komenského výměru? "*Gens seu natio est hominum eadem stirpe pregnatorum, eodem mundi loco (veluti communis domo, quam patriam vocant)*

1) Podstatná část článku byla proslovena jako diskusní příspěvek na pražské Mezinárodní konferenci pro bádání o životě a díle J.A.Komenského v září 1957.

habitantium, eodem linguae idiomate utentium eoque iisdem communis amoris, concordiae et pro publico bono studii vinculis colligatorum multitudo. -
 Národ jest množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na téže místě ve světě (jakoby ve společném domě, který nazývají vlastí), užívajících téhož zvláštního jazyka a tím spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy pro dobro obecné".

Národ tedy Komenský nechápe jako náhodné seskupení lidí, jako blíže neurčené multitudo hominum, ale jako vyšší společenskou jednotku, kterou vyznačuje a spojuje vždy a všude jednota kmenového původu, jednota území, hluboký svazek domoviny, která jest vlastí, a jednota svébytného a svérázného jazyka. Ale tyto tři objektivně dané a konkrétně pozorovatelné jednoty či pospolitosti původu, území a jazyka ještě samy o sobě podle Komenského nevytvářejí národ. Teprve na základě nich - jak vyvozuje Komenský - jejich existencí, oněmi vztahy původu, soužití a soubydlení vznikají svazky společné lásky, svornosti a snahy o dobro obecné. Komenský tedy v závěru své definice chápe národ jako sociální jednotku, která je nadána společnou kolektivní vůlí, snahou po obecném dobru a blahobytu. To znamená, že sociální jednotka národa v pojetí Komenského tvoří a pracuje za určitým národním cílem, že nejen objektivně existuje, ale také subjektivně něčco politicky chce.

Komenský v posledním významu svého pojmu národa se zabýval převážně politickou složkou národního snažení, národní vůle, nevymezil ve své definici a ani ještě nemohl vymezit přesně znak hospodářské pospolitosti, která jako objektivní skutečnost v plné míře u těch národů, které Komenský poznal, ještě neexistovala, ale to nijak neznamená, že by hospodářské momenty, podmínující život národa, podobně jako jeho složky kulturní Komenskému unikaly. Komenský další komponenty hospodářského, politického a kulturního charakteru, které se mu nevčlenily do jeho pregnantně stylisované definice, rozvedl v dalších svých výkladech o podmínkách národního štěstí. K danému účelu srovnání Komenského myšlení o národu s jeho souvěkovci a následovníky není třeba se k nim blíže obracet, ale je nutno jen zdůraznit, že i tyto komponenty, tak důležité pro výměr novodobého národa, se dostaly do okruhu Komenského myšlení, byť přímo v jeho definici vyjádřeny nebyly.¹⁾

1) Více o těchto věcech viz můj čl. Pojem národa v Komenského *Gentis felicitas*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie I., 1954. Tento příspěvek je jeho doplnkem po stránce vymezení Komenského místa v soudobém a pozdějším myšlení o národu.

Ale podívejme se na to, v jakém poměru je Komenského pojetí národa k obdobným názorům soudobým a pozdějším a to jak cizím, tak našim. Je třeba především obecně konstatovat, že v tehdejších představách o národu je trvalé a dlouho do pozdější doby se projevující kolísání mezi národem a státním lidem, tedy mezi národem ve smyslu kulturně jazykovém a politickém, a to docela přirozeně a nutně tam, kde národ a státní lid je kryl, kde národní a státní hranice splývaly. Komenského souvěkovec, známý francouzský biskup, historik doby Ludvíka XIV. a neúnavný obhájce absolutní monarchie Jakub Bossuet ve svém Státnickém umění hodnotí výše stát než národ. Rozeznává dvojí dělitko, podle něhož se tvoří a seskupuje lidská společnost, je to jednak rozdíl zemí a jednak rozdíl řečí. Země a řeč slučují a rozlučují lidi ve společnosti, ale týž kraj a týž jazyk ještě podle Bossueta nevytvářejí národní společenství. To je mu totožné se společenstvím státním, a to, co je tvůrcem státně národní společnosti, je státní moc. Jako absolutista hodnotí Bossuet neobyčejně vysoko normotvorný zásah státu do společnosti a národa a to především v tom směru, že státní moc upevňuje jednotu mezi lidmi a staví hranice absolutní svobodě. Existence vlády zaručuje podle Bossueta nejen jednotu národa, nýbrž zabráňuje i vzniku politické anarchie.

Jako ztotožňuje Bossuet národ se státním lidem, tak ztotožňuje vlast se státním teritoriem a v důsledku toho také povinnosti k vlasti jsou mu shodné s povinnostmi ke státu. Vlastenectví ve své základní povaze a prvním stadiu není mu proto ničím jiným než plněním občanských povinností ke státu a panovníku, pro které dobrý občan má v nebezpečí věnovat všechno své jmění a život. Bossuet sice ještě vidí vyšší formy lásky k vlasti, která je vyvrcho- lením lásky k sobě, rodině a přátelům a povznáší se až k povinné lásce všelidské, ale je důležité, že ona forma vlastenectví jako povinné poslušnosti ke státu a panovníku byla ještě daleko později uplatňována a to jako účinný lék proti sociální revolučnosti lidových hnutí. Bossuetův výklad o vlastenectví se stal r. 1776 v době velkého nevolnického povstání v Čechách jednou z ideologických zbraní proti vzburěným poddaným a měl je navrátit do staré závislosti.²⁾

Na obdobné úrovni, jako bylo Bossuetovo ztotožnění národa a státního li-

2) K této funkci Bossuetova feudálního vlastenectví se vrátím při jiné příležitosti.

du, se pohybují i názory z doby před francouzskou revolucí i po ní. Dictionnaire de l'Académie française z r. 1740 sice určuje národ jako obyvatele země, ale týž slovník ještě o sto let později r. 1835 definuje národ jako celek obyvatelů země, kteří žijí pod toutéž vládou. Význam jazyka se tu úplně ztrácí, ale ani jeho zdůraznění v definici z r. 1740 neznamenalo nijak, že se tu rozlišoval národ jako etnická jednotka od obyvatelstva státu, nýbrž jen to, že byla vytčena identifikace národa a státu. Toto stanovisko potvrzuje a vyznává předrevoluční Velká francouzská encyklopedie, jejíž definice zní: Nation, un mot collectif dont on fait usage pour exprimer une quantité considérable de peuples, qui habitent une certaine étendue de pays, renfermée dans certains limites et qui obéissent au même gouvernement. Je patrné, na co klade definice encyklopedistů důraz, že to je území, pevně ohraničené, a že to je společná podrobenost jedné státní moci. Vyplývalo to z konkrétní západoevropské, speciálně francouzské situace, kde hospodářský a politický vývoj dávno vytvořil předpoklady k národnímu státu.

Vcelku obdobné názory na národ, vlast a vlastenectví měli i němečtí osvícenci, z nichž nejtypičtěji vedle hannoverského Johanna Georga Zimmermanna (Von dem Nationalstolze, 1766) se o otázce národa a vlasti vyslovil vídeňský profesor a státovědec Josef Sonnenfels v pojednání Über die Liebe des Vaterlandes (1771). Vídeňský osvícenec, který se zabývá vlastenectvím jako všeobecným jevem společenským, národně nijak přesně neurčeným, chápe vlastenectví jako projev více státního než národního kolektivu. Národ jako kulturní a společenská jednotka, historicky daná a vyrostlá, u něho mizí a na místo ní vstupuje státní společenství. Je to patrné i na Sonnenfelsově pojetí vlasti. Vlast sice není pro něho celkem úzce teritoriálním, Sonnenfels zahrnuje do pojmu vlasti i zákony, v nich vyjádřenou vládní formu a započítává do vlasti i spoluobčany, kteří jsou spolupoddanými téhož práva, ale již z charakteristiky těchto vedlejších obsahových složek vlasti je vidět, jak Sonnenfels v nich zdůrazňuje moment státní moci a jak nakonec i vlast je mu výhradně teritoriem, podrobeným jedné státní autoritě. Sonnenfelsův pojem vlasti je proto právně politický, nikoliv kulturně národní jako u Komenského. A téhož druhu musí být i jeho láska k vlasti. Je to podle jeho výkladu cit, jehož základem je náklonnost k zemi, v níž pod ochranou zákonů a vlády, ve společenství státních občanů dosahuje a prožívá jedinec své osobní štěstí. Musí k to-

mu bezpodmínečně podle Sonnenfelsa přistoupit přesvědčení, že pod jinými zákony, pod jinou vládou a v jiné zemi nelze téhož stupně hmotného blahebytu dosáhnout, že tedy naše země je hospodářsky a politicky ta nejlepší. Osvícenské vlastenectví Sonnenfelsovo je tedy vlastenectvím hmotných a sociálně politických výhod, je vlastenectvím, které má pevný individuálně egoistický základ ve zkušenosti, že blaho individuální a blaho celku jsou neoddělitelné. "Hledáme své vlastní dobro, když hledáme dobro vlasti. Ve vlasti milujeme sebe samy". To je vyznání osvícenského vlastenectví - ale z toho plynou důsledky sociální a politické. Ubohý a bédný lid nemůže a nebude nikdy mít lásku k vlasti, která mu nic nedává. Proto podle přesvědčení Sonnenfelsova má státní politika ve svých rukou plnou možnost, aby svými hospodářskými a společenskými zásahy řídila jak sociální rozsah, tak obsahovou a citovou hloubku vlastenectví. Podobně jako u Komenského je ona *gentis felicitas* závislá na míře přijímaných hodnot, je v rukou státní moci, ale pojem národa není u Sonnenfelsa rozebrán v celé šíři a výkladové jasnosti, i když Sonnenfels ve druhém vydání své knížky uváděl i řeč jako prostředek národní jednoty. Stále pro něho je rozhodujícím skutečností, že členové národa jsou poddanými téhož státu, a jen zájem státní vede jej k požadavku, aby všichni členové národa a všechny jeho stavy byli k vlasti poutáni citem lásky.

Také v českém národním prostředí nebylo dlouho o poměru národa a státního lidu jasno. Ještě v sedmdesátých letech 18. století Josef Táborský v Krátkém vypsání země české (1778), i když se obrací v obrodném smyslu jen k česky mluvícímu lidu a odkrývá v neúctě k českému jazyku jednu z příčin jeho úpadku, vykládá o "národu", který v Čechách přebývá a mluví řečí dílem německou a dílem slovanskou. Termínu národ je tu jistě užito ve smyslu lid, obyvatelstvo země - ale i tak je patrné, jak teritoriální hledisko tu ještě rozhoduje. Podobně tomu bylo třeba i u M.A.Voigta a F.M.Pelcla, když hovořil o Čechách a Moravanech jako o dvou různých slovanských kmenech nebo národech (*duae gentes*). Současně ovšem u těchto autorů začíná se prostý teritoriální pojem národa účinně křížit a překrývat s pojmem národa ve smyslu kulturně jazykovém. Byl to ovšem dlouhý vývojevý proces v národním myšlení, který bychom mohli sledovat od domácího současníka Komenského, Bohuslava Balbína přes Antonína Frozína k Pelcloví a Voigtovi.

Balbín ve své známé obraně českého státu a jazyka *De regni Bohemiae felici*

quondam, nunc calamitose statu užívá pojmu národa ve smyslu politicky rozhodujícího a svéprávného státního lidu, respektive jeho vládnoucích tříd, které uzavírají s panovníkem smlouvu, ale rozumí jím také veškerenstvo poddaného lidu, které je v jeden celek spojeno jednotlivými svazky řeči, vlasti, mravu a práva. Obojí hlediska se u něho prolínají. I když vyznačuje řeč a vlast za důležité prvky národa, přece vedle nich mrav a právo, t.j. organizační forma státu, jsou činiteli stejně rozhodujícími. Ztráta jejich, podobně jako zničení jazyka vedou podle Balbína k zániku národa. Proto k existenci národa je podle něho třeba existence státu, státu ovšem stavovsko-feudálního, ale takového, v němž jeho správu a vedení mají v rukou domácí lidé, nikoliv cizinci.

Teprve o sto let později u Pelcla a Voigta dochází k plné disjunkci mezi státem a národem. Národ není chápán jako mechanický součet lidí, kteří jsou poddání jedné politické moci, kteří jsou spojeni jedním teritoriem a imperiem, ale v národu se především v této době vidí dějinně založené souručenství a společenství těch, kteří mají tyž původ, tyž jazyk, tytéž dějiny a vzdělanost, tentýž mrav, povahu, myšlení a citění. Důraz na dějinnou základnu národního života, na jeho starobylost a kulturní rovnocennost s jinými národy i vědomí o dějinně osudové souvislosti národa nabyly na výraznosti právě v onom období, kdy proměňuje se i vnitřní sociální skladba národa a kdy nová hodnota jednotlivých společenských tříd ovlivňuje i obsah a rozsah obrozenského pojmu národa. Pelcl, který ve svém pojetí národa vychází z dějinné kontinuity, z jednoty jazyka, vlasti a mravu, připojuje však k tomuto obsahovému vymezení ještě představu národa jako společenského celku uvnitř stupňovitě rozvrstveného, celku, který teprve v plnosti a souhrnu všech společenských tříd a skupin je v pravém slova smyslu osobitým a plným národem. Proto pro Pelcla je národ souhrnem všech "od nejmenšího až do největšího člověka", který se stará o společný jazyk, jeho zvelebení a rozmnožení. Pelcl sice si za daných dobových podmínek zúžil cíl národních snah, ale pochopil vnitřní členitost národa, rozpoznal nejen ve šlechtě, duchovních a učencích, nýbrž i v měšťanech, úřednictvu, vojsku a i v tom nejnižším lidu skupiny, které národ v jeho sociálním celku vytvářejí a různým způsobem udržují. Přes tento významný posun, který tu nastal v obrozenském myšlení o národu, ani tito obrozenci z konce 18. století nepodalí nějakou obsažnou a vyčerpávající definici národa, jak ji podal Komenský.

V téže době asi v předrevoluční Francii ještě před Rousseausem přesně rozlišil oba pojmy národa a státu národohospodář a státník A.R.Turgot. Ve svých *Lettres à Du Pont de Nemours* rozumí národem souhrn rodin a lidu, kteří mluví týmž jazykem. Národy podle něho tvoří jednota jazyková a jednota mravu (*Des coutumes et des dialectes particulières forment diverses nations*).¹⁾ Národní jednotu nemohou rušit ani státní hranice. Proto pro Turgota jsou Ženevané Francouzi, třebaš nebyli občany francouzského státu. Proti národu (*la nation*) stojí u Turgota jasně lid (*le peuple*), souhrn rodin, spojených jedním státním zřízením. Stát je mu pak organizačně tím, co se dříve nazývalo městem, je to lid, který obývá jedno správní území a je poddán téže vládě. Pro historickou methodiku je důležité, že Turgot, poznáváje národ jako důležitou a státu rovnocennou složku společenského dění, požadoval, aby sledování vytváření a bytí národa bylo součástí dějinného studia.

Turgotovým pojetím se hranice starého feudálně dynastického státu povážlivě trhají. Poznání, že hranice národa nejsou v souhlasu s hranicemi státu, že je často přesahují, muselo později vést k politické snaze sblížit hranice obou sociálních organismů a vytvořit stát, který by objímal všechny členy národa. Turgot k těmto důsledkům ještě nedospěl, podobně jako osvícenská teorie absolutistického státu nebyla přízniva vzniku teorie o národním státu, ale už podstatný krok k tomu učinil Jean Jacques Rousseau. Ve svém díle *Du contrat social* (1762) a v *Consideration sur le gouvernement de la Pologne* nejen že v politickém směru zdemokratisoval pojem národa, nýbrž v řadě jeho základních konstitutivních prvků zdůraznil národní vůli jako složku nakonec rozhodující. Rousseau vychází ze svobody jedince a tuto svobodu chce jedinci zachovat i ve společnosti. Dosavadní teorie společenské smlouvy však vykládaly, že se člověk ve společnosti vzdává části své přirozené svobody. Rousseau proto hledá a chce vytvořit takovou společnost, v níž by jedinec neztrácel získané svobody, v níž by se nepodroboval někomu cizímu, nýbrž samu sobě. Takovou společností podle Rousseau je národní stát, kde lid sám svou vůli rozhoduje o sobě, kde sám sebe řídí, spravuje a poslouchá. Proto národem mu není jakákoliv skupina lidí, nýbrž společenství národní vůle. Každý člen chce k to-

1) *Oeuvres*, I., 281, Paris 1913.

mutu národnímu společenství dobrovolně náležet, nechce být izolovaným jedincem, ale částí vyššího celku. Národ ve svém celku jako kolektivní bytost má jen jedinou vůli, volonté générale.

Rousseau tak spojil nebo překonal protivy, které byly mezi jedincem a celkem, mezi národem a státem. Jedinec národa, poslouchaje státní moc, nepodrobuje se cizí autoritě, neboť státní moc vyrůstá také z jeho vůle a jedinec svou účastí na kolektivní státní a národní vůli je sám sobě autoritou. I když by bylo nutno uvažovat o determinaci individuální vůle přináležet nebo nepřináležet k určitému národnímu celku, jako vůbec o závislosti subjektivních znaků národa a v tom především vůle na znacích objektivních, je patrné, že Rousseau překonal rozpory mezi pojetím státu a národa, které byly vlastní ještě osvícenskému myšlení a že teprve po více jak stu letech dospěl vývoj myšlení o pojmu národa pevně k těm znakům, které už podával nebo naznačoval Komenský.

Komenského definice národa, na svou dobu přímo klasická, podává všechny hlavní objektivní a subjektivní znaky moderního národa a daleko v tom přesahuje hranice vytčené dobou i nijak nezadá našim nejmodernějším představám. Je jí možno srovnat také se známou definicí Stalinovou o čtyřech základních pospolitostech řeči, území, hospodářského života a kultury, aby bylo vidět, do jaké blízkosti novodobého myšlení o národě se Komenského definice dostala a kam se vývoje tendence tohoto myšlení brala. Důvody toho, že Komenský natolik předešel svou dobu, je třeba hledat v tom, že jeho pojem není pojem ryze spekulativním, který by vyrůstal z čisté abstraktní racionalistické úvahy, ale že to je pojem, který je výsledkem hluboké životní zkušenosti, širokého pozorování evropské společnosti, její skladby a jejích vývojových tendencí. Jako v onom stále nevyhraněném kolísání o podstatě a rozsahu národa, o jeho poměru ke státu, které jsme mohli postihnout u Komenského souvěkovců a následovníků, tak i v samém Komenského pojmu národa plně se odráží skutečnost vznikání a vytváření novodobé formy národa, která se tu na přechodu z feudalismu ke kapitalismu přihlašovala k životu.

Jiří Svoboda

K VÝVOJI OBILNÁŘSKÉ VÝROBY NA FEUDÁLNÍM VELKOSTATKU V 18. STOLETÍ.

Úkolem této stati je přispět k poznání vývoje výrobních sil v zemědělství v Čechách na sklonku feudalismu zjištěním obilních výnosů a hlavních rysů techniky obdělávání polí na dvorech litomyšlského panství v období od konce 17. do konce 18. století.

o

Litomyšlské zámecké panství¹⁾ bylo v 18. století jedním z největších a nejvýnosnějších šlechtických dominií v Čechách.²⁾ V devadesáti vesnicích, jež patřily nejprve Trautmansdorffům, později Valdštejnům-Vartenberkům, žilo v polovině 18. století téměř 4.500 rodin nevolníků.³⁾ Velký počet robotníků i dostatek poměrně úrodné půdy umožňovaly vrchnostem rozvinout podnikání ve vlastní režii, zvláště výrobu rostlinnou a živočišnou. Šlechta hospodařila na dvanácti velkých dvorech, vyráběla pivo ve dvou velkých pivovarech a občas ochodovala plátnem, na jehož dohotovení se i sama podílela.⁴⁾ Režijní podnikání tu dále doplňovala obvyklá cihelna, vápenka vlnopalna a rozsáhlé lesní a rybníční hospodaření.

Všechna tato výrobní odvětví existovala na litomyšlském panství již v 17. století, které zde bylo obdobím velkého rozvoje především zemědělské režijní výroby; velká většina panských dvorů byla založena právě ve třetí čtvrtině tohoto století. Na jeho konci vrchnost již naopak nejen upustila od zakládání dalších a rozšiřování dosavadních dvorů, nýbrž dokonce přestala hospodařit na jednom z nich - Člupeckém a rozparcelovala jej nevolníkům.⁵⁾

-
- 1) Kromě zámeckého panství bylo zde i menší panství města Litomyšle, ke kterému patřilo v 18. století deset vesnic. Ke studiu situace na tomto dominiu se však zachovaly prameny až do samého konce 18. století.
  - 2) Srov. Josef Pekař, České katastry 1654-1789, Praha 1915, str. 294.
  - 3) "Robot Verdüngung Register", Státní archiv Nový Studenec, odd. 2 /zem.-lesnická/ v Litomyšli, fond Litomyšl, odd. 2 /velkostatek/, dále jenom SA v L., sign. B I 6b., d, e.
  - 4) Srov. Jindřich Růžička, Flátenický obchodní podnik litomyšlských Valdštejnů-Vartenberků v letech 1178-1781, Sborník archivních prací 1957, č. 1.
  - 5) Srov. Antonín Tomíček, Chalupníci na Litomyšlsku, Památky archeologické a místopisné XX, 1902-1903, str. 423.

Od konce 17. století klesl také relativní podíl finančních příjmů z režijní šlechtické výroby na celkových důchodech z panství a rostly naopak výnosy z peněžní formy feudální renty. Tak čistý průměrný jednorocní peněžní výnos z litomyšlského panství, vypočítaný z let 1710, 1711, 1712 a 1714, činil 20.872 zl. Na všechny peněžní dávky nevolníků z toho připadalo 5.870 zl., t.j. 28%. V sedmdesátých letech činily již příjmy z peněžní formy feudální renty více než 20.000 zl., t.j. asi třetinu celkového důchodu. V letech 1795 a 1797 souhrn přímých peněžních dávek od poddaných převyšil všechny ostatní t.zv. výrobní příjmy.⁶⁾

Od začátku 18. století se tedy dosavadní převážně režijní charakter litomyšlského panství poznamáhlou mění. Důchody dominia plynuly v tomto století stále více přímo z peněžní feudální renty. A přece shledáme, že nebude neúčelné podrobněji prozkoumat nejdůležitější odvětví tohoto zdánlivě stagnujícího režijního hospodaření - obilnářskou výrobu.⁷⁾

Celkovou úroveň a pokrok v obilnářství by nejlépe charakterisoval vývoj hektarových váhových výnosů. Jejich přesné stanovení pro 18. století je však velmi obtížné a často i nemožné. Místo absolutních výnosů váhových je proto nutno spokojit se s relativními výnosy, t.j. s poměrem výsevku a sklizně /t. zv. zrnovosti/.

 Josef Krivka, Vývoj hospodářské a sociální diferenciacce na Litomyšlsku. Příspěvek k selským dějinám XVI.-XVIII. století. Disertace na filosofické fakultě KU, s.d., nestr. Děkuji autorovi za laskavé půjčení této práce.

6) Hlavní finanční účty litomyšlského panství z příslušných let. SA v L., sign. AK B III, 1.

7) Nejdůležitějším odvětvím režijního hospodaření zde byla zemědělská výroba na dvorech. Čistá cena všech rostlinných a živočišných výrobků, vyrobených na panských dvorech, je známa pouze pro desetiletí 1760 až 1769. Činila tehdy průměrně ročně téměř 35.000 zl., tedy asi 37% celkových čistých finančních příjmů z litomyšlského panství. Ve finanční rozvaze převyšovalo tak obilnářství a živočišná výroba i výrobu pivovarskou, z mž do vrchnostenských pokladen plynulo od šedesátých let 18. století ročně 14.000 až 35.000 zl čistého příjmu. Hrubá cena obilnářských výrobků při tom převyšovala cenu výrobků živočišných asi čtyřikrát. V režijním hospodaření litomyšlské vrchnosti hrálo tedy obilnářství vůbec nejvýznamnější roli.

"Ausweisen was die Herrschaft Leitomischl in zehen Jahren ... 1760 bis 1769 abgeworfen haben" ze dne 30.V.1780; SA v L., karton Spory poddaných s vrchností, sign. 1780, V, 30.

Na dvorech litomyšlského panství rostl v období 1675 až 1800 poměr sklizně a výsevku jednotlivých druhů obilí takto /výsevek = 1/:⁸⁾

Léta	Pše- nice	Index	Žito	Index	Ječ- men	Index	Oves	Index	Celkem pro všech- ny dru- hy obilí	Index
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1675/83	2,6	100	2,1	100	2,5	100	1,7	100	2,2	100
1688/95	2,4	91	2,4	111	2,6	102	1,8	106	2,2	100
1708/15	3,4	130	3,4	163	3,7	147	3,0	175	3,3	150
1741/49	5,2	199	4,4	210	5,0	203	2,5	152	4,2	191
1754/59	6,4	245	5,4	257	5,5	219	3,6	212	5,1	232
1772/77	5,6	217	4,7	225	4,3	172	2,5	146	4,1	186
1780/88	7,7	296	5,6	267	5,5	220	3,1	182	5,2	236
1795/1800	7,3	279	7,3	347	7,4	295	5,7	335	7,2	327

Vzrůst výnosnosti obilí byl zde ohromný. Za pouhých 125 let se zvýšily výnosy u pšenice a ječmene téměř třikrát, u ovsa více než čtyřikrát, u žita skoro 3,5krát, v průměru u všech plodin více než třikrát. Jestliže ještě na konci 17. století převyšovala sklizeň po odečtení zrna na příští setbu výsev jen nepatrně, pak se koncem 18. století na př. výnosnost pšenice v průměru přiblížila i zaostalým krajům v Nizozemí, kde se však tehdy již hospodařilo na základě střídavého systému.⁹⁾

Důležité při tom je, že výnosy obilí stoupaly takřka neustále a rovnoměrně po celé 18. století. Již v první polovině je možno zaznamenat vzrůst o téměř celých 100%. Rychle stoupaly výnosy i v druhé polovině 18. století, přestože všeobecná neúroda na začátku sedmdesátých let tempo růstu na čas zpomalila.

Jaké byly příčiny tohoto vývoje? Měl v něm rozhodující úlohu růst pro-

8) Podle obilních účtů vrchnostenských dvorů. SA v L., sign. B IV, la. Období ve sloupci 1 jsou vždy šestiletá, období 1741/49 je devítileté. Protože se nezachovaly účty ze všech let, musela být vynechána léta 1691, 1696, 1709, 1714, 1786. Místo nich studována léta následující, jak patrně z tabulky. V sloupci 10 a 11 jsou uvedeny vážené průměry.

9) Srov B.H.Slicher van Bath, *Agriculture in the Low Countries, Relazioni*, vol. IV, storia moderna, 1955, str. 197. /Referát na římském kongresu historiků 1955/.

duktivity práce? Svědčí růst výnosnosti obilí skutečně o růstu produktivních sil v této oblasti výroby? K odpovědi na tyto otázky je třeba si podrobněji všimnout některých rysů hospodaření na dvorech litomyšlského panství v té době.

Vrchnostenská pole se na Litomyšlsku v 18. století obdělávala na základě trojhonného systému, nepatrně zlepšovaného pěstováním hrachu, lnu a konopí na úhorech. Zdá se, že až do konce století bylo takto využíváno nejvýše pouze asi jedné dvacetiny úhuru,¹⁰⁾ Hlavní podmínkou zlepšování trojpolní soustavy a nejdůležitějším základem zvyšování obilních výnosů byl dostatek hnoje. Na zvyšování produkce dobytčího hnoje a na vyhledávání dalších nových účinných hnojiv závisel tehdy do značné míry pokrok v obilnářství. Vrchnostensští úředníci litomyšlského panství si to také velmi dobře uvědomovali. Tak sirotčí správce Jan František Klip ve své zprávě o situaci na Litomyšlském a Fridrichovském dvoře napsal v r. 1775, že dobře pohnojená pole dávají trojnásobný užitek, než pole pohnojená špatně.¹¹⁾ Podobně zdůrazňoval význam hnoje ve svých instrukcích i inspektor trautmansdorfských statků Jan Václav Janoušek.¹²⁾

Na dvorech litomyšlského panství byla základním hnojem chlévská mrva. Protože chov koní byl zde zcela nepatrný, závisel dostatek či nedostatek hnoje převážně na počtu krav a ovcí:¹³⁾

Rok:	Dojnice:	Ovcí:
1693	304	668
1696	335	621
1712	417	964
1759	501	528
1769	689	545
1781	530	592

10) Soudím tak ze zprávy o pěstování plodin na úhuru největšího dvora, Litomyšlského, v r. 1789. Úhor tehdy zde zabíral 278 měřic polí, z něho se osévalo hrachem pouze 10 měřic. Srov. Předpoklad finančních a naturálních ročních výnosů Litomyšlského dvora v případě, že by na něm i nadále hospodařila vrchnost ve své režii. SA v L., karton č.177, sign.1789.

11) "Verbesserung Überschlag denen 2 Mayerhöfen, Fridrichshof u.Lauterbach von J.Fr.Klip", ze dne 19.X.1775.SA v L., karton Úřední zprávy 1775.

12) "Wirtschaft Instruktion für jene Herrschaft Leitomischl, welche ihren Anfang genommen den 1ten January A.1740", SA v L., karton Zprávy úředníků 1700-1740, sign.1739, XII, 14.

13) Srov. purkrabské účty přísl.let, měsíční zprávy úředníků z r.1781 a "Vieh Extract 1752, 1756/69".SA v L., sign B IV lb a karton Zprávy úředníků 1781.

Poměrně velký růst počtu krav na dvorech litomyšlského panství v 18. století zvýšil přirozeně produkci hnoje a tím výnosnost obilí. Avšak i tento počet dobytka byl s hlediska potřeb vyhnojování naprosto nedostatečný. Hospodářská instrukce hraběte Trautmansdorfa z let 1739 a 1753 stanovila, že na vyhnojení jednoho korce půdy je zapotřebí hnoje z jednoho kusu hovězího dobytka nebo z třiceti ovcí.¹⁴⁾ Podle této normy, jež byla používána i na jiných panstvích,¹⁵⁾ bylo možno pohnojit pouze menší část vsí dominikální půdy,¹⁶⁾ i když se přihnojovalo hlavně pod ozimy.

Úplný úspěch by mohlo přinést pouze ještě radikálnější zvýšení stavu dobytka. Do toho však litomyšlská vrchnost, zadlužená statisíci zlatými, neinvestovala peníze. Hledalo se však něco, co by alespoň z části chlévskou mrvu nahradilo a co by bylo zároveň i velmi laciné. Již v první polovině 18. století se začal vyvážet na pole lesní humus a zhnílé jehličí. Toho všeho bylo v lesích dost a veškerý náklad nebyl pro vrchnost zdánlivě žádný, protože dovoz na pole obstarávali svými patahy robotníci. Avšak polím se tím mnoho nepomohlo. Lesní humus působil v prvních měsících na růst obilí velmi účinně, avšak jakmile rostlinka zapustila kořeny hlouběji, neměla již z čeho čerpat výživné látky. Na takto hnojeném poli tedy osivo sice rychle vzešlo, ale v pozdním jaře a v létě obilí jen stěží dorůstalo. Vrchnostenský úředník Klíp oznamoval v r. 1775, že lesním humusem hnojená pole Fridrichovského dvora dávají v poměru k výsevku pouze dvojnásobnou sklizeň. Odůvodnil to celkem správně tím, že humus obsahuje celkem málo výživných látek, takže je rostlina brzy vyčerpá.¹⁷⁾

Vyvážení lesního humusu na pole se ukázalo i krajně neekonomické, jakmile vrchnostenští úředníci začali v souvislosti se vzrůstajícími relucemi robotních povinností oceňovat robotu v penězích. Tak na zmíněném Fridrichovském dvoře robotníci vyváželi lesní humus v úkolových robotách. Za jeden den musel každý přivést na pole jednu fúru, která měla cenu 10 kr. Cena robotního dne však činila 15 kr. Těchto 15 kr by také mohla vrchnost od robotníků skutečně získat, kdyby jim jejich robotní povinnosti reluovala. Kromě toho pracovali robotníci - zvláště od začátku sedmdesátých let - velmi nepořádně, a aby měli

14) Viz pozn.č.12.

15) Srov. František Lon, O organizaci zemědělského podniku před rokem 1848, Brno 1948, str.12.

16) V r.1780 bylo u dvorů celkem 9.677 měric půdy, t.j. 6.452 korců.

17) Viz pozn.č.11.

vůz co nejdříve plný a co nejlehčí, naložili na něj často místo humusu i kles-
tí a roští. To vše se vyházelo na pole. Šafáři prý dřevo s polí opět vybíra-
li a doma si s ním topili.¹⁸⁾

Daleko účinnějším hnojivem se ukázalo bahno z rybníků, jež se na vrch-
nostenská pole vyváželo od začátku čtyřicátých let 18. století. Zúrodnovala
se s ním pravděpodobně především jenom ta pole, která nebyla příliš vzdálená
od rybníků. Nicméně toto zlepšení bylo velmi důležité a nepochybně spoluzpůso-
bilo zmíněný velký vzrůst výnosnosti obilí.¹⁹⁾

Poměrné zvýšení počtu hovězího dobytka, lesní jehličí i bahno z rybníků
umožňovaly stále lépe vyhnojovat pole litomyšlských dvorů. Avšak ještě před
tím přistoupila litomyšlská vrchnost k jinému opatření, které mělo zajistit
zlepšení hospodaření: rozhodla se již na konci 17. století přestat hospoda-
řit na neúrodných nebo málo úrodných parcelách a vyhnojovala nadále jenom
poměrně úrodná pole. Pokles výměry režišní zemědělské půdy dokládají přede-
vším čísla o vysetém obilí na vrchnostenských polích. Uvážíme-li, že se na
Litomyšlském dvoře vysévala v osmdesátých letech 18. století na jednu měřicí
plochy pole jedna dutá měřice pšenice, ječmene a žita nebo 1, 127 měřice
ovsa,²⁰⁾ zdá se, že údaje o množství vysetého obilí dokládají i pro dřívější
dobu celkem přesně i plochy polí, na nichž se obilí pěstovalo nebo alespoň
jejich vzájemný poměr.

Obilí vyseté na dvorech litomyšlského panství v šestiletých obdobích.²¹⁾

/Údaje v dutých měřicích./

Období	Pšenice	Žito	Ječmen	Oves	Celkem	Index
1675/83	10.162	10.230	12.151	12.031	44.574	100
1688/95	8.115	8.508	9.633	10.764	37.020	83
1708/15	5.900	11.600	8.587	13.705	39.792	89
1741/46	1.830	11.547	9.880	8.569	31.826	71
1754/59	1.657	10.653	11.547	7.117	30.974	69
1772/77	1.549	10.957	12.762	6.676	31.947	72
1780/88	1.982	9.929	11.929	6.104	29.944	67
1795/1800	1.482	5.051	7.576	1.544	15.653	35

18) Viz pozn. č.11.

19) O hnojení bahnem na dvorech litomyšlského panství srov. "Verbesserungsplan

Z období let 1675 až 1800 zůstávala výměra obdělávaných vrchnostenských polí stále na stejné úrovni, jenom mezi léty 1741 a 1777. Jinak je možno pozorovat téměř neustálý pokles, který se zrychlil zvláště v posledních desetiletích 18. století. V první polovině 18. století se zmenšovala výměra obdělávané dominikální půdy hlavně tím, že mnoho polí zůstávalo ležet ladem. Tak na třech dvorech, Litrbaském, Fridrichovském a Újezdském, nechali od r. 1730, případně od r. 1733 celých 200 koreů z dosud obdělávané půdy zarůst a zpustnout.²²⁾ Na celkový pokles orné půdy u dvorů litomyšlského panství a růst lad ukazují i čísla o celkové výměře obdělávaných polí, jež udali vrchnostenští úředníci rektifikační komisi v r. 1713 a v r. 1750. V polovině století zaznamenali do rubriky "Waldungen und Verwachsungen" o 4.936 koreů půdy více než v r. 1713 a v hlášení pak uvedli, že se tato půda jednak nechala trvale ležet ladem, jednak byla pronajata nevolníkům.²³⁾

Vrchnostenští úředníci zde tak udali druhý hlavní zdroj úbytku dominikální půdy, obhospodařované v režii vrchnosti. Na litomyšlském panství žil v 18. století ohromný počet bezzemků. V roce 1736 nemělo vlastní půdu celkem 2.764 z celkového počtu 4.084 zde žijících nevolnických rodin. Do konce sedmdesátých let stoupl zde počet bezzemků na 3.130 rodin, což byly více než dvě třetiny poddaných litomyšlského panství.²⁴⁾ Především těmto bezzemkům najímala vrchnost půdu, hlavně lesní porostliny, paseky, mýtiny, vykácené okraje lesů a také neúrodné nebo málo úrodné části polí. Na litomyšlsku vznikala tímto způsobem celá nová sociální kategorie nevolníků, tak zv. dominikální chalupníci. Celkové množství dominikální půdy, kterou si nevolníci litomyšlského panství najali na začátku 18. století, není známo; více jen,

der Stern Mayerhof 1775", SA v L.,karton Zprávy úředníků 1775. Měsíční hospodářské zprávy úředníků litomyšlského panství z ledna a února 1771 a z ledna 1775, tamtéž, kartony Zprávy úředníků 1771, 1772, 1775. Pramen uvedený v pozn. č.11.

20) Srov.pramen citovaný v pozn.č.10.

21) Tabulka na základě pramene citovaného v pozn.č.6,kde viz i bližší údaje o zkoumaných letech. Redukce koreů v měřice provedena /i v dalších tabulkách/ podle poměru platného na litomyšlském panství: jeden korec pšenice, žita, ječmene, hrachu nebo čočky=1,51562 měřice; jeden korec ovsu=1,71875 měřicím.Srov."Reduktion böhmischen in N.O.Mass",SA v L.,karton Úřední zprávy 1766.

22) "Wirtschafts Anmerkungen für die...Ambter der Herrsch.Leitomischl"inspektora Jana Janouška z 1.XI.1742,SA v L.,karton Zprávy úředníků 1741/42, fasc.Hospodářské dopisy.

23) "Von der...Rectification über die 1750 jährige Fassion gegebene Ausständ mit der Beantwortung" ze dne 24.IV.1754.SA L.,karton Správa panství,Spisy manip.po letech 1760/6,fasc.Spory o pohraniční pozemky 1729-1768.

24) Viz pozn. č.3.

že v r. 1718 přijala vrchnost na pachtovních poplatcích od nevolníků celkem 387 zl. V r. 1754 hospodařili nevolníci na 679 korcích vrchnostenské půdy,²⁵⁾ do r. 1780, tedy za pouhých 26 let, se tento počet zvýšil třikrát - na 2.222 korců.²⁶⁾ To se rovnalo celé jedné třetině půdy obdělávané tehdy na dvorech. V r. 1780 se na Litomyšlsku připravovala i raabisace téměř panských dvorů. Uskutečněna však byla - a to ještě jenom z části - až v r. 1788, kdy byl rozparcelován poddaným Újezdský dvůr a jako celek pronajat Litomyšlský dvůr. V r. 1790 propachtovány i dvory Litrbušský a Fridrichovský. Parcelaci a pronájem některých dvorů provedla vrchnost, když zjistila, že pachtovní poplatky budou vyšší než činil dosavadní čistý finanční výnos z režijního provozu. Mimo peněžní zisk se však umožnilo - jak svrchu řečeno - lepší kultivování zbylých polí.²⁷⁾

Vedle hnojení byl jedním z nejdůležitějších činitelů v technice obdělávání polí i způsob orání. Na dvorech litomyšlského panství se v druhé polovině 18. století oraly úhory dvakrát v roce. Nejprve v květnu a potom až před setím ozimů v červenci nebo v srpnu. Pole, na která se sely jaře, se orala dvakrát až třikrát. Nejdříve hned po sklizni ozimů, kdy se provedla "podmítka", druhá orba následovala již v září nebo v říjnu. Konečně po třetí se orala na jaře před setím; tato třetí orba se v některých letech, zvláště v posledních desetiletích 18. století, vynechávala.²⁸⁾

Způsob orby se tedy valně nelišil od způsobu orání, který byl obvyklý i jinde v zemi. Velmi užitečná byla podmítka strniště po pšemici a žitu. Naproti tomu se zdá, že dvojí orání úhory bylo nedostatečné: na některých panstvích v Čechách se totiž oral úhor třikrát.

Zemědělské nářadí na dvorech téměř neexistovalo. V roce 1730 zde bylo jenom 8 vozů, 51 bran a 4 pluhy, ale do roku 1766 zůstal z tohoto hospodářského nářadí na všech dvorech jediný pluh,²⁹⁾ Panská pole museli tedy obdělá-

25) Viz pozn. č. 23.

26) "Jährliche Ertragniss der Herrschaft Leitomischl bei den neuen Systeme." SA L, karton Návrh smlouvy o vyplacení z roboty. 1780.

27) Podrobněji o tom pojednává moje diplomová práce "Hospodářské a společenské poměry na panství litomyšlském v 2. polovině 18. století", Praha 1956. Uloženo v historickém semináři KU.

28) Rozbor techniky obdělávání polí zpracován podle měsíčních hospodářských zpráv o situaci na litomyšlském panství z ledna a února 1772 a z ledna 1755. SA L, kartony Zprávy úředníků 1771, 1775.

29) Inventáře dvorů z let 1730, 1766, 1781 a 1795. SA L., sign. B IV 1.

vat svým náčiním i se svými potahy robotníci. Poddaní jistě nezaváděli vrchnosti žádná nová nářadí. Snad nepracovali na robotách ani s obilními kosami, nýbrž pouze se srpy, typickými to nástroji celého dlouhého feudálního období.³⁰⁾ V 18. století byly zde na dvorech kosy pouze k sečení trávy, avšak žádné k sečení obilí. Inventáře majetku poddaných z konce 18. století zaznamenávají však i obilní kosy.³¹⁾ Robotníci chodili do práce nejen s nástroji starými, nýbrž často, zvláště od začátku sedmdesátých let, chtějíce se vyhnout robotní povinnostem, s nástroji rozbitými a k práci nepotřebnými.³²⁾

Přímé řízení obilnářské výroby bylo na litomyšlském panství svěřeno hospodářským úředníkům, zvláště řediteli nebo hejtmanu panství a tak řečenému purkrabí, který stál v čele "úřadu" pro vedení rostlinné a živočišné výroby na dvorech. Na činnosti těchto lidí, jejich odborné úrovni a organizačních schopnostech velmi záleželo. Velmi zřetelně se to na panství ukázalo zvláště koncem prvního desetiletí 18. století. V roce 1709 bylo zjištěno, že ač téměř v celých Čechách byla dobrá úroda, nečinila sklizeň na litomyšlských panstvích dvorech více než trojnásobek osetí. Obilí bylo navíc velmi nečisté, takže se z něho ještě asi třetina nemohla vůbec použít ani pro přímou potřebu vrchností a čeledě ani k prodeji. Kontrolující úředník odhadl, že po odečtení obilí pro příští setbu a deputáty čeledi, zůstane ve vrchnostenských sýpkách buď velmi málo nebo docela nic. Ještě horší byla situace s jařemí. Sklizeň ječmene nedosahovala dvojnásobku setby a oves se dokonce sklídilo stěží tolik, kolik ho bylo na jaře vyseto. Hlavní příčina ubohého stavu se viděla jednak ve špatné a nečisté setbě, jednak v nesprávném, nedostatečném a opožděném obdělávání polí. Zodpovědný za to byl především tehdejší hejtman Karel Světelský, starý krutý úředník, který je znám v našich dějinách svou účastí při likvidování nevolnického povstání na Litomyšlsku v r. 1680.³³⁾ Světelské-

30) Sumární inventář litomyšlského panství pro 60. léta 18. stol. neuvádí žádné kosy. Srov. "Inventarium oder Verzeichniss der bei der Herrschaft Leitomischl mit Ende des Jahres 1759 u. 1769 im Reste oder Vorrathe verbliebenen Naturalien u. Materialien" ze dne 30.V. 1780. SA L., karton Spory poddaných s vrchností. Inventáře dvorů uvádějí jenom několik kos na trávu. Srov. předchozí poznámku.

31) SA L., kartony č. 83/5. "Inventáře a pozůstalosti".

32) Stěžoval si na to Jiří Kristian hr. Valdštejn-Vartenberk Marii Terezii v dopise ze dne 30.IV. 1774. SA L., karton Spory poddaných s vrchností.

33) Srov. Jaroslav Kašpar, Lukáš Pakosta a nevolnické povstání na Litomyšlsku roku 1680, ČSPS LXIV, 1956, č. 2, str. 103-113. Známý náhrobní kámen ve zdi klášterní zahrady na valech Zd. Nejedlého v Litomyšli patří právě tomuto panstvímu. Srov. Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese litomyšlském, Praha 1908, str. 68. /

mu bylo nařízeno zlepšit způsob obdělávání polí a vyzkoušet i různé jeho metody. Na př. jedna část strniště se měla zorat jednou, jiná část dvakrát. Podle zjištění, která část dává vyšší výnosy, se pak měla orat strniště všech dvorů. Současně vydána i nová instrukce o zacházení s nevolníky. Jejich stížnosti se měly napříště skutečně přijímat a řešit. Tělesné tresty byly nahrazeny vězením a nucenými pracemi. Zdá se, že si hrabě Trautnansdorf, který nechal vydat pro úředníky svého litomyšlského panství toto nařízení, uvědomil, že na špatném stavu zemědělské výroby na dvorech nebylo bez vlivu velmi tvrdé zacházení s robotníky se strany šafářů i samotného Světelského.³⁴⁾

Zjistili jsme, že velký růst výnosů obilí na dvorech litomyšlského panství v 18. století byl nejvýznamněji ovlivněn vzestupem produkce obilí a použitím nových hnojiv, avšak za současného snižování plochy málo úrodné zemědělské půdy. Uvedená čísla o růstu zrnovosti nedokládají proto zároveň i e e l k o v ý růst produktivity práce. Aby bylo možno stanovit její podíl na vzrůstu výnosnosti obilí, je třeba srovnat údaje o zrnovosti a ploše obdělávaných polí s čísly o absolutní produkci obilí.³⁵⁾

Období	Sklizeň obilí v měř.				Celkem všechny druhy obilí			
	Pšenice	Žito	Ječmen	Oves	Sklizeň /v měř./	Index /sklizeň	Index výsevu	Index výnosu
1675/83	26.431	21.483	30.378	20.452	98.747	100	100	100
1688/95	18.348	19.880	24.668	19.443	82.339	83	83	100
1703/15	19.869	39.852	31.612	40.709	132.042	134	89	150
1741/46	8.917	47.261	49.419	20.520	126.117	128	71	192
1754/59	10.570	57.697	63.228	25.595	157.090	159	69	232
1772/77	8.734	51.782	54.862	16.534	131.912	134	72	186
1780/88	15.263	55.605	65.608	18.922	155.398	157	67	236
1795/1800	10.556	36.799	55.881	8.779	112.025	113	35	327

Celkové množství vypěstovaného obilí na dvorech litomyšlského panství stoupl tedy v období 1675-1788 asi o 60%, plocha polí, na nichž bylo obilí

34) Srov. "Wirtschafts Puncta u. nothwendige Einmerrkung zu gn.obrig.Resoluti-on" ze dne 27. září 1709. Dále dopis hraběte Trautnansdorfa ze dne 27.září 1709, tamtéž.

35) Srov. pozn. č.8.

pěstováno, klesla asi o třetinu. Průměrná výnosnost /zrnovost/ se v tomto období zvýšila asi dva až dva a půlkrát. Předpokládáme-li, že se počet pracovních sil podstatně neměnil, činil zde za jedno století celkový vzrůst produktivity práce nejméně více než 60%, nejvýše méně než 136%.

Tento pozoruhodný výsledek feudálního zemědělského hospodaření na litomyšlákém panství v 18. století naznačuje, že these o stagnaci výrobních sil v zemědělství v Čechách v období 13. až 18. století není správná.³⁶⁾ Je možné, že se rovněž ukáže, že oblast rozvoje výrobních sil v zemědělství v 18. století není možno slučovat s pojmem krise, s nímž je spojován konec tohoto období feudálního společenského řádu i jeho ekonomika.

Zjištění o značném růstu obilnářských výnosů a produktivity práce na dvorech litomyšlákého panství na základě použití mnohých prvků intensivnějšího zemědělského hospodaření ještě neznamená, že existující zde výrobní způsob byl ekonomicky pokrokový. Je nesporné, že na př. v druhé polovině 18. století bylo možno pracovat na dvorech litomyšlákého panství s daleko lepším zemědělským nářadím, a že zde bylo možno zvýšit výnosy obilí i jinými prostředky. Potvrzuje to plán na celkové zlepšení hospodaření na litomyšlákém panství vypracovaný ve Vídni v r. 1775, který hodnotil dosavadní způsob obdělávání vrchnostenských polí jako nedostatečný.

To úzce souviselo s charakterem pracovních sil, jež na dvorech pracovaly. Až do r. 1789 to byli převážně robotníci. Námezdních pracovních sil bylo u každého dvora zaměstnáno průměrně jenom sedm, neboť vrchnost mohla vyslat na polní práce prakticky libovolný počet pracovních sil. Díky až do konce šedesátých let zvyšovaným feudálním povinnostem nevolníků měla totiž k dispozici daleko větší počet robotních dnů, než činila skutečná pracovní potřeba na všech odvětvích režijního šlechtického hospodaření. Zvláště ve třetí čtvrtině 18. století pracovali robotníci na dvorech nezřídka velmi nepořádně. Z hlediska ekonomického pokroku se však projevovala naprosto záporně především velmi malá produktivita práce těchto pracovních sil. Pro rok 1789, kdy byla na litomyšlákém panství provedena hromadná reluce robot, je zde možno i číselně dokázat daleko vyšší produktivitu práce námezdních zemědělských dělníků než robotníků. Podrobný rozbor výrobních vztahů pracovníků na dvorech litomyšlákého panství však není úkolem této stati a bude podán na jiném místě.

36) Srov. naposledy Josef Macek, O třídním boji za feudalismu, ČsČH V, 1957, str. 291.

Přílohy.

1. Váha obilí na dvorech litomyšlského panství v druhé polovině 18. století.

V r. 1789 vážila jedna měrice žita³⁷⁾ na

Litomyšlském dvoře 69,5 liber, 71,5 liber;
 Újezdském dvoře 80 liber;
 Tisovském dvoře 76,5 liber;
 Litrbašském dvoře 81,5 liber;
 Sedlištském dvoře 77,75 liber, 79 liber, 79,5 liber;
 Horeckém dvoře 81,75 liber;
 Heřmanickém dvoře 79,75 liber;
 Fridrichovském dv. 76 liber;
 Hraběňčině dvoře 82,5 liber.

Váha jedné měrice činžovního obilí od poddaných ve stejném roce:

V Pernštýnském dvoře 78 liber, 77,5 liber, 76,5 liber, 76 liber;
 v Litrbašském dvoře 76,5 liber;
 na dvoře Hvězda 76,5 liber, 77 liber, 73,5 liber, 73 liber.

V r. 1789 vážila jedna měrice ovsu 49 1/8 libry, 48 5/8 libry.³⁸⁾

V r. 1784 činila průměrná váha jedné měrice žita na zámecké sýpce 76,9 liber, t.j. 43,064 kg. Průměr ve vážených jednotkách vypočítaný na základě údajů o 1.838 měřících žita.³⁹⁾

Váha žita na Pernštýnském dvoře v r. 1788:⁴⁰⁾

asi 200 měric starého žita vážilo à 75 liber,
 asi 150 měric starého žita vážilo à 72 liber,
 asi 40 měric starého žita vážilo à 74 liber,
 asi 80 měric starého žita vážilo à 79 liber /Fridrichov/,
 asi 60 měric nového žita vážilo à 79 liber /Čistá/,
 300 měric činžovního žita vážilo à 75 liber,
 160 měric činžovního žita vážilo à 74 liber.

37) "Korn Abwaage Liste Anno 1789" ze dne 17.I.1789.SA L., kartou Přílohy k obilním účtům.

38) Zpráva dne 18.V.1789 o váze ovsu na panských sýpkách. Tamtéž.

39) Zpráva o váze žita na panských sýpkách ze dne 15.III.1784.

40) "Korn Abwagung auf dem Pernstein Schüttboden am 19ten April 1788", tamtéž.

2. Hektarové váhové výnosy a výsev obilí v 80. letech 18. stol. na dvorech litomyšlského panství.

Žito: váha jedné měřice 43,064 kg, na jednu měřicí plochy se vysévala jedna dutá měřice zrna, zrnovost 5,6. Hektarový výnos činil 1254 kg zrna. Na 1 ha se vysévalo 223,9 kg zrna.

Oves: váha jedné měřice 27,44 kg, na jednu měřicí plochy se vysévalo 30,924 kg zrna /1,127 měřice/, zrnovost 3,1. Hektarový výnos činil 442,3 kg zrna. Na 1 ha se vysévalo 160,8 kg zrna.

Zajímavé je, že podle zjištění Emanuela Janouška⁴¹⁾ radil na začátku 18. století Andres Klausner ve své knížce o českých zemských mírách vysévat žito na 1 ha dobré půdy 207-225 kg, na 1 ha špatné půdy 170-183 kg, ovesa na 1 ha špatné půdy 142-152 kg, na 1 ha dobré půdy 172-188 kg. Protože se na dvorech litomyšlského panství pěstovalo žito na lepší půdě a oves na půdě špatné, zdá se, že Klausnerovy "normy" zde bylo celkem přesně v 80. letech používáno. Údaje o vahách obilí na dvorech litomyšlského panství potvrzují správnost Janouškova odhadu váhy žita v 18. století. U ovesa se zdá být odhad poněkud nadsazený /Emanuel Janoušek uvádí 50 kg na hl./, litomyšlský oves mohl být ovšem horší jakosti, nasvědčuje tomu jeho poměrně nízká zrnovost.

Miroslav T r u c

NÁVRH NA VYDÁVÁNÍ ALMANACHU PRAŽSKÉ UNIVERSITY Z R. 1822.

Obě dosud nepřekonané práce Tomkovy o dějinách university Karlovy vznikly u příležitosti pětistého výročí jejího založení.¹⁾ Tomkovi byl tento úkol svěřen již v r. 1842.²⁾ O 12 let dříve, v r. 1830 se dostal do rukou historiků

41) Emanuel Janoušek-Zdeněk Beran, Hustota setby a způsoby setí obilovin ve vývoji naší zemědělské výroby, Historie a musejnictví XXIX, str.270.

1) W.W.Tomek, Geschichte der Prager Universität, Prag 1849 a týž, Děje university pražské, díl I, Praha 1849.

2) W.W.Tomek, Paměti z něho života, I, Praha 1904, str.181.

první svazek edice Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, po němž pak v poměrně krátké době následovaly svazky další.³⁾ Ačkoliv Monumenta byla vydána nákladem filosofického doktorského kolegia a dalo by se předpokládat, že právě doktorské sbory a akademický senát měly především zájem na tom, aby se při význačném jubileu v životě university objevilo důstojné dílo o jejích dějinách, zdá se, že prvotní impuls k přípravě dějin university nevyšel z těchto kruhů, které tehdy představovaly universitu jako samosprávnou korporaci. Popud k tomu, aby se pracovalo na přípravě díla o dějinách university, vyšel od činitelů, kteří stáli spíše v rozporu s těmi institucemi, jež universitě podržovaly (alespoň zčásti) charakter samosprávné korporace, tedy s akademickým senátem a doktorskými kolegií. Práci o dějinách university podnítili reprezentanti státní moci, představitelé zemského gubernia. Počátkem druhého desetiletí 19. století (1812) se na universitě objevuje nová instituce - historiografové jednotlivých fakult. K tomuto úřadu či spíše hodnosti byli historiografové voleni. Instituce sama vzešla však v život z nařízení zemského gubernia,⁴⁾ které se i napříště velmi horlivě zajímalo o činnost nově zřízených činitelů. Historiografové byli s guberniem ve velmi úzkém styku a prostřednictvím svých studijních direktoriátů podávali guberniu zprávy a návrhy, týkající se prací o dějinách fakult, nebo i předkládali rukopisy svých děl o tomto předmětu. Protože instituce historiografů trvala až do r. 1849 /na lékařské fakultě úřad existoval dokonce ještě v 50. letech 19. stol./, je pochopitelné, že se v této funkci vystřídalo na jednotlivých fakultách několik osob. Historiografy fakulty theologické, právnické a lékařské byli vždy profesori příslušné fakulty, zatím co na fakultě filosofické tuto hodnost nezastával zpravidla profesor, nýbrž osoba jinak s universitou spojená, člen filosofického doktorského kolegia.⁵⁾

V r. 1822 zastávali úřad historiografů prof. M. Millauer na fakultě theologické, prof. J. Schnabel na právnické, na lékařské fakultě byl v této době historiografem prof. J. Rottenberger a na fakultě filosofické byl výkonem historiografických prací pověřen J. Ottenberger, jenž byl zároveň i /zřejmě

3) Vyšly celkem 4 díly, jež přinesly vydání děkanské knihy artistické fakulty, matriky právnické university, statut a diplomatáře.

4) Guberniální dekret č. 44.814 z 22. listopadu 1811. Původní zámery gubernia však byly praktické, nešlo tu o vyvolání vědecké činnosti na poli historie university. Touto otázkou však je třeba se zabývat v jiné souvislosti - ve studii o úloze a činnosti všech historiografů vůbec.

5) Z profesorů filosofické fakulty byl po krátkou dobu historiografem jenom prof. F. Titze.

hlavně pro období od r. 1419 do r. 1622/ historioGRAFEM university. Tito čtyři činitelé podali dne 2. ledna 1822 zemskému guberniu návrh na pravidelné vydávání almanachu pražské university. Autorem myšlenky na vydávání almanachu byl zřejmě prof. Schnabel, jehož rukou byl napsán i koncept "Plánu na vydávání almanachu pražské university" dochovaný v archivu university Karlovy.⁶⁾ Definitivní znění tohoto návrhu, jež vypracovali nebo alespoň schválili všichni historioGRAFOVÉ, převzalo v podstatě všechny hlavní myšlenky Schnablovy, ale předložilo je guberniu rozvedené, podrobněji propracované a učleněné.⁷⁾ Přesto se konečné znění návrhu, který ukazuje iniciativu historioGRAFŮ, v některých bodech nedrží přesně Schnablova konceptu.

Podle tohoto plánu měl, počínajíc rokem 1822, začít vycházet almanach /v rozsahu 25 tiskových archů/: *Jahrbücher der k.k. Prager Universität, herausgegeben von den sämmtlichen Historiographen an derselben.* Všechny příspěvky měly projít kontrolou všech historioGRAFŮ, vydávány však měly být toliko s označením jména svého původce. Almanach měl mít dvě oddělení; první mělo podávat obraz stavu university na počátku minulého školního roku a vedle toho tu měly být uvedeny i změny, k nimž během roku ve stavu university došlo. Ani prvá část však neměla být jednotná, nýbrž zvlášť měla podávat přehled o universitě a zvlášť o jednotlivých fakultách. Pozoruhodný je však návrh na obsah druhého oddělení almanachu, jež mělo být výlučně věnováno historioGRAFICKÉ PRÁCI autorů. Druhé oddělení, říká se v návrhu, mělo obsahovat toliko historická pojednání o jednotlivých, samostatně zvolených, pamětihodných událostech z bližší či vzdálenější minulosti.

Další bod návrhu pak podrobně rozvádí obsah prvního oddělení almanachu, jež mělo být jakousi kronikou všeho soudobého dění na universitě i na jejích jednotlivých fakultách.⁸⁾ Obsahem druhého oddělení ročenky se historioGRAFOVÉ zabývají jen stručně. Konstatují, že pro volbu thematic pro tuto část almanachu je jim otevřeno celé dlouhé období dějin university, že však se budou

6) Sen. 1822 č. 45.

7) Žádost, jejíž přílohou je plán almanachu, je uložena ve SÚA, ČG publ. 1816-1825 98/322 č. 1046. Pod tímto číslem jsou uloženy i ostatní spisy vydávání almanachu se týkající.

8) První oddělení almanachu mělo přinášet seznam všech akademických hodnostářů a profesorů, nekrology, zprávy o inauguračních disputacích a o promocích, vyličení universitních slavností, ale měla tu být otiskována i různá nařízení university se týkající, některá usnesení akademického senátu a fakult atd.

pro první ročníky snažit vybírat themata takovým způsobem, aby osvětlila současný stav university (pravděpodobně otázky vývoje jednotlivých universitních institucí). Konečně mělo mít i druhé oddělení zvláštní dodatek, kde měly být postupně in extenso, ale bez komentáře otiskovány pamětihodné písemnosti (privilegia, diplomy, dekrety atd.) university. Závěrem pak se v návrhu podotýká, že nejen otiskované listiny, nýbrž i ona historická pojednání v druhém oddělení almanachu uveřejňovaná mají v budoucnu sloužit jako prameny, materiálu a přípravné práce pro vlastní dějiny university a jejích čtyř fakult.

Byl to tedy zajisté návrh zajímavý a kdyby bylo došlo k jeho realizaci, mohl přinést značný užitek. Jediná periodická publikace, kterou universita v této době vydávala, byl seznam přednášek, vycházející jednou ročně, jenž přinášel jenom název přednášky, jméno přednášejícího a místo a dobu, kde a kdy se přednáška koná.⁹⁾ A teprve v r. 1825, když už definitivně sešlo s vydáváním zamýšleného almanachu, byla tato publikace rozšířena na "osobní stav a seznam přednášek", který prvně vyšel pro školní rok 1825/26.¹⁰⁾ Seznamu přednášek je v této publikaci předaslán seznam osob na universitě působících podobným způsobem, jak tomu bylo v pozdější době, kdy vycházely obě řady samostatně (od roku 1850). Nepřihlížíme-li již k obsahu druhého oddělení almanachu, k jehož uskutečnění - vydávání periodické publikace o dějinách university - nedošlo ani po více než 130 letech, nepodařilo se universitě v plné míře vydávat ani publikace, jež by zcela přinášely to, co zamýšleli v prvním oddělení svého almanachu podávat historiografové v r. 1822. Je pravda, že největší část úkolu, který mělo plnit prvé oddělení ročenky, zastával velmi dobře "Personalstand" a později "Seznam osob a ústavů". Čas od času byly rovněž vydávány studijní předpisy, ale periodika, které by informovalo o životě university tak, jak si to zhruba představovali historiografové, se universita dočkala teprve počátkem tohoto století a je jistě škoda, že tato publikace, přinášející vždy zprávu o uplynulém studijním roce, nekrology profesorů a docentů, statistické údaje o studentech a profesorech, zprávy o slavnostech a

9) Verzeichniss der ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag vom... bis... gegeben werden. (Vycházel od pol. 80. let 18. stol.)

10) Personal-Stand der kaiserl. königl. Universität zu Prag, und Ordnung der öffentlichen, ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen, welche an derselben in dem Schuljahre ... gehalten werden.

je, přestala rokem 1937 vycházet.¹¹⁾ Nikdy pak nedošlo k tomu, aby universita vydávala pravidelně seznamy graduovaných,¹²⁾ ač by tato pomůcka byla užitečná.

Nám pochopitelně na tomto místě zajímá především návrh na druhé oddělení ročenky, které mělo pravidelně přinášet studie z dějin university a jednotlivých jejích fakult. Tento úmysl je zcela ojedinělý v dějinách university a nikdy dříve nebyl na universitě podobný návrh předložen. I když historiografové sami nějak zvlášť k práci na dějinách university nepřispěli a sepsání díla muselo být později svěřeno Tomkovi, který stál mimo jejich řady, nelze pochybovat o tom, že by výsledek, kdyby byl almanach vydáván, přinesl leccos hodnotného. Konečně ani myšlenka, otiskovat postupně písemnosti důležité pro dějiny university, nebyla zavrženíhodná. Část Monument byla sice později věnována diplomatáři, ale je pravděpodobné, že historiografové (zejména Schnabel) by byli otiskovali vedle písemností středověkých i materiál novověký. Nutno tedy i v tomto směru konstatovat, že po více než 130 letech ani v této věci nebyly úmysly historiografů vyplněny. Ještě dnes před námi stojí úkol, který hodlali splnit již tito mužové.

V plánu na vydávání almanachu, v originálu předloženém guberniu, chybí jakákoliv zmínka o tom, kdo zajistí hmotné prostředky pro vydávání této publikace. Rovněž v žádosti guberniu o povolení, k níž byl plán jako příloha připojen, neučinili navrhovatelé zmínky o této otázce, ačkoliv tam výslovně poukazují na to, že částka, která by se každoročně získala prodejem almanachu do ciziny (odhadují tuto sumu asi na 200 zlatých, totiž 100 exemplářů à 2 zlatých), by mohla přispět k vyvážení oné částky, kterou státní pokladna každoročně věnuje na dovoz cizí vědecké literatury do Rakouska. Odpověď na tuto otázku dává toliko původní koncept Schnablův, poněvadž ani v konceptech gubernia, vydávání almanachu se týkajících (jsou všechny připojeny k původní žádosti), se s finančním zajištěním periodika nesetkáváme. Poslední para-

11) Od r. 1907/08 vycházela pravidelně Zpráva o studijním roku ... (v letech 1919 a 1920 pod názvem Inaugurace rektora dne ...), jejíž obsah však nebyl ještě tak bohatý jako publikace, která na ni navázala pod názvem Universita Karlova v roce... (Universitas Carolina Pragensis). Všechny tyto publikace vycházely nákladem akademického senátu, posledně uváděná vyšla pro školní roky 1920/21 až 1936/37.

12) Filosofická fakulta tu učinila počátek vydáním Ročenky filosofické fakulty university Karlovy (za studijní rok 1918/19 až 1932/33, která přináší seznam doktorů filosofie (vlastně výpisy z rigorosního protokolu fakulty), ale později nebylo ve vydávání pokračováno.

graf Schnablova konceptu o této věci říká, že kniha vychází nákladem autorů (tedy čtyř historiografů), přece však tak, že po odečtení malého honoráře autorům a redaktorovi (podle Schnabla má totiž každý ročník almanachu redaktora, jímž je jeden z historiografů) bude eventuelní přebytek určen pro veřejné účely - universitní knihovně. Vydavatelé a autoři almanachu tedy riskovali eventuelní ztrátu, ale jak se zdá, celkem s ní nepočítali, naopak spíše předpokládali, že i státní pokladna bude mít z jejich činnosti užitek.

Stejného názoru bylo nejspíše i gubernium a je s podivem, jak rychle žádost historiografů vyřídilo. Návrh byl podán 2. ledna a už 10. téhož měsíce oznámilo gubernium žadatelům, že nemá námitek proti jejich návrhu a vyzvalo je, aby pokud možno brzy předložili rukopis almanachu na rok 1822, nebo aspoň jeho část. Zdá se, že akce byla napřed dobře uvážena a že historiografové měli pravděpodobně už před podáním své žádosti souhlas úřadu zajištěn. Po vyzvání k předložení rukopisu publikace (z 10. ledna 1822) neuplynul ani měsíc a gubernium mělo skutečně jeho část v rukou. Nevíme ovšem, kterou partii zamýšlené publikace autoři předložili k cenzuře, ani neznáme její přesný obsah, ale byl asi značný, protože rukopis sestával z devíti sešitů.

Záměr historiografů byl tedy dobře připraven, finančních obtíží nebylo, pro první ročník byla už napřed připravena i část rukopisu, ale přesto k vydání almanachu nedošlo. Příčinu, která vedla k tomu, že zcela vážné úmysly historiografů ztroskotaly, neznáme bezpečně, ale nelze ji hledat v Praze, kde žádost byla vyřízena kladně. Pražské gubernium však předloženou část rukopisu odeslalo dne 13. února 1822 do Vídně hraběti Sedlnickému k cenzuře, odkud se už rukopis nevrátil, a nepřišlo ani zamítavé vyřízení věci. Ve spisech university ani gubernia se otázka vydávání almanachu už nikde neobjevuje. Přestože historiografové ještě dosti dlouho po roce 1822 působili ve svém úřadě, žádost o povolení k vydávání almanachu už nevznesli. Je ovšem otázka, zda věc ve Vídně nějakým nedopatřením jenom zapadla, nebo zda tu příčiny byly hlubší. První možnost se zdá méně pravděpodobná, protože žadatelé by jistě byli ve své věci dále s úřady korespondovali a nenechali ji upadnout v zapomnutí. Pravděpodobnější je, že rukopis obsahoval něco, co tehdejší cenzuře nevyhovovalo a proto nechala rukopis a s ním i celý návrh zmařit. Možno se domnívat, že odevzdaná část rukopisu (třeba ne celá) byla věnována historii university, protože v prvním oddělení almanachu bychom jen těžko hledali důvod, který by

mohl vésti k podobnému opatření. Je ovšem těžko říci, kdo ze čtyř možných autorů svým článkem přivodil to, že almanach nikdy nevyšel, ale snad bychom mohli myslet na Schnabla, o němž víme, že měl za své činnosti nepříjemnost s censurou.¹³⁾

Činnost historiografů nepřinesla, alespoň u většiny, příliš mnoho výsledků. Jedním z dokladů toho, že se svého úkolu podjali s vůlí opravdu pracovat na poli dějin university, je jejich návrh z r. 1822, který však také ukazuje, jaké překážky jim stály v cestě. Doufejme, že dnes, po více než 130 letech, dojde konečně ke splnění jejich myšlenky a že vznikne periodikum, které bude věnováno dějinám naší university. A stejně snad můžeme vyslovit naději, že bude obnoveno vydávání ročenky, jež bude informovat o všech významných a pamětihodných událostech v životě naší university.

Zdeněk Urban

PROBLÉM NÁSTUPU SLOVENSKÉ BURŽOASIE DO POLITICKÉ AKTIVITY VE VOĽBÁCH ROKU 1901 VE SVĚTLE DOPISU JULIA MARKOVIČE VEDENÍ SLOVENSKÉ NÁRODNÍ STRANY .

Koncem 19. století nastává v Uhrách období zostřených národnostních a třídních zápasů, které se na počátku 20. století ještě vystupňovaly. Do popředí se probojovává nová společenská třída - proletariát - v čele se sociálně demokratickou stranou. Katolický tábor, vedený vysokou církevní hierarchií, zakládá vlastní politickou stranu, která se snaží houževnatě bránit stavovské a konfesionální zájmy vysokého kleru. Liberální strana, ztělesňující pověstné zpátečnictví uherské politiky, stále ještě ovládá korzidlo maďarského politického tábora, které uchopila do svých rukou v 70. letech, avšak musí již vynaložit všechny síly, aby vydržela nápor svých odpůrců. Všechny příznaky nasvědčují tomu, že nastává soumrak její politické nadvlády. Tvrdý teror, podvody a šovinistická demagogie se stávají hlavním obsahem politické moudrosti jejích vůdců. Na venkově zapustily mezi chudým rolnictvem a zemědělskými dělníky své kořeny myšlenky t.zv. agrárního socialismu.

13) Srov. W.W. Tomak, Paměti z mého života, I, str. 70.

Na počátku 20. století zmohutněly v maďarském politickém táboře nacionalistické síly, které začínaly narušovat dosavadní formu dualismu. Imperialismus vynesl na povrch uvnitř maďarského vládnoucího tábora politické skupiny, kterým dosavadní forma dualismu začínala být příliš těsná a nežádoucí. Dočasná ekonomická a politická rovnováha sil, které tvořily hlavní pilíře dualismu, byla porušena. Nastala krise dualismu, která zachvátila i ty politické kruhy, o něž se dualismus dosud opíral.

Jednou z nejvážnějších otázek, které tvořily dominantní složku vnitropolitického života v Uhrách, byla otázka národností. Maďarské vládnoucí kruhy si vytkly na tomto poli dalekosáhlé cíle, které nebyly s to splnit. Pokoušely se plánovitou a systematickou maďarisací podlomit nejprve tvůrčí národní síly maďarských národností a posléze je postupně - nebo alespoň některé z nich - asimilovat. V tomto směru byl již charakteristický t.zv. národnostní zákon, vydaný po vytvoření dualismu, který sice theoreticky připouštěl existenci jednotlivých národností, ale znal jen jediný t.zv. uherský politický národ. Bezohledná maďarisační politika zahнала v 80. a na počátku 90. let vůdce nemaďarských národností do politické pasivity, která se však ukázala zbraní velmi pochybné ceny, neboť naopak přinášela jenom další prospěch maďarským vládnoucími kruhům.

Tuto skutečnost si postupně začali uvědomovat i někteří političtí činitelé z řad nemaďarských národností, zvláště přílušníci mladší generace. Na počátku imperialismu se začíná měnit v důsledku ekonomických změn struktura maďarské společnosti i společnosti nemaďarských národností. Rostoucí průmysl a peněžnictví posouvají do popředí nové společenské skupiny a vrstvy z řad podnikatelských a finančních kruhů. I když tento proces pokračuje u porobených národů a národností v Uhrách poněkud pomaleji, přece jen je natolik silný, že jeho důsledky se začínají znatelně obrážet i v jejich politickém životě. Zde jsou nejvlastnější příčiny nástupu nemaďarských národů a národností do t.zv. politické aktivity. Starší slovenská buržoasní historiografie a publicistika, která hledala příčinu slovenské politické aktivity ve změně vnitropolitické situaci (částečné zmírnění útlaku za vlády Kolomana Szélla proti předcházející vládě Bánffyho) a v nových politických názorech, které si trvale vydobily své místo ve slovenské politické ideologii a zapůsobily na dosavadní vývoj slovenské oficiální politiky, se dívala na tuto otázku nesprávně: postihovala

jenom některé sekundární jevy tohoto problému, ale neviděla jeho nejvlastnější příčiny.

Slovenská marxistická historická věda se na otázku nástupu slovenské buržoasie dívá samozřejmě zcela jinak. Dosud sice žádný ze slovenských marxistických autorů nepodal soustavnější, hlubší rozbor této otázky, avšak někteří autoři, zabývající se novějšími slovenskými dějinami, se pokoušejí s touto otázkou ve svých pracích a studiích aspoň částečně vyrovnat. Vidí při tom správně úzkou souvislost mezi nástupem slovenské buržoasie do politické aktivity a diferenciací ve slovenském buržoasním politickém táboře, již správně chápou jako důsledek rozvoje výrobních sil na Slovensku v souvislosti s příchodem imperialismu. V článku "Problém narodooslobodzovacieho boja a politika slovenskej buržoázie pred prvou svetovou vojnou" /Historický časopis, III, č.1/ dochází Ľudovít Holotík k závěru: "Koncom XIX. stor. došlo v táboře slovenskej buržoázie k určitým zmenám. Cez všetky prekážky, ktoré kladli hospodárskému vývoju slovenskej buržoázie maďarské vládnuce triedy, jej rady vzrastaly a zväčšoval sa, i keď veľmi pomaly, aj jej hospodársky význam. Urýchlený rozvoj priemyslu, peňažníctva a obchodu mal za následok rast diferenciacie vnútri buržoázie." /c.d., str.35/.

Autor dále ukazuje na dva závažné problémy, které vyvstaly před slovenskou buržoasií na přelomu století a s kterými se slovenská buržoasie musela nutně vyrovnat. Spatřuje je ve vzniku a rozvoji slovenského dělnického hnutí a ve vyhocení konkurenčních rozporů s maďarskou buržoasií.¹⁾ S tímto názorem je nutno naprosto souhlasit. Zůstává však otázka, jak se dívat na poměr slovenské buržoasie, resp. jednotlivých skupin v jejím táboře, zvláště hlasistů, k slovenskému dělnickému hnutí. V této souvislosti cituje autor známou část dopisu Vavra Šrobára Pavlu Blahovi z konce roku 1897 těsně před založením časopisu "Hlas".²⁾ Holotík ukazuje, že hlasisté se snažili ovlivnit slovenské dělnické hnutí Masarykovým učením a vůbec buržoasním nacionalismem a podřídit je zájmům buržoasie, při čemž k dosažení tohoto cíle používali účinnějších

1) "Najväčšími v týchto problémov, s ktorými sa musela vyrovnat', bol vznik a rozvoj slovenského robotníckeho hnutia a vyostrenie konkurenčných rozporov s maďarskou buržoáciou." /c.d., str. 36/.

2) "Musíme si všimnúť sociálnej otázky preto, lebo nám sociálna demokracia organizuje ľud za chrbtom a mohla by ho postaviť do šiku proti našim národným právam a ideálom." /Štefan Jansač, Život Pavla Blahu, I, str.147-148/.

prostředků než slovenští klerikálové a martinští konzervativci. Jakmile sa slovenská buržoazie dostala do rozporu s dělnickou třídou, dostávala její politika ještě výrazněji protilidový charakter. "Prirodzene, tento charakter - konstatuje autor dále - sa neprejavoval u všetkých skupin rovnako. Avšak veľku možno povedať, že celonárodné záujmy v politike slovenskej buržoázie nenávratne ustúpili do pozadia a v popredí stáli výhradne jej triedne, sobecké, vykorisťovateľské záujmy. Preto sa tiež slovenská buržoázia rozhodla aktívne vystúpiť, zasahovať do aktívneho politického diania, aby čelila slovenskému robotníckemu hnutiu." /c.d., str.38/. Pokud jde o výsledky této nové "aktivní" politiky slovenské buržoazie, autor zastává názor, že se po obnovení aktivní činnosti na politice Slovenské národní strany mnoho nezměnilo. "Zmena v jej politickej orientácii sa prejavila iba v tom, že sa účastnila volieb. Slovenská národná strana ani naďalej nemala žiadnu pevnú líniu, ani pevný program a nestala sa ani teraz vodcom masového národného hnutia." /c.d., str.41/.

Obdobně se dívá na tuto otázku i prof. M. Gosiorovský, který ve své poslední práci o dějinách slovenského dělnického hnutí podtrhuje snahu hlasistů ovlivnit přední slovenské dělnické funkcionáře, při čemž poukazuje na některé články hlasistů, "rafinovaně" psané v duchu "starostlivosti" o dělnickou třídu. K otázce vstupu slovenské buržoazie do politické aktivity přímo uvádí: "že si při tom slovenská buržoázia veľmi dobre uvedomovala, aké nebezpečenstvo jej hrozí z rozvoja slovenského robotníckeho hnutia, toho dokladom je skutočnosť, že jej strana - Slovenská národná strana - sa v apríli 1901 uzniesla zanechať politiku pasivity a vyvíjať aktívnejšiu politickú činnosť." /c.d., str.147, odkaz na uvedený Holotíkuv článok/. Podobný názor je vyloven i v thesích k dějinám Slovenska a v jiných studiích. 4)

Máme-li stručně postihnout rozdílnost náhledů mezi starší buržoasní a novější marxistickou slovenskou historiografií na otázku příčin vstupu slovenské buržoazie do politické aktivity na přelomu 20. století, můžeme říci, že zatím co starší buržoasní literatura a publicistika klade důraz na změněnou vnitropolitickou situaci v zemi po pádu Bánffyho vlády a na vznik nových myš-

3) Miloš Gosiorovský, Dejiny slovenského robotníckeho hnutia /1848-1918/, SVPL-Bratislava 1956/.

4) "Hlavná príčina obnovenej aktivity bola v politickom vyostrení /17/ slovenského proletariátu." /Dejiny Slovenska /Tézy/, SAV, Bratislava 1955/.

lenkových proudů ve slovenské politické ideologii, slovenská marxistická historická věda zdůrazňuje rozvoj výrobních sil, který vede k diferenciaci slovenského politického tábora a k rozvoji dělnického hnutí, které se stává pro slovenskou buržoasii nebezpečné a nutí ji k aktivnější politice. Nemůže být sporu o tom, který z obou názorů je správnější, pokud jde o vystižení nejzákladnějších příčin uvedeného problému. Idealistické východiště prvního názoru, který si všímá nikoli zásadních, nýbrž druhotných příčin, je zcela zřejmé. Všimněme si nyní poněkud blíže názorů některých marxistických historiků na tuto otázku, které podle našeho názoru nejsou zcela přesné a vyžadují si dalšího konkrétnějšího rozpracování.

Tvrzení některých slovenských marxistických historiků je správné potud, že v průběhu rozvoje slovenského dělnického hnutí si slovenská buržoasie postupně uvědomovala nebezpečí, které s této strany hrozilo jejím vlastním třídním zájmům. Slovenská buržoasie se dívala na všechny slovenský lid i na slovenské dělnictvo jako na objekt "své péče", jako na "masu", kterou je nutno vést, nacionálně uvědomovat a stavět do služeb svých vlastních cílů, do služeb vlastního boje proti silnějším nepříteli, proti maďarským vládnoucím třídám a jejich bezohledné maďarisační politice. Objevení jiné politické třídy, která by mohla vést masu slovenského lidu jiným směrem, než si přáli slovenští buržoasní vůdcové, bylo slovenským buržoasním politikům proti mysli. V tomto duchu upozorňuje v citovaném dopise Vavro Šrobár Pavla Blahu na "nebezpečí sociální demokracie". Podobných dokladů v korespondenci slovenských politiků můžeme najít více.

Slovenská buržoasie však spatřovala ještě jiné důvody k nutnosti zanechat dosavadní politiku pasivity, která se neosvědčila a nepřinesla jí žádný prospěch. Někteří její představitelé volají po jednotném postupu Slovenské národní strany, čímž by se zamezilo mnohým jejím stoupencům provádět ve volbách politiku na vlastní pěst. Při tom v úvahách jednotlivých slovenských politiků se klade důraz na to, aby se slovenská oficiální politika opřela o lidové masy, bez jejichž pomoci a podpory není možno vést boj za národní práva a samozřejmě také úspěšný zápas se silnějším nepřitelem na hospodářském poli. Slovenský kapitál není tak silný, aby se pustil do úspěšného boje s cizím kapitálem na poli průmyslového podnikání /větších průmyslových podniků bylo na

Slovensku před válkou ve slovenských rukou jen velmi málo/; jeho výboje v této oblasti za pomoci českého kapitálu nepřinášejí velké výsledky. Zato na poli peněžnictví dosahuje slovenský kapitál větších úspěchů. Především zakládá řadu spořitelen s menšími filiálkami. Slovenská buržoasie se snaží soustředit drobné vklady rolníků a živnostníků ve svých záložnách a spořitelnách. V tomto směru projevují obzvláště úsilí představitelé hlasistického a katolického klerikálního tábora. Z tohoto úsilí má v první řadě prospěch slovenská buržoasie, která zde sleduje své třídní zájmy, avšak jeho konečné důsledky mají význam mnohem širší, jež nemůžeme v této krátké úvaze podrobněji rozvádět.

Emancipačnímu úsilí slovenské buržoasie na poli hospodářském, jejímu boji o získání vlivnějšího postavení na slovenském národním trhu, který vede sice se skrovnými prostředky, jež odpovídají jeho síle, resp. slabosti, ale který vede na druhé straně s poměrně značnou houževnatostí, odpovídá její emancipační úsilí na poli politickém, její snaha o nové, účinnější formy zápasu s maďarskými vládnoucími třídami. Má-li tento boj být účinnější než dosud, je třeba především jej vést soustředěně a využít v něm všechny prostředky a formy, které dosud byly opomíjeny.

Jakmile se objevila v devadesátých letech 19. století v maďarském politickém táboře strana, která ukázala aspoň navenek vlídnější tvář nemaďarským národnostem, snaží se slovenská buržoasie poskytnout jí podporu. Takovou stranou se s počátku zdála být maďarská lidová strana, která vystoupila v polovině 90. let na obranu katolických výsostných konfesijních zájmů, které se maďarští liberálové pokoušeli narušit. Většina slovenských buržoasních politiků projevila své sympatie k maďarským luďákům také proto, že jim konvenovala jejich obhajoba t. zv. náboženských zájmů před "bezbožnými" liberály. Proto slovenští buržoasní politikové podporují kandidáty této strany ve volbách v roce 1896. Avšak velmi záhy ke své lítosti musí doznat, že hesla o spravedlivějším postoji k nemaďarským národnostem, která tato strana na počátku vyhlášovala, byla jenom jejím taktickým manévrem. Proto většina slovenských buržoasních politiků záhy začíná od spolupráce s maďarskými luďáky zase upouštět. Avšak ještě těsně před volbami roku 1901 nebyla tato otázka definitivně vyřešena. Otázka spolupráce slovenského buržoasního politického tábora s maďarskou lidovou stranou a otázka emancipace slovenských luďáků, kteří byli původně stoupenci této strany, tvoří jednu z důležitých kapitol problému aktivisace

slovenského politického tábora na přelomu 20. století.

Důležitým činitelem, který má své význačné místo v procesu aktivizace slovenského buržoasního tábora i v táboře ostatních nemaďarských národností, je spolupráce rumunsko-slovensko-srbská, která začíná nabývat koncem 19. století výraznějších forem po známém rumunském memorandumovém procesu, dále pak pokračuje a utužuje se na kongresu nemaďarských národností a konečně vrcholí vytvořením společného národnostního klubu na uherském sněmu. Spolupráce představitelů rumunské a srbské národnosti se Slováky byla trnem v oku nejagresivnějším kruhům v maďarském vládnoucím táboře a jejich maďarisačnickému úsilí. Ukázala se po jistou dobu dosti účinnou zbraní proti rostoucím maďarisačnickým snahám, avšak nedosáhla na druhé straně takových forem, které by postavily maďarisačnickým snahám pevnou hráz. Rostoucí úpadek v buržoasním táboře nemaďarských národností nedovolil dát této spolupráci pevnou organizační formu.

Problém podchycení lidových vrstev a jejich zapojení do konkurenčního zápasu s maďarskými vládnoucími třídami, problém spolupráce s maďarskou lidovou stranou a sledování vývoje uvnitř tábora ostatních nemaďarských národností zaměstnává některé slovenské buržoasní politiky, kteří hledají na konci 19. století cesty, jak aktivisovat slovenskou politiku. O těchto otázkách se na příklad zmiňuje Julius Markovič ve svých dopisech Andreji Halašovi. "Je nanejvýš potřebné, aby sme sa jednotne ustálili, ako budeme pokračovať ako národná slovenská strana pri budúcich krajiniských voľbách do snemu. Je to tým viac potrebné, lebo ako viem i Rumuni a Srbi sa vzdajú doterajšej pasivity, muž i my musíme činne zasiahnuť, ak len nechceme, aby sme boli za sprostých považovaní. Treba očistiť a ustáliť i pomer náš k ľudovej strane a preorientovať naše stanovisko voči takým pohybom, aké teraz boli..." píše v dopise z 24.VII.1900 a v závěru dodává - "... žiadam Vás, aby ste takúto poradu /o ďalšom postupe strany - Z.U./ svolali teraz na slávnosti Živeny do Martina a k nej pozvali všetkých našich čelnejších ľudí, memovite r.k. a ev. farárov."⁵⁾

V jiném dopise přímo zdůvodňuje nutnost zanechat dosavadní politiku pasivity. Vyjadřuje v něm přesnější myšlenku, která je uvedena v Šrobárově dopi-

5) Archiv Slovenské matrice, koresp. Julia Markoviče.

Pozn.: Původní text dopisu zcela nezměněn, opraveny jen některé gramatické chyby s hlediska tehdejšího pravopisu.

se Blahovi, avšak její interpretace nemusí být zcela jednoznačná. Zatím co Šrobár má v podstatě na mysli nutnost práce mezi lidem, ovšem "práce" v klasickém pojetí a otázky volební aktivity či pasivity se tehdy ještě nedotýká, Markovič má na mysli přímo přípravu na volby. "Prizvukujem len to, že ďalším oficiálnym vyvedaním passivity z jednej strany si úplne vypustíme ľud a voličstvo z našich kráľov a vplyvu a nebudeme ho v stave viac okolo seba shromáždiť ani vtedy, keď by sme to vážne a čestne chceli, z druhej strany ponecháme tým mnohým "národovcom" voľnú ruku, aby ako doteraz pod kepienkou passivity prevádzali pro voľbách politiku na vlastnú päsť, kultovali svoje osobné sebecké záujmy, a tak ničomne a podle kompromitovali meno slovenskej strany pred širokou verejnosťou." 6)

Markovič dále zdůrazňuje, že je nutno vyhlásit aktivitu v takovém smyslu, aby nebyla ponechána zadní dvířka ke kompromisu.

V Markovičově formulaci nepustit "lid a voličstvo z našich kráľov a vplyvu" je podle našeho názoru lapidárně a otevřeně vyjádřen postoj slovenské buržoasie k vlastnímu lidu, který vedl slovenskou buržoasií zanechat politiku pasivity a podstoupit zápas o slovenského voliče aspoň tam, kde by byly určité vyhlídky na úspěch. Slovenská buržoasie na přelomu století ještě nemá přímo strach ze slovenského proletariátu. Ten se začíná u ní projevovat až v bouřlivých letech 1905 a 1906, kdy slovenská sociální demokracie začíná vystupovat jako vážná politická síla. Slovenská buržoasie naopak podceňuje význam lidových vrstev, podceňuje především jejich národní uvědomění a vystupuje protektorsky jako jediná samospasitelka na záchranu národního povědomí v jejich řadách. I když v jejím tisku najdeme přirozeně nejostřejší slova, kterými odsuzuje sociální demokracii a její program, i když se obává, aby sociální demokracie neorganizovala slovenský lid za jejími zády a nestavěla jej proti vlastním národním, t.j. jejím třídním zájmům, přesto její obavy před slovenským proletariátem a jeho politickou stranou /v této době ještě uherskou sociální demokracií/ nejsou takového rázu, abychom je mohli označit jako rozhodující motiv jejího nástupu do t.zv. politické aktivity.

---

6) ASM, koresp. Julia Markoviče.

Zdeněk B a h á ě

HOSPODÁŘSKO-SPOLEČENSKÉ POMĚRY ZBRASLAVSKÉHO PANSTVÍ V 15. A 16. STOLETÍ.

/Seminář prof. Václava H u s y/

Práce je monografickým příspěvkem k dosud velmi málo objasněnému úseku našich hospodářsko-spoločenských dějin - k otázce vzniku klášterního velkostatku a forem klášterního hospodaření v období předhusitským a pohusitským.

Úvodem autor načrtl význam založení zbraslavského kláštera r. 1292 a vylíčil v hrubých obrysech vývoj pozemkové držby kláštera v době předhusitské a husitské, opíraje se o značně kusé doklady ze zlomků předhusitského urbáře a z nahodile zachovaných listin. Husitské období silně narušilo pozemkové vlastnictví kláštera. Důležitým mezníkem ve vývoji zbraslavského kláštera doby pohusitské je polovina 15. století, kdy klášter přistoupil k plánovitému obnovování držby svých bývalých statků.

Těžisko práce je v druhé a třetí kapitole, věnované rozboru vrchnostenské režijní výroby kláštera od Lipan do doby předbělohorské, a náčrtu sociální struktury obyvatelstva zbraslavského panství od počátku 17. století. V období let 1450-1550 zaujímá nejdůležitější místo ve vrchnostenském podnikání hospodaření na klášterních dvorech. Zatím co po celou první polovinu 16. století se rozvíjely extenzivní formy podnikání /zejména dobytkařství/, v druhé pol. tohoto století přecházel klášter k intenzivnějším způsobům hospodaření /zejména obilnářství/. V souvislosti s těmito snahami vytváří klášter nové dvory zabíráním pusté a ladem ležící půdy až do osmdesátých let 16. století. Rozšiřování pozemkové základny klášterních dvorů se nedělo na úkor selské půdy. Růst režijních dvorů nepřinesl zde v předbělohorském období ani nadměrné zatížení poddaných robotními službami. Autor zjišťuje jemom nevelké zjišťování nevelké feudální renty v úkonech a vyslovuje mínění, že práce na dvorech byla vykonávána většinou námezdnými silami. Tuto hypotézu podpírá zjištěným vzrůstem počtu tažných koní na dvorech. V rámci vrchnostenského podnikání byl vedle dvorů od osmdesátých let 16. století nejdůležitější složkou pivovar, zásobovaný převážně surovinami z klášterních dvorů. Přesto, že kapacita výroby pivovaru byla poměrně vysoká, nestačila ještě ovládnout pивní trh

celého panství. Povšechná tendence rozvoje klášterního hospodaření na zbraslavském dominiu je svědectvím toho, že osmdesátá a zejména devadesátá léta 16. století můžeme označit jako dobu přechodu od úročního hospodaření k reziijnímu.

Rozvoj vrchnostenského podnikání koncem 16. století napomáhal k dalšímu štěpení společenské struktury poddaného lidu, stejně již silně diferencované v předcházejícím dějinném období. Podání sociální struktury poddaných zbraslavského panství na počátku 17. století založil autor značně široce na rozboru pozemkových knih. Sestavil takto zajímavou stupnici velikostních skupin selských usedlostí. Z ní pak vypočítává procenta početního zastoupení jednotlivých kategorií venkovského obyvatelstva. Koncem 16. a na počátku 17. století hlavní masou obyvatelstva bylo střední a drobné rolnictvo. Nemožnost soběstačnosti drobnějších poddanských usedlostí ve vyšších terenních polohách panství brzdila další prohlubování sociální diferenciace. Naopak největší majetkové a sociální rozdíly vykazují především úrodné oblasti panství. Na nejbohatších sedlácích byla závislá převážná část drobných a středních rolníků. Závislost nabývala během historického vývoje různých forem. Jednou z nejrozšířenějších forem závislosti na zbraslavském panství bylo vedle nápolku zadlužování drobného rolnictva. Ještě počátkem osmdesátých let XVI. století ovládalo několik nejzámožnějších výsadních krčmářů poddané klášterních vesnic. Počátkem osmdesátých let zásahem klášterní vrchnosti byla tato závislost do jisté míry likvidována. Zásah vrchnosti však ani v tomto ohledu nepřinesl masě poddanského obyvatelstva žádné ulehčení. Hospodářská závislost poddaných na tenké vrstvě zámožných sedláků byla v podstatě vystřídána ještě dokonalejším způsobem ovládnutí se strany podnikající vrchnosti. Přesto však nelze říci, že by již v době předbělohorské vznikly z přeměn hospodářského systému velkostatku katastrofální následky pro poddané, se kterými se setkáváme běžně po třicetileté válce.

Vladimír Bystřický

HOSPODÁŘSTVÍ MĚSTA STŘÍBRA V LETECH 1526-1564.

/Seminář prof. Václava Husy /

Literatura. Dosavadní historiografie přinesla málo studií o hospodářských dějinách českých měst v 16. stol. Nejčastěji se zabývala otázkami politického vývoje, takže marxistické dějepiscectví v ní nenalézá dostatečnou operu pro závěry o hospodářských a sociálních dějinách. Práce si proto klade za úkol přispět k řešení problematiky hospodářského úpadku našich měst v 16. stol. prozkoumáním dosud nevyužitých pramenů pro dějiny hospodářství města Stříbra v letech 1526-1564, při čemž chce věnovat pozornost také významu povstání r. 1547 pro městské hospodářství. Dějiny města Stříbra jsou dosud zpracovány velmi slabě německými historiky, kteří pro studované otázky nepřinášejí téměř nic důležitého.

Prameny. Pro zvolené thema máme poměrně dosti pramenů, zejména městských knih, které zatím zůstaly téměř nevyužity /nepatrně Z. Wintrem/. Nejdůležitější je skoro nepřetržitá řada knih počtů purkmistra, které však od počátku padesátých let 16. stol. a snad i dříve zdaleka neobsahují veškeré peněžní hospodaření města a není tedy možné přijímat jejich údaje jako úplné. Částečně je doplňuje t.zv. registrum memoriale, obsahující převážně zprávy o vyúčtování některých městských úředníků. Ani tato kniha nám však neposkytuje úplná data o městském finančním hospodaření (nemáme rejstříky jednotlivých úředníků). Dále jsou zachovány tyto knihy: záznamy poddanských platů (peněžních, částečně naturálních, výjimečně i roboty), opis knihy zápisní s různými zprávami a kniha "koupí a prodají" - gruntovní (od r. 1539). Další pramené zprávy nalezneme jednak v archívech našich (SÚA, Archív Nár. Musea, Třeboň, Kutná Hora a d.) i cizích (Amberg, Mnichov), jednak v edicích.

Přehled dějin města Stříbra do r. 1526. Tato část práce čerpá nejprve do značné míry z literatury a teprve pro 2. pol. 15. stol. a poč. 16. stol. přináší nový materiál. Toto období je i pro Stříbro plné feudálních rozbrojů, přerůstajících až v ozbrojené konflikty (na př. r. 1520), ale pokračuje i

stálý rozvoj městského hospodářství, zejména když r. 1498 začíná město vařit pivo. Na rozdíl od mnoha jiných našich měst nemělo Stříbro ve svém blízkém sousedství žádné větší feudální panství, se kterým by muselo zápasit o monopol na výrobu piva (Kladruby spadaly pod mílové právo a byly příliš slabé). V 16. stol. patřilo Stříbro svou velikostí a významem mezi menší královská města (asi na rozhraní mezi jejich 2. a 3. třetinou), v kraji bylo na čtvrtém místě. Stříbrským hornictvím se práce zabývá jen letmo, neboť nemělo takřka žádného významu pro městské hospodářství.

Řemesla a živnosti. Uvádím jen pro orientaci a zhruba, neboť nemám spolehlivý pramen pro jejich studium a ani to není úkolem práce. Ve Stříbře jsem mezitím zjistil 35 řemesel, o nichž lze tvrdit, že jako v Českých Budějovicích (Fr. Kavka) vyráběla téměř výhradně pro místní spotřebu.

Obchod. Také o obchodu máme jen zlomkovité zprávy (pokud jde o jednotlivce). Pro městské hospodářství měla význam cla, která město postupně přikupovalo a z nichž mu plynuly hlavně po r. 1540 dosti značné částky. Rok 1547 znamenal v tomto směru silný pokles. Výnos cla z jarmarku a jarmarečného neustále stoupal v celém zkoumaném období. Město mělo nevelké příjmy i z toho, že vedlo obchod se solí a někdy ve 2. pol. padesátých let začalo obchodovat i se železem. Přesné stanovení podílu jednotlivých odvětví v městském hospodářství je nemožné, což platí i pro ostatní kapitoly.

Městské výrobní podniky. U těchto podniků nemůžeme zpravidla sledovat výrobní náklady, víme obyčejně nejvýše, jakou částku odváděly městu ze svého podnikání. Největší příjmy městu poskytoval v celém období beze sporu pivovar. Jeho výnos, pokud jej lze sledovat, zůstával zhruba stejný. Daleko menší částky šly městu z rybníků (bylo jich 10 - 15, většinou nevelkých). Rybníkářství město neustále rozvíjelo. R. 1547 byla většina rybníků konfiskována, ale počátkem šedesátých let byl již stav stříbrského rybníkářství díky koupím i návratům od krále v podstatě stejný jako před r. 1547. O zemědělství města a o městské cihelně je možno vcelku říci jen tolik, že jejich výrobky převážně spotřebovávalo město samo (oves pro koně, cihly na různé městské stavby). Zdálo se, že v jejich výrobě nenastalo změn. Ve druhé polovině padesátých let založilo město vlastní vápenici, která také sloužila v první řadě městu a dávala mu možnost ušetřit peníze, dosud obrácené na koupi vápna.

Její založení je m.j. svědectvím o hospodářské aktivitě města a o jeho snaze co nejvýhodněji řešit nepříjemnou situaci po r. 1547. Šrůtkka měla malý význam, o huti nemáme bližších zpráv. Městské výrobní podniky tvořily nejdůležitější část městského hospodářství, stále se rozvíjely a rok 1547 na ně nezapůsobil trvale nepříznivě.

Hospodářství města jako samosprávné organizace měšťanů, podřízené panovníkovi a účastníci se politického života. V tomto odvětví městského hospodářství jde většinou o výdaje. Městskou správu drželo ve svých rukou 30-40 předních měšťanů (z celkového počtu asi 250), při čemž i po r. 1547 se objevují v městské radě v podstatě stále stejná jména. Z nich byli vyřídkaři i městští úředníci. Kromě těchto pracovníků ve funkcích čestných najímalo město i řadu stálých zaměstnanců (písař, branní, pacholci ke koním atd.). Celkové náklady města na odměny a platy úředníků i zaměstnanců tvořily velkou část výdajů (zhruba 30% v knihách počtů). Četné závazky města a s nimi spojená značná vydání se vztahují i k panovníkovi (plat, berně, vojenská pomoc, půjčky). Město nebylo v tomto období významněji zadluženo, jen r. 1549 (koupě zabavených vesnic) si vypůjčilo 1050 kop mš., jež ale splatilo již v 1. pol. padesátých let. Poslední velkou výdajovou položkou jsou náklady na výstavbu a udržování města. Z důležitějších stavebních podniků města té doby vyniká budování radnice, studny na rynku, školy, opravy hradeb, dláždění města a d., vše před r. 1547. Po něm již r. 1555 byla zahájena stavba velkého kamenného mostu přes Mži (dokončen 1560) a stavební ruch pokračoval i po r. 1564: vzniká kostel Všeoh svatých (1565), nový hřbitovní kostel P. Marie (1574), řada domů atd.

Příjmy, spadající do této kapitoly, byly daleko menší (městská daň - berně, pokuty a j.). Z této skutečnosti nelze ovšem vyvozovat závěry o úpadku městského hospodářství, neboť právě udržování samosprávy, služby měšťanům atp. byly prvotním a nejdůležitějším úkolem městské organizace a hospodářství města bylo pouhým prostředkem, umožňujícím plnění těchto úkolů.

Město jako vrchnost. Od poč. 16. stol. zvětšovalo město různými cestami své panství, takže r. 1526 mělo 15 vesnic. Po konfiskacích r. 1547 Ferdinand I. odprodal čtyři vesnice okolním feudálům, jednu postoupil chotěšovskému klášteru, od něhož byla původně Stříbru zastavena, čtyři prodal Stříbru r. 1549, o jedné vesnici nemáme zpráv a ostatní dal stříbrskému záduší, od r.

1562 pak je znovu odevzdal městu, ovšem za peněžitou částku. Z městských příjmů v tomto odvětví máme nejpřesnější zprávy o peněžitém úroku, jehož souhrn se měnil jen při změnách velikosti panství a jehož výše zůstávala pro jednotlivé statky stejná. Celkově byl příjem z vesnic mezi ostatními příjmy města až na třetím místě (od čtyřicátých let 16. stol.) za příjmy z výrobních podniků z obchodu. Město usilovalo i nadále o rozšiřování svého panství (r. 1575 koupeno malé panství sulislavské).

Závěr. Základní otázkou je, jak se projevuje hospodářská prosperita města a co rozumíme tímto pojmem. Je nutno si všimnout při tom celkového složení městského hospodářství a převládajících složek v něm i investic do různých výnosných odvětví, zejména výrobních, dále pravidelné celkové výše ročních příjmů a vydání a konečně dalších, spíše již vnějších znaků: koupě nemovitostí, stavební činnost, zadluženost atd. Přitom je ovšem nutno srovnávat získané údaje s vývojem cen a také s vývojem okolních hospodářských celků (měst, feud. panství a p.).

Ve Stříbře převládaly mezi příjmy částky z výrobních odvětví, na druhém místě byly od čtyřicátých let příjmy z obchodu, na třetím z vesnic a na poslední příjmy z města samého (městská daň, pokuty). I ve výdajích vedla především podobně odvětví výrobní (hl. výrobní náklady pivovaru i investice na rozšiřování výroby - rybníky a p.), která ovšem přesto přinášela městu největší "čistý" zisk. Na druhém místě jsou pak náklady na městskou správu, plnění povinností k panovníkovi, stavby atd., ostatní výdaje nenabýly velkého významu.

Celková výše příjmů a vydání města v knihách počtů, (kterou je sice nutno korigovat vzhledem k neúplnosti údajů, ale která při dlouhé řadě přibližně stejných částek, doplněných nadto dalšími zprávami, nemůže být zcela náhodná) ukazuje do r. 1547 stálý vzestup s vrcholy v letech 1530-1532 a 1539-1547.¹⁾ Po r. 1547 nastává dosti značný pokles (asi o 50%), který však netrval dlouho. Vracení privilegií a vesnic i hledání nových příjmů (vápenice,

1) Po obhajobách mne upozornil dr. M. Bělohlávek, že podobný úkaz se objevuje v řadě dalších měst počátkem čtyřicátých a pak i šedesátých let (srv. dále v textu). Je ovšem zatím nevyřešenou otázkou, zda jde o skutečný vzestup hospodářský či o klesající hodnotu peněz a p.

obchod se železem) vytvořily základnu, která městu umožnila na počátku šedesátých let vyšvihnout se téměř na stejnou úroveň, jakou mělo před r.1547.

Je možno tedy zatím prohlásit, že pro hospodářství města Stříbra v letech 1526-1564 neplatí these o hospodářském úpadku českých královských měst v 16. stol. a že rok 1547 neměl pro stříbrské městské hospodářství katastrofální a trvale zhoubné důsledky.

Tyto závěry nemohou být konečné. Je nutno především rozšířit zkoumané období (vzestup poč. šedesátých let mohl být náhodný a dočasný), dále srovnat vývoj stříbrského městského hospodářství s vývojem některých okolních celků a konečně i s vývojem cen a mezd.

K práci je připojen exkurs: Míry, váhy, peníze, ceny a mzdy, z něhož část o penězích, prohlédnutá laskavě pí doc. dr. Em. Nohejlovou-Prátovou, bude pravděpodobně uveřejněna v Numismatických listech.

Oldřich Š e d a

VENKOVSKÉ STATKY KLÁŠTERA SV. JIŘÍ NA HRADČANECH V 16. A 17. STOLETÍ.

(1500 - 1666)

/Seminář akademika Václava V o j t í š k a ./

Dějiny českého klášterního velkostatku v XVI. a XVII. století nejsou dosud v historické literatuře uspokojivě zpracovány. O šlechtickém velkostatku existuje již řada monografií, ale klášterním hospodářským podnikáním se ještě nikde s hlediska marxistického nezabýval. Jediným východiskem k synthetickému zpracování této problematiky zůstává i nadále monografický výzkum podle jednotlivých teritorií.

Panství kláštera sv. Jiří na Hradčanech tvořily v XVI. a XVII. stol. dva odlišné územní celky - postranní právo v Praze a venkovské statky. Úkolem této práce bylo sledovat územní hospodářský a správní vývoj venkovských statků svatojiřského kláštera, které byly v celém dějinném období základem klášterních důchodů. V těchto otázkách je také těžiště studie, která počíná rokem

1500 a končí v letech 1665-1666. Celé období se rozpadá do tří časových period. První jde až do r. 1566, kdy došlo ke vzniku klášterního urbáře a t. zv. "selského řádu". Druhé období končí stavovskými konfiskátami a Bílou horou. Poslední perioda zahrnuje období třicetileté války a končí v letech 1665-1666, kdy došlo na záměr pražského arcibiskupa k zlepšení hospodářských a správních poměrů kláštera sv. Jiří.

Práce obsahuje kromě úvodní kapitoly a exkursu ještě tři kapitoly, které tvoří vlastní její obsahové jádro.

Úvodní kapitola podává přehled dosavadní literatury k dějinám kláštera sv. Jiří na Hradčanech a rozebírá mimo jiné Hammerschmidtovu "Historii S. Georgii", rukopisnou monografii "Kirchengeschichte des Königreich Böhmen", která je uložena v universitní knihovně v Praze, pod sig. XVI. B 2, Raymundův spis "Der hohen Geistlichkeit in Böhmen umberwegte Grundbagen, das acht-hundertjährige Gotteshaus und das allererste alte Klosterstift st. Georgen Ordens des heil. Erzpatriarchen Benedikts oben III-21, který je uložen ve "Vereinu für Geschichte der Deutschen in Böhmen" pod názvem "Historische Beschreibung des jungfräulichen und fürstlichen Klosters S. Georgii ob dem Prager Schloss". Z novější literatury si všímá hlavně disertační práce Marie Jeršové-Opočenské "Kritické příspěvky k nejstarším dějinám kostela a kláštera sv. Jiří na hradě pražském", prací Bílkových a Vaněčkových. Snaží se o rekonstrukci původního klášterního archivu a podává charakteristiku jednotlivých skupin archivního materiálu. Pro přehlednost a úplnost uvádí na základě dosavadní literatury i vlastních výzkumů dějiny kláštera sv. Jiří od jeho založení až do r. 1500.

První kapitola líčí územní vývoj venkovského panství svatojiřského kláštera od r. 1500 do r. 1666. Proti dosavadní literatuře, která se většinou spokojila pouhým zjištěním statistického stavu k určitým letům, zachycuje spíše dynamiku tohoto vývoje a snaží se poznat jeho zákonitosti. Sleduje výplaty vesnic, koupě, prodeje, zástavy a právní zabezpečení majetku. Závěry:

1) Hustiskými záborami a Zikmundovými zástavami, které odtrhly jedno městečko a 50 vesnic, byla podlomena hospodářská prosperita kláštera sv. Jiří na Hradčanech na dalších 200 let.

2) Počátkem XVI. stol. začíná ústav usilovat o výplatu zastavených vesnic, ale jeho snahy narážejí na nedostatek finančních prostředků. Klášterní zisky první poloviny XVI. stol. byly vyváženy v třetí čtvrtině XVI. stol. nepříznivými zásahy královské komory.

3) Druhá polovina XVI. stol. a počátek XVII. stol. nicméně znamenají značný vzrůst pozemkové držby kláštera, která byla v této době i právně zabezpečena proti královským zásahům.

4) Nepříznivé důsledky měly též stavovské konfiskáty, i když je nemůžeme srovnat se ztrátami husitskými a pohusitskými.

5) Období třicetileté války ovlivnilo spíše hospodářskou situaci kláštera, ale v územním vývoji znamenalo povětšinou jen zisky, i když nevelké. V roce 1657 vlastnil ústav městečko Třebemice a 29 vesnic.

Druhá kapitola sleduje hospodářský vývoj venkovského panství kláštera sv. Jiří a je zpracována podle jednotlivých druhů výroby a doplněna množstvím tabulek. Hospodářství kláštera prošlo pohnutým vývojem, který byl poznamenán velikými zlomy a výkyvy. Úplně rozvrácené pozemkové vlastnictví se stabilizovalo až v druhé polovině XVI. stol. a umožnilo rekonstrukci klášterního hospodářství, jejíž vrchol spadá do období těsně před Bílou horou. Nepochybně zde působily hospodářské zkušenosti a tvrdé metody vykořisťování abatyše Žofie Albínky z Helfenburku a jejího vynikajícího hejtmana Jakuba Horčického z Tepence. Oba pocházejí z jihočeských panství rožmberských a Horčický dokonce jeden čas pracoval ve službách jezuitů v Krumlově. Třicetiletá válka zastavila slibný hospodářský vývoj a jediným prostředkem obživy klášterního konventu se stala žebrota a almužny, získané od světských feudálů. Po ukončení války postupovala rekonstrukce klášterního hospodářství jen velmi pomalu a teprve šedesátá léta znamenají obrát ke zvýšené hospodářské prosperitě. Na př. v roce 1666 měl ústav z venkovských statků tento čistý příjem:

	zl	kr	d	%
Zemědělská výroba	4 267	24	2 1/4	50,748
Důchod od poddaných	2 551	27	5 1/2	30,290
Hospodář.podniky	1 538	50	-	18,962
Celkem	8 357	42	1 3/4	100,000

Třetí kapitola sleduje správní poměry v letech 1500-1666 ukazuje, že správa panství kláštera sv. Jiří byla značně rozvinutá a stejně jako hospodářství prošla velikým vývojem, jehož fáze spolu vzájemně korespondují. Od ostatních panství světských feudálů se lišila pouze tím, že abatyše neměla hrdelní pravomoc, ve stupnici úředníků byl vynechán důchodní písař a důchody od poddaných spravoval jak hejtman, tak i částečně "správce statku třebenického". Klášterní správa podléhala kontrole pražského arcibiskupa, který své dohlédací právo uplatňoval pomocí visitačních komisařů.

Připojený exkurs zpracovává třebenické vinařství v XVI. století, nejspoležitější zdroj příjmů třebenických měšťanů, poddaných kláštera sv. Jiří.

Výsledky a závěry práce mají většinou omezenou platnost a nelze je všeobecnovat. Obecnější význam mají pouze některá fakta:

- I. Studium územního vývoje kláštera sv. Jiří na Hradčanech potvrdilo, že husitské revoluční hnutí znamenalo úplný rozvrat klášterního hospodářství, jehož základem byly především poddanské dávky. Husitské zábery a Zikmundovy zástavy podlomily hospodářskou prosperitu ústavu na dalších 200 let a klášter ztratil polovinu předhusitské pozemkové držby (1 městečko a 50 vesnic).
- II. Nedostatek finančních prostředků a neustálé rušivé zásahy královské komory nedovolily, aby se na klášterním panství uplatnily tytéž faktory, které v XVI. stol. ovlivnily vývoj většiny panství světských feudálů. Režijní hospodářství se rekonstruovalo pouze na předhusitské základy a ke vzniku nových dvorů nedošlo.
- III. Po stránce výrobního zpusobu se klášterní panství nitterak nelišilo od hospodaření na panstvích světských feudálů.
- IV. Klášterní hospodářství, které v XVI. stol. a v období třicetileté války živořilo, zaznamenalo v šedesátých letech XVII. stol. značný rozvoj a vyrovnalo se svým výnosem menším panstvím světských feudálů.

Studie je doplněna 14 přílohami, z nichž nejspoležitější je snad tabulka č. III., podávající počet jeptišek v klášteře sv. Jiří na Hradčanech v letech 1421-1652.

Zdeměk Š i k l

ÚLOHA JUDr. RUDOLFA KNÍŽETE THURN-TAXISE V NÁRODNÍM A POLITICKÉM ŽIVOTĚ NA
POČÁTKU ŠEDESÁTÝCH LET MINULÉHO STOLETÍ.

/Seminář dr. Františka Č e r v i n k y ./

Počátek šedesátých let je významným obdobím v dějinách českého národního a politického života. Tehdy se opět rozhodovalo, jakým způsobem bude probíhat u nás buržoasně demokratická revoluce, zda revoluční cestou nebo kompromisní dohodou buržoasie a velkostatkářů. V průběhu let 1860-64 dochází k politické krystalisaci dosud jednotného českého národního tábora. Po první etapě "národní jednoty" se v roce 1862 objevují první rozpory, které v třetí etapě, v letech 1863-64, vrcholí pokusem o politické zorganizování demokratických sil a vytvořením tajné radikálně demokratické organizace Dědiců.

V českém táboře se postupně vyhranily tři politické skupiny. Proti představitelům konservativní české buržoasie se v průběhu roku 1862 zformovalo široké demokratické křídlo jejich odpůrců. Dvěma krajními póly tohoto demokratického tábora jsou radikální demokraté a liberálové.

Cílem snah radikálních demokratů bylo rozbití Rakouska a vytvoření českého buržoasně demokratického státu v rámci demokratické federace střeoevropských národů. K splnění těchto cílů se snažili získat sociální oporu v české maloburžoasii. K tomuto cíli směřovala také agitáční činnost jejich čelného představitele v Čechách Rudolfa Thurna-Taxise.

Rudolf Taxis, potomek starého německého šlechtického rodu, byl již koncem padesátých let považován za nadějného představitele českého politického tábora.

V letech 1860-62 se Taxis aktivně zúčastňoval všech projevů národního života a zároveň stál u kolébky všech rozporů mezi konservativními "vůdci národa" a formující se "demokratickou opozicí".

Taxisův Právník, v době, kdy autorita národních vůdců byla plně uznávána, hájil přirozené právo, ačkoliv konservativní předáci se hlásili k zásadám

práva historického. R. Taxis vedl opozici proti Riegrovu návrhu prozatímního divadla a v Sokole stál v čele těch, kteří byli nespokojeni s konservativní většinou výboru jednoty. V hospodářských spolcích Taxis napomáhal zorganizování českého rolnictva a důsledně hájil jeho zájmy. Taxisův návrh zemského vzájemně pojišťovacího ústavu vycházel z potřeb rolnictva a právě proto nebyl pro odpor velkostatkářů realizován.

Rozsah Taxisovy činnosti byl skutečně neobyčejný. Radikální a demokratický kníže současně stál v čele Hlaholu, byl činný v Sokole a ve Sboru pro zřízení národního divadla, psal své články do Právnicka a Národních listů, pracoval v hospodářských spolcích, vydával a redigoval Právnicka a Boleslavana a neustále zasahoval do českého politického života. A Boleslavsko, kraj, v jehož středu měl R. Taxis své sídlo Níměřice, patřil k oblastem v Čechách nacionálně nejvyspělejším.

Taxisova působnost směřovala především k tomu, aby pro radikálně demokratické snahy byla získána česká maloburžoazie. K tomuto cíli byla zaměřena jak činnost Taxisova, tak působení jeho časopisů.

V létě r. 1863 se vládě podařilo alespoň částečně umlčet nebezpečného knížete. Svým odsouzením ztratil R. Taxis politickou bezúhonnost a tím i možnost působit v hospodářských spolcích, vydávat a redigovat časopisy, kandidovat do zemského sněmu atd.

Druhá významná etapa Taxisovy činnosti zahrnuje úsek let 1863–1864. V tomto období, v době české politické krize, se radikální demokraté především orientují na rozbití "národní jednoty", která konservativcům umožňovala vystupovat jménem celého národa, na vytvoření politických stran, na rozhodné politické odloučení se od konservativců.

Vytýčení tohoto nového dílčího cíle bylo umožněno tím, že za polského povstání došlo v českém politickém táboře k výrazné krystalizaci. V boji proti konservativním rusofilům se vyhranila polonofilská fronta radikálních demokratů a důsledných i "platonických" polonofilů. Jádrem rozporu však většinou nebyla otázka vztahů k Polákům či k Rusům, ale především otázka poměru k revoluční akci vůbec.

Taxisův zámek v Níměřicích se v r. 1863 stal centrem polonofilů na ven-

kově a Taxis sám byl právem považován za jednu z vynikajících osobností polonofilského kruhu a za čelného mecenáše polonofilských akcí.

V létě r. 1863 spojením okruhu knížete Taxise se skupinou Václava Friče nabyly síly radikálních demokratů na důrazu.

Prvním veřejným vystoupením radikálně demokratické frakce a zároveň i předzvěstí pokusu o založení demokratické strany byla kandidatura J. Baráka ve volbách do zemského sněmu v listopadu 1863.

V prosinci 1863 došlo k schůzce dvou českých představitelů české radikální demokracie. V Heidelbergu byly J.V.Fričem a R. Taxisem dohovoreny další akce radikálně demokratické skupiny.

Na přelomu let 1863-1864 vyvrcholily snahy radikálních demokratů o stmelení demokratického tábora. Taxisův návrh, domluvený již v Heidelbergu s J. V. Fričem, narazil však na odpor liberálů. Pokus ustanovit demokratickou stranu ztroskotal.

Zároveň se Rudolf kníže Taxis významnou měrou podílel na zorganizování a později i na činnosti tajné radikálně demokratické organizace Dědiců.

V průběhu roku 1864 došlo k velkému oslabení evropských revolučních sil i k ochabnutí radikálně demokratických snah u nás. Radikálními demokratům se nepodařilo získat podporu české maloburžoasie, nepodařil se ani jejich pokus o zorganizování demokratické strany. Na částečné i dočasné porážce radikálních demokratů se podílel i R. Taxis, který, pod tíhou blížícího se svého hospodářského zhroutění, se pokusil o riskantní tah. Kníže Taxis doufal, že se mu podaří zlepšit svou hospodářskou situaci tím, že získá důvěru vlády a přesvědčí ji o svém "polepšení". "Taxisova aféra", která vyvrcholila Taxisovým prohlášením, že se vzdává veřejného působení, vážně oslabila radikálně demokratický tábor. Přesto, že Rudolf Taxis zůstal i nadále věrný svému radikálně demokratickému přesvědčení, oslabil svým nezásadním činem pozice radikálních demokratů a umožnil státním úřadům pokus o likvidaci mladoboleslavského centra národního života.

Neúspěch radikálně demokratických snah nezměnil ani radikálně demokratický časopis Svoboda, který do ledna 1865 setrval v boji s konservativci a nepřízní úřadů.

Prohra radikálních demokratů v prvním kole boje o orientaci českého národního hnutí uzavírá rušný počátek šestého desetiletí 19. století. Jejich porážka umožnila české konservativní buržoasii, aby jako reprezentant českého tábora, dále prosazovala svou austroslavistickou koncepcí řešení "české otázky", aby ve spojení s "českou" šlechtou i nadále usilovala o liberálně reformistický průběh buržoasně demokratické revoluce.

Přes všechny své slabosti a neúspěchy radikální demokraté i jejich čelný představitel Rudolf kníže Taxis byli poměrně nejvíce spjati s lidem, nejrozhodněji bojovali proti pozůstatkům feudalismu a nejostřeji kritisovali českou konservativní buržoasii.

Rudolf kníže Thurn-Taxis, svou aktivní a vynikající účastí na bojích české radikální skupiny, se významným způsobem zasloužil o pokrokovou orientaci českého národního hnutí.

Tato práce má být zároveň částí splátky tomuto představiteli české radikální demokracie šedesátých let i příspěvkem k bližšímu poznání rušného počátku šestého desetiletí minulého století.

Vladimír L e s á k

JOSEF KRAPKA NÁCHODSKÝ - DĚLNICKÝ POLITIK A NOVINÁŘ.

/Seminář dr. Fr. Č e r v i n k y ./

J. Krapka (22.VII.1862 v Pavlišově - 13.IV.1909 v Prostějově) byl jedním z nejobětavějších a nejpilnějších pracovníků v čsl. sociální demokracii. Svoji činnost v dělnickém hnutí zahájil v r. 1889 v pražském Politickém klubu, později pracoval v Brně (1894-97), ve Vídni (1897-1903) a v Prostějově (1903-09).

Ve všech místech svého působení redigoval místní stranické listy, které většinou měly charakter listů ústředních (Sociální demokrat v Praze, Rovnost v Brně, Dělnické listy ve Vídni a Hlas lidu v Prostějově).

Kromě toho zastával celou řadu významných stranických funkcí. V letech 1897-1900 byl na př. tajemníkem výkonného výboru čsl. soc. dem. a členem exekutivy rakouské soc. dem.

Byl velmi dobrým agitátorem a rejstřík jeho agitačních prostředků byl značně široký. Řečnická tribuna masových manifestací, soustavná přesvědčovací a organizační práce v dělnických spolcích, pravidelné působení v novinách byly doplněny i literární tvorbou, již Krapka pokračoval v tradicích J.B.Pecky, N.Zeuly a j.

V jeho činnosti v dělnickém hnutí větší význam má stránka organizační, t.j. péče o rozvoj dělnických organizací všech druhů. Zde se nejvíce uplatnila jeho neúnavnost, houževnatost a obětavost.

Význam Krapky politika nedosahuje významu činnosti novinářské a organizační. Hlavní příčinu toho je nutno vidět ve vnitrostranických poměrech. V době, kdy sám už natolik vospěl, aby stranu skutečně mohl vést, v době, kdy theorie začala získávat v čsl. soc. dem. své oprávněné místo, přicházejí do strany noví lidé a staří funkcionáři jsou vytlačováni. Krapka s těmito "novými" svedl krátký neúspěšný zápas v Dělnických listech, nakonec ovšem ustoupil.

Patřil do generace dělnických předáků let 90. a byl poznamenán všemi příznaky této generace. U něho se nejvíce projevoval sklon k názorovému konservatismu, častá polovičitost ve vnitrostranických otázkách, strach před rozhodným vnitrostranickým bojem, vyvolaný snahou po udržení jednoty strany i za cenu postupné její oportunistice. Přesto však možno říci, že J. Krapka byl významnou postavou v našem dělnickém hnutí. Byl z těch, jimž především patří zásluha o rozvoj tohoto hnutí v devadesátých letech 19. století.

MEZINÁRODNÍ KOMENIOLOGICKÁ KONFERENCE V PRAZE 23.IX. - 27.IX.1957

Nesporným vyvrcholením letošních oslav Jana Amose Komenského byla velká mezinárodní konference pro bádání o jeho životě a díle. Konferenci uspořádala ve spolupráci s řadou dalších institucí Československá akademie věd ve dnech 23.IX. až 27.IX.1957. V těchto dnech sjelo se do Prahy přes čtyřicet vědců ze SSSR, Polska, NDR, NSR, Švédska, Norska, Holandska, Belgie, Francie, Velké Británie, Itálie, Maďarska, Jugoslávie, Bulharska, Rumunská, Gruzínské SSR, USA a Mexika. Také UNESCO vyslala svého zástupce pana J. Thomase.

Konference byla slavnostně zahájena 23. září zasedáním v aule Karolina. Po pozdravných projevech přednesl tu akademik Ot. Chlup úvodní referát konference: "Nový obraz Komenského". Podal v něm plastický a vyvážený obraz mnohostranné osobnosti velkého pedagoga a přehled nové problematiky, která je spojena s jeho životem a dílem.

Vlastní pracovní zasedání zaplnilo pak následujících sedm půldnů, jednou dokonce ve dvou sekcích. Jednotlivé půldny měly své rámcové tematické vymezení: Komenský a naše národní vzdělanost, mezinárodní význam díla Komenského, Komenského dílo pedagogické, současný stav a úkoly bádání o životě a díle Komenského, umění a jazyk v Komenského díle a konečně úsilí Komenského o lepší společnost. Bylo předneseno na třicet přednášek a referátů a kromě toho celá řada diskusních příspěvků z oboru pedagogiky a zejm. dějin pedagogiky, historie, literární vědy, jazykovědy a dějin filosofie. Na tomto místě budou nás pochopitelně zajímat především ty příspěvky, jež sledovaly problematiku života a díla J. A. Komenského v souvislosti s vývojem společenským a kulturním.

Profesor varšavské university L. Kurdybacha pokusil se v rozsáhlém a široce založeném referátu načrtnout některé stránky vztahu Komenského ke společenskému vývoji v Evropě v době třicetileté války a po ní. Ukázal, jak pobyt v Lešně ve 30. letech seznámil Komenského s potřebami polských protestantských škol, což se pak projevilo v jeho návrhu vybudovat takový typ středních škol, jenž by byl schopen čelit rostoucímu vlivu škol jezuitských. Jeho reformní pedagogické spisy ovlivnily vývoj škol především v Polsku a Švédsku; zejména v Elblagu, Gdaňsku, Toruni a Vilnu. Do společenské a politické situace chtěl Komenský zasáhnout svými návrhy na mezinárodní spolupráci; jejich důležitou složkou byly snahy ekumenické, snahy o sjednocení protestantských vyznání /zvláště pak Jednoty a kalvinismu/. Takové ekumenické snahy ovšem stály mimo rámec politických zájmů evangelických velmocí, zvláště pak Švédska. Těžké zklamání, jež Komenskému připravil mír vestfálský, uvrhlo jej nejprve v jakousi depresi; tu však Komenský překonal jednak na poli politickém díky novým nadějím v protihabsburskou koalici, vedenou Švédskem, jednak v oblasti myšlenkové nástupem všennápravného programu, jenž ovšem daleko přesahoval možnosti doby.

Jedním ze základních motivů Komenského aktivity zabýval se profesor Karlovy university J. Polišenský ve své přednášce "Komenského snahy o smíření a sjednocení lidstva", jež byla důstojným ukončením pracovní části konference. Přednáška je otištěna v 10. čísle letošního ročníku Dějepisů ve škole.

K uvedeným dvěma přednáškám historiků, kteří se zabývali širší problematikou, řadily se pak drobnější příspěvky, jež se zabývaly Komenského působením v některých zemích.

Docent J. Sliziński načrtl hlavní rysy Komenského působení v Polsku. Zdůraznil význam trojího pobytu v Lešně. Působení na polské školství a styk polskými učenými vyvrací starší výtky "nepolskosti" Komenského. Jeho dílo nebylo v Polsku nikdy zapomenuto. Sliziński upozornil dále na to, že početní knihy města Elblagu mohou doplnit obraz Komenského života a závěrem vyslovil politování nad tím, že Komenského činnost v Polsku dosud nebyla románově zpracována.

Profesor G. Geréb zdůraznil význam Komenského pro maďarskou kulturu zejména tím, že aplikoval pro maďarský národ obrazy ideálního politického a

společenského zřízení vyspělých západoevropských států; a dále tím, že se pokusil vytvořit předpoklady pro rozvoj měšťanské pokrokové vzdělanosti.- Podobně hodnotil berlínský profesor pedagogiky R. Alt význam Komenského pro německou kulturu. Komenský působil - ať již přímo či nepřímo - na vývoj nižšího a vyššího školství, na utváření předškolní výchovy a kromě toho měl vliv i na některé významné osobnosti německé kultury XVIII.-XIX.stol. /Herder, Goethe/ a profesor církevních dějin na universitě v Upsale S.Göransson zabýval se vztahem Komenského ke švédské zahraniční politice 40. let XVII. století. Upozornil, že Komenský - přestože příkládal švédské politice značný význam - neznal dosti jasně třenice uvnitř vládnoucí třídy, jež vyvrcholily právě koncem 40. let, a jež nemálo přispěly k tomu, že ani jednotlivců formátu Komenského nemohl změnit směr kompromisní politiky, jež vedla k vestfálskému míru. Důležitou roli hrála při tom změna v charakteru zahraniční politiky švédské, jež se od smrti Gustava Adolfa stále více oprostovala od náboženských motivů.

Pro nás zvláště významné byly ovšem přednášky, věnované místu Komenského ve vývoji české národní kultury. Touto otázkou se zabýval především brněnský profesor J. Hrabák, jenž se pokusil postihnout význam díla Komenského jako mnohotvárného celku. Již v mládí si Komenský uvědomil vysokou úroveň české kultury a potřebu vytvořit díla kvalitou a šíří znalostí rovnocenná vrcholům evropské kultury. Program, jež si již ve vlasti Komenský vytýčil, působil pak na jeho tvorbu po celý život. Po odchodu z vlasti začlenil Komenský své myšlenky do celoevropského kulturního rámce. Při tom ztratil ovšem po Bílé hoře možnost rozvinout své velkolepé úsilí zpřístupnit lidu kulturní poklady soudobé Evropy v českém jazyce. Navždy však zůstal věren měšťanské kultuře a těsně spjat s měšťanským prostředím. To se projevilo nejen v jeho činnosti politické, ale i pedagogické, theologické a umělecké. V závěrečné části upozornil pak profesor Hrabák na nutnost studovat nejen renesanční a reformační, ale i barokní rysy v tvorbě Komenského, jež ovšem byly odlišné od barokní kultury pobělohorské feudální reakce v Čechách. Při tom nemá jít o to, co Komenského s barokem spojuje, nýbrž o poznání toho, v čem baroko překonává; neboť Komenský jako vědec i jako umělec směřoval k životní praxi a realistickému vidění světa. Vztah Komenského k Jednotě bratrské analysoval docent Komenského evangelické theologické fakulty v Praze A. Molnár.

Komenský patřil podle jeho názoru k oné skupině uvnitř Jednoty, jež se snažila o sblížení s kalvinismem. Mnoho čerpal z bratrských řádů a tradic, ale kritisoval školství Jednoty a snažil se je povznést. Vývoji školství Jednoty bratrské před Komenským věnoval svůj referát rektor Vysoké školy pedagogické A. Váňa.

Velký význam pro studium formování jednotlivých rysů moderního českého národa má rozbor Komenského pojetí termínu národ, jež provedl docent filosoficko-historické fakulty F. Kutnar.

Vedle přednášek, zaměřených převážně historicky, všimly si i některé příspěvky z ostatních oborů otázek, jež zajímají historika. Platí to zejména o práci profesorky filosoficko-historické fakulty J. Popelové o vztahu Komenského ke společenským a politickým problémům jeho doby, Profesor Komenského fakulty J.L.Hromádka upozornil na význam tradic bratrských a husitských pro ekumenické snahy Komenského. Profesor dějin pedagogiky Čakarov /Sofie/ podal přehled působení Komenského spisů v Bulharsku. Obdobný přehled přednesli pro Gruzii profesor Lordkipanidze z Tbilisi a Dr. G. Dahm-Rinnanová z Oslo pro Norsko. Linguista profesor R. Jakobson upozornil, že nelze podceňovat ani Komenského jako církevního historika, jak se dosud tradičně soudilo na základě povrchních rozborů z minulého století. Filosofickými základy pedagogického učení Komenského v období všenápravném zabýval se docent J. Patočka. Profesor pedagogiky E. Suchodolski /Varšava/ ukázal na význam pedagogiky Komenského v dějinách pedagogického myšlení evropského.

Zvláštní místo mezi přednáškami měla přednáška našeho známého komeniologa Dr. J. Brambora o současném stavu bádání o J.A.Komenském a o jeho dalších úkolech. Dr. Brambora vytýčil tu jasně a přehledně úkoly, jež za dnešního stavu našich znalostí materiálu vyvstávají v jednotlivých oblastech vědních. Hlavním edičním úkolem bude postupné vydávání souborného Díla Komenského i různých výborů. V oblasti bibliografické a knihovnědné práce bude třeba evidovat Komenského práce rukopisné i tištěné do roku 1800. Z otázek životopisných považuje Dr. Brambora za nejdůležitější období po odchodu Komenského z Fulneku a před příchodem do Lešna, jež dosud není dost jasně osvětleno. Literární historie má se zabývat především vývojem velkých souborů děl Komenského. Dr. Brambora vyslovil dále potěšení nad slibným rozvojem v oblasti historického

a kulturně-historického rozboru doby a činnosti Komenského, o nějž se zvláště zasloužil prof. J. Polišenský a prof. J. Popelová. Zatím však je třeba litovat, že informace o pracích zahraničních historiků jsou nedostatečné. Tento nedostatek je ostatně příznačný i pro ostatní obory bádání o Komenském. Proto zakončil Dr. Brambora svůj referát návrhem, aby bylo uvažováno o cestách k soustředování informací a ke koordinaci práce na jednotlivých problémech.

Závěrem konference bylo usneseno založit stálé koordinační středisko pro komeniologické bádání se sídlem v Praze, jak to navrhovala během konference nezávisle na sobě řada zahraničních i našich komeniologů. Všechny přednesené přednášky a příspěvky budou otištěny ve zvláštním sborníku a kromě toho jsou trvale zajištěny publikační možnosti v časopisu Acta Comeniana, vydávaném ČSAV.

Konference byla pak uzavřena v pátek 27.IX. slavnostním zasedáním v Karolinu, při němž byla též rozdána čestná uznání zasloužilým zahraničním komeniologům. Dny 28. a 29.IX. byly věnovány exkursím po stopách života a díla J.A.Komenského v severovýchodních Čechách a na jihových. Moravě.

Přes drobné organizační nedostatky /pozdě vytištěná resumé, četné změny programu a pod./ byla konference všemi účastníky hodnocena kladně. Přinesla nové poznatky vědcům různých oborů, umožnila jim výměnu názorů a navázání trvalých styků značného dosahu.

M. H r o c h

VĚDECKÁ METODOLOGICKÁ KONFERENCE NA FILOSOFICKO-HISTORICKÉ FAKULTĚ V PRAZE

Počátkem prosince byla zahájena na filosoficko-historické fakultě konference o metodologických problémech společenských věd filosofie, historie, estetiky, dějin umění, dějin hudby a osvěty. V sekci historické, jejíž zasedání probíhalo ve dnech 3.-5. prosince 1957, přednesli z katedry československých dějin a archivního studia referáty prof. dr. V. Husy "Historická věda a zákonitosti společenského vývoje", doc. dr. F. Kutnar "O pojmu struktury v historické vědě" a Vlasta Veselá "K metodickým otázkám zkoumání so-

ciálního postavení dělnické třídy". Výtah z referátů doc. Fr. Kutnara a V. Vesecké je otištěn v tomto čísle "Zápisů".

Prof. V. Husa se zabýval ve svém referátu některými úkoly, vyplývajícími pro historickou vědu z poznatků zákonitosti společenského dění. Poukázal na rozhodující mezník v rozvoji historiografie poznáním hlavních historických zákonů a jejich objektivního charakteru. Teorie historických zákonů je ještě málo propracovaná, často se setkáváme se zjednodušujícími závěry a dogmatickým pojmáním zákonitosti v některých pracích, pokoušejících se o marxistický výklad dějin. Dále profesor Husa upozornil na některé důležité otázky, jako je vyjasňování úkolu historiografie při studiu zákonitosti s konkrétním zřetelem k pracovním metodám a mezím poznatelnosti v oblasti historického bádání, otázky definice takových pojmů, jako je "zákon", "zákonitost", "tendence", "princip", "funkce". Zabýval se druhy historických zákonů, problémem jedinečnosti a opakovatelnosti historických jevů nahodilých a zákonitých, vztahy mezi zákony obecně sociologickými a zákony specifickými a j. Zdůraznil potřebu zpřesnění metod historicko-statistických výzkumů a důsledného uplatňování srovnávací metody, jakožto nezbytného předpokladu zobecňování výsledků studia dějin. Je třeba objevovat nové zákonitosti na základě zkoumání konkrétních historických faktů. Přitom nelze vylučovat ze studia "náhodné" jevy v dějinách. Shromažďovat historická fakta nelze bez kritického hodnocení a selekce. Každý historik měl by znát dosavadní výsledky studia obecných i specifických zákonitostí společenského vývoje tak, aby mohl svou prací přispívat k odhalování zákonitostí dosud nepoznaných.

Referáty prof. Husy a doc. Kutnara, přednesené 3. prosince t.r. vyvolaly velký zájem v historické veřejnosti, což se projevilo jak na účasti, tak v diskusi.

V historické sekci konference přednesli dále své referáty vedle členů katedry československých dějin a archivního studia Vl. Kašík ("Metodologická problematika životopisů významných historických osobností"), doc. dr. J. Klavdiva ("Diskusní příspěvek k metodologickým otázkám dějin KSČ"), Vl. Suchopár a František Hrbata ("K metodologii dějin III. internacionály") a L. Vejnar ("K otázce statistické metody v nejnovějších dějinách").

Z bohatých diskusí konference vyšly četné podněty k rozvíjení historické

kých metod. Diskuse o některých otázkách, na př. o zákonitostech společenského vývoje, o pojmu struktury v historiografii, o užití statistické metody, bude pokračovat na katedrách. Referáty i shrnutí diskuse budou publikovány ve sborníku, jež vydá naše fakulta.

J. P e t r á ň

STUDIJNÍ ZÁJEZD POSLUCHAČŮ ARCHIVNICTVÍ DO NDR /28. 9. - 7. 10. 1957/.

Spolupráce a styky mezi posluchači dnešního pátého ročníku archivnictví a pracovníky a studenty Ústavu pro obecné dějiny na lipské universitě /Institut für allgemeine Geschichte, Abt. Mittelalter/ začaly již rok před uskutečněním zájezdu. Výměna vědeckých publikací a informace z našeho oboru se staly základem naší spolupráce. Hojná a přátelská korespondence z r. 1956-1957 položila základ i dobrému osobnímu styku mezi oběma skupinami, jak za pobytu německých přátel u nás, tak i během našeho zájezdu v NDR. Za své návštěvy němečtí kolegové studovali v některých našich archivech a knihovnách a některé si jen prohlédli /Státní ústřední archiv, Okresní archiv v Chebu, Státní archiv na Křivoklátě, Universitní knihovnu v Praze a j./.

Na oplátku bylo také naší skupině umožněno studium v některých předních archivech NDR. Zvláště veliký význam pro naše vzdělání a odbornou práci měl Hlavní zemský archiv /Landeshauptarchiv/ v Drážďanech. Před vlastní prohlídkou archivního zařízení a předních fondů uspořádal pro naši skupinu ředitel archivu prof. dr. H. Kretschmar zvláštní přednášku o dějinách a fondech saského zemského archivu. Někteří členové naší skupiny pak pracovali v archivu na svých speciálních tematech. Zvláště potěšující byly výsledky studia z oddělení listin a fondu Čechy saské knížectví, později královské kanceláře, kde byla studována četná bohemika pro otázky české diplomatiky, sfragistiky, labského obchodu a jáchymovské důlní oblasti v 16. stol.

I prohlídka lipského městského archivu /Stadtarchiv Leipzig/, který chová jen málo bohemik ze 16. stol., týkajících se obchodu mezi Prahou a Lipskem, přinesla svůj užitek, protože naši studenti archivnictví mohli po-

znat, díky ochotě městského archiváře dr. E. Müllera, techniku pořádacích prací a archivní práce, která se v mnohém liší od zvyklostí u nás.

Také prohlídka archivu naumburského dómu /Domarchiv Naumburg/ přinesla některým členům naší skupiny poznatky pro jejich další práci.

Vedle vlastního studia v archivech měli jsme možnost si prohlédnout i známou Německou knihovnu v Lipsku /Deutsche Bücherei Leipzig/ a Ústav pro obecné dějiny, jehož jsme byli hosty. Při několika návštěvách university jsme nejen zhlédli technická zařízení a knihovny, ale i vyslechli některé přednášky a individuálně konzultovali s našimi hostiteli /prof. dr. H. Kretschmar, dr. E. Müller, dr. H. Pannach, dr. K. Czok a j./

V přátelském doprovodu našich hostitelů jsme si také prohlédli některé kulturní a stavební památky v Drážďanech, Míšni, Lipsku, Naumburgu a Výmaru.

Vzájemné dobré styky mezi oběma skupinami se naším zájezdem neskončily. Slíbili jsme si vzájemně, že i nadále budeme udržovat a rozvíjet naši odbornou spolupráci korespondencí, výměnou publikací, informacemi a pod.

J. H e ř m a n

Z PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI ČLENŮ KATEDRY

Ve státním pedagogickém nakladatelství vyjdou vysokoškolská skripta Františka Kutnara "Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1781-1848".

V Rozpravách ČSAV vyšla práce V. Husy "Tomáš Müntzer a Čechy".

Ve sborníku o českoruských stycích, jež v roce 1958 vydá Čsl. sovětský institut, vyjde práce Fr. Kutnara "Názory Adolfa Maria Pinkasa na Rusko, slovenskou otázku a evropskou politiku za krymské války".

V V. svazku Sborníku historického (1957) vychází pojednání Fr. Kavky: "Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích" a stať V. Husy "O době vzniku Jenského kodexu".

V krajském nakladatelství v Pardubicích vyjde studie Fr. Červinky "Roman

Nejadlý".

V nově založeném Středočeském sborníku historickém (I, 1957) je otištěna studie V. Husy "Uhlířské tovaryšstvo na Kutnohorsku ve 14.-16. století".

V edici Na pomoc učitelům v SPN vyjde v příštím roce práce Zdenka Urbana "Přehled dějin ČSR 1918-1948".

V ČSPSČ vyjde v roce 1958 studie Fr. Kutnara "Paměti kantora Věnceslava Metelky z Pasek po stránce historické".

Josef Petrán připravil pro tisk urbář panství Rybník z r. 1614, který vyjde v edici slezských urbářů ve Vratislaví.

Z KRONIKY KATEDRY.

Dne 9. března se konala na katedře diskuse o připravované kandidátské práci Josefa Petráně, jež je věnována hospodářsko-spoločenským poměrům na českém venkově na konci 16. a na začátku 17. století.

Doc. dr. František Kutnar přednášel na zasedání katedry 29. března o struktuře historického faktu.

Diskuse o pracích Jiřího Berana a Vlasty Vesecké, které jsou otištěny v tomto čísle, se konala na katedře dne 18. října.

Na pozvání pařížské university přednášel prof. dr. Václav Husa 3.května v amfiteatru Sorbonny o českém hornictví v 15. a 16. století. Při té příležitosti odevzdal jménem Karlovy university a ČSAV dar více než 200 publikací, vztahujících se k československým a slovanským dějinám.

Na konferenci ČSAV k 40. výročí Říjnové revoluce přednesla 1. listopadu Věra Olivová diskusní příspěvek o vývoji československo-sovětských vztahů.

Jiří Beran přednášel 24. listopadu o pěstování jetele ke konci 18.století v Čechách v historické komisi Českosl. akademie zemědělských věd.

V roce 1957 byly na filosoficko-historické fakultě KU obhájeny tyto kandidátské práce z oboru československých dějin:

Jan Kořan: Dějiny dolování v rudném okrsku kutnohorském. /Oponenty byli Václav Husa a Jaromír Koutek, obhajoba se konala dne 10. ledna./ Zora Urbanová: Protidrahotní bouře na Náchodsku v letech před první imperialistickou světovou válkou. /Oponovali Oldřich Říha a František Kutnar, obhajoba se konala 24. ledna./ František Mainuš: Moravsko-slezské plátenictví v 18. století a jeho mezinárodní význam. /Oponenty byli Oldřich Říha a Václav Husa, obhajoba se konala dne 14. března./ Pavel Choc: Boje o Prahu v období první krise a znovuupevnění feudalismu. /Oponovali František Kavka a Jan Durdík, obhajoba se konala dne 11. dubna./ František Kavka: Dva příspěvky k českým společensko-hospodářským dějinám v 16. století. /Oponovali Václav Husa a František Roubík, obhajoba se konala dne 28. listopadu./

Noví asistenti a aspiranti. Dne 1. srpna byl přijat asistent Jiří Blucha. Dne 1. října nastoupili na katedře aspiranti v oboru československých dějin Čen Kuan-s /školitel prof. V. Husa/ a Rudolf Franěk /externí, z katedry marxismu-leninismu Českého vysokého učení technického, školitel doc.Fr. Kutnar/.

SEZNAM DIPLOMOVÝCH PRACÍ S TEMATIKOU ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN, KTERÉ BYLY
OBHÁJENY NA KATEDRÁCH HISTORIE KU V ROCE 1956/57.

- Boháč Zdeněk: Hospodářsko-společenské poměry zbraslavského panství v 15. a 16. století.
- Brůžek Zdeněk: Literární politika KSČ v letech 1925-29.
- Bystrický Vladislav: Hospodářství města Stříbra v letech 1526-1564.
- Cigánek František: Postranní práva kláštera sv. Jiří na Hradčanech v 16. a v první polovině 17. století.
- Habětínová Věra: Povstání zelotů v Soluni v letech 1343-1349.
- Haubelt Josef: Vědecké a organisátorské působení Ignáce Borna.
- Herza Lubomír: Komunistický svaz mládeže v letech 1921-1923.
- Hrstková-Brůžková Ludmila: Národní hnutí a úloha literátů t.zv. školy národní v letech sedmdesátých.
- Jirsáková Marie: Duchovní a světské hodnostáři v listinách Přemyslovců do r. 1253.

Kráčmar Čestmír: Koldínova městská práva.

Kubecová Milada: Pozemkové statky měst pražských v l. 1420-1527.

Lesák Vladimír: Josef Krapka Náchodský - dělnický politik a novinář.

Mlynářík Ján: Triedne boje horehronského ľudu v rokoch 1930-1933.

Nosková Marie: Nástin správy poddanského města Žlutice.

Opatrný Josef: Záduší kostela sv. Mikuláše na St. městě pražském

Padrta František: Libeňské panství v letech 1662-1756

Řezáč Vladimír: Stávka typografů v r. 1869.

Sýkora Jan: Proletářská poesie ve službách dělnického hnutí v letech osmdesátých 19. století.

Skybová Anna: Universitní these

Svoboda Jiří: Venkovské statky kutnohorské obce na přelomu 16. a 17.stol.

Šíkl Zdeněk: Úloha Rudolfa knížete Thurn-Taxisse v národním a politickém životě na poč. šedesátých let 19. stol.

Šeda Oldřich: Venkovské statky kláštera sv. Jiří na Hradčanech v 16. a 17.stol.

Urbanec Josef: Vývoj mechanického tkaní vlny v českých zemích do krise let sedmdesátých.

Vlašimská Jitka: Názory českých radikálních demokratů na dělnickou otázku.

Vyškovský Eduard: Vznik měst v českém předmarxistickém dějepisectví.

Zemanová Milada: Pronikání marxismu do českého dělnického hnutí v sedmdesátých letech 19. stol.

O b s a h

Úvodem k druhému ročníku Zápisů	str.	3
Vlasta Vesecká: K některým metodickým otázkám zkoumání sociálního postavení dělnické třídy.....	str.	5
František Kutnar: K otázce struktury historického faktu.....	"	10
Jiří Svoboda: Obilní účty vrchnostenských panství z 18.století a způsob jejich zpracování	"	17
Karel Novotný: O využití účetních knih při studiu manufaktur 18.století	"	20
Jiří Beran: Ke studiu velkostatku v Čechách na konci 18.století	"	27
Jaroslav Kašpar: Příspěvek k metodice zpracování vrchnostenských peněžních účtů ze 17.století	"	33
*		
Ivan Hlaváček: Několik historických a sfragistických poznámek k listině markraběte braniborského Oty V.z r. 1281 ...	"	50
Ivan Hlaváček: Pražská synoda z roku 1333.	"	56
František Kutnar: Komenského pojetí národa a jeho poměr k současným a pozdějším výměrům.	"	63
Jiří Svoboda: K vývoji obilnářské výroby na feudálním velkostatku v 18. století	"	71
Miroslav Truc: Návrh na vydání almanachupražské university z r. 1822.	"	83
Zdeněk Urban: Problém nástupu slovenské buržoasie do politické aktivity ve volbách roku 1901 ve světle dopisu Julia Markoviče vedení Slovenské národní strany	"	89
*		
Zdeněk Boháč: Hospodářsko-společenské poměry zbraslavského panství v 15. a 16.století	"	97
Vladimír Bystrický: Hospodářství města Stříbra v letech 1526-1564	"	99
Oldřich Šeda: Venkovské statky kláštera sv. Jiří na Hradčanech v 16. a 17. století	"	103
Zdeněk Šikl: Úloha JUDr. Rudolfa knížete Thurn-Taxisse v národním a politickém životě na počátku šedesátých let minulého století	"	107
Vladimír Lesák: Josef Krapka Náchodský -dělnický politik a novinář	"	110

Mezinárodní koleniologická konference v Praze	str. 113
Vědecká metodologická konference na filosoficko-historické fakultě v Praze.....	" 117
Studiijní zájezd posluchačů archivnictví do NDR	" 119
Z publikační činnosti členů katedry.....	" 120
Z kroniky katedry	" 121
Seznam obhájených diplomových prací na katedrách historie ve šk.r. 1956/57	" 122

Vydává	Katedra československých dějin a archivního studia filosoficko-historické fakulty Karlovy university Praha 1, - Náměstí Krasnoarmějců 2.
Tento svazek redigovali	Václav Husa a František Kutnar
Tajemník redakce	Jiří Svoboda
Vytiskla	DILIA
Obálka	Průmyslová škola grafická
Opsala	Ema Marková
Tento sešit vyšel v prosinci 1957	

Autorská práva vyhrazena.